

РАСКОВНИК

Из садржаја:

Годишњице
И РАСЕЈА СЕ ... СРБСКИ
НАРОД

Народне умотворине
ВРАЊАНЦИ У ПРИЧИ И
ШАЛИ

Наш народни живот
ОЛАЛИЈЕ И КЛОЦАЊЕ

Сведочења
КАКО ЈЕ БОКА БУДИЋ
ИШАО НА ОНАЈ СВЕТ

Расправе
КАМЕНОРЕЗАЦ
ЉУБИСАВ КУКИЋ

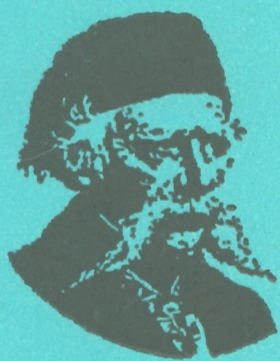
Песничка обзорја
ПУТ КРОЗ ПЕСМУ

Поводи
ПОРЕКЛО НЕКИХ
НАДИМАКА У
ДРАГУТИНОВУ

Одзиви
УСМЕНО НАРОДНО
СТВАРАЛАШТВО У
СВЕДОЧЕЊИМА,
САГЛЕДАВАЊИМА,
ТУМАЧЕЊИМА (VII)

Ј е с е н
З и м а
1 9 9 0.

Расковник је некаква
(може бити измишљена)
трава,
за коју се мисли
да се од ње
(кад се њоме дохвати)
свака брава
и сваки други заклоп
отвори сам од себе.

Из Вуковог „Рјечника“

РАСКОВНИК

часопис за књижевност и културу

Први број изашао 1968.
Београд, јесен—зима 1990.
Година XVI, број 61—62.

УРЕДНИШТВО

Ненад Љубинковић
Добривоје Младеновић
Миле Недељковић
Миодраг Павловић
Љубинко Раденковић
(главни и одговорни уредник)

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека
„Вук Караџић” — Београд
Булевар револуције 323

Појављује се у пролеће, лето, јесен и зиму.
РАСКОВНИК

Рукописе откуцане машином у пуном прореду слати на адресу: Народна библиотека „Вук Караџић“ (за „Расковник“), Ул. Бирила и Методија 2, 11000 Београд.

Рукописи се не враћају.

Годишња претплата за Југославију 150 динара. Претплату уплативати на жиро-рачун Библиотеке града Београда 60806-603-7038 са назнаком: претплата за „Расковник“. Годишња претплата за иностранство: Сједињене Америчке Државе 20\$; СР Немачка DM 40; Француска Ffr. 90.

Телефон уредништва и претплате:
(011) 422-003

Секретар уредништва:
Вера Б. Константиновић

Технички уредник:
Драган Кочишевић

Уредништво прима уторком
од 13 до 15 часова

Тираж 1000 примерака

Примерак 50 динара

Двоброј 80 динара

Штампа: Графичко предузеће
„Нови дани“, Београд,
Војводе Бране 13

На основу мишљења Републичког комитета за информације број 651-760/87-02 од 02. 09. 1987. часопис „Расковник“ је ослобођен пореза на промет.

Годишњице

Ненад Љубинковић

И РАСЕЈА СЕ... СРБСКИ НАРОД

СПОМЕН НА МАЛЕ И ВЕЛИКЕ, ВЕЧИТЕ И СВАКОДНЕВНЕ СЕОБЕ И РАСЕЈАВАЊА НАРОДА СРПСКОГ

Од времена доласка на Балкан и насељавања у балканским просторима, сеобе и расељавања су саставни део историјске свакодневнице српског народа. Смењивала су се досељавања и одсељавања. Досељеници и убоглице, постајали су већ следећег дана исељеници и избеглице. На немирном Балкану, који је вековима представљао подручје сучељавања и сукобљавања различитих народа, разнородних политичких и војних интереса, другачијих и узајамно тешко сагласивих, штавише искључивих култура — кретања становништва у различитим правцима била су уобичајена појава.

Кретања нису увек била изазвана принудом. Бивало је и оних која су се догађала у временима, за балканска поимања готово мирним. Настајање немањићке Србије ставило је већину српскога живља у оквире државних граница. Ширење Србије Немањића од времена Стевана Немање, а посебно за време владавине краља Милутина и краља и цара Стефана Душана ус-

ловило је досељавање и усељавање Срба у нове просторе. Поседи српских владара у северним угарским областима учинили су да се већ од XIII века Срби постепено враћају северним областима и усељавају. Временом су се кретања на север само појачавала. Тако је, на пример, велика група Срба одселила у угарске области са сином краља Вукашина — Димитријем, који је од угарскога краља Сигисмунда наименован кастеланом града Вилагоша (Јужна Угарска) и жупаном зарадске жупање. Деспоти, Стефан Лазаревић и Бураћ Бранковић били су једновремено и угарски племићи са бројним и великим поседима у Угарској.

До великог досељавања Срба у просторе тадашње угарске државе, односно до масовног напуштања старе постојбине, долази након пропасти самосталних држава (Србије, Босне, Херцеговине). Повременим сведочанствима за време владе краља Матије Корвина, и то углавном између 1485. и 1488, у Угарску се доселило чак око 200.000 душа. Можда је овај број, који иначе констатује сâм Матија Корвин, мало претеран (или чак претеран), али он извесно сведочи да су досељавања и убегавања била толико многобројна, масовна, да су придошлице постале у сваком погледу озбиљан проблем за угарску државу. У то време крећу се многобројне породице из Србије, Босне, Херцеговине и према Јадранском мору, сакупљајући се око већих градова (посебно Дубровника) и прелазећи у великим таласима на острва. У једном таквом таласу почетком XVI века (вероватно око 1510) стигле су на Хвар и песме о Марку Краљевићу и брату му Андријашу, као и песма о Радосаву Сиверинцу и војводи Влатку удинском, односно рудинском.

Истовремено много житеља Јајца, Бања Луке, Пливе и других босанских градова креће на дуг исељенички пут, који их води у Јужну Штајерску. Због тога, у штајерској најамничкој војсци половином XVI века најчешће је презиме

Бошњак, али и презимена која указују на град у Босни који је одређени војник напустио. Управо из истих разлога се у Јужној Штајерској јавља велики број топонима, који упућују на босанске просторе. Овим великим кретањима стигле су и наше народне песме о Марку Краљевићу у Словенију, а у Далмацији је постала популарна и штована косовска легенда и епске усмене народне песме о косовскоме боју.

Српски живаљ се концентрише и на турско-млетачкој, као и на турско-аустријској граници, и то са обе стране. Насељавањем српског православног живља у граничним областима, Турци обезбеђују немирну, крваву крајину. Из сличних разлога и млетачка република, и аустријска царевина српски живаљ, скорошње убеглице и давнашње досељенике — смештају, насељавају у пограничне области са своје стране државне меће.

Нису се ни Срби, а ни њихова ина сабраћа и сапатници на балканским просторима, кретали са старих огњишта искључиво због турскога зулума. Чест разлог новим сеобама било је држање хришћана католика и одлучни непријатељски став католичке цркве. Почетком XVI века, на пример, одселили су се многи Срби, давно насељени, из Баната, уступајући пред турским зулумом. Уселили су се у Угарску, у Ердељ. Међутим, католичка црква и тамошњи народ дочекали су их тако да се убеглицама турска власт од које су бежали — учинила много, много боља. Упркос могућој турској одмазди кренули се изнова на пут и повратили се напуштеним огњистима у Банату.

Ратови између Турске и Аустрије одигравали су се свакодневно на просторима које је настањивао српски живаљ, а неминовне ратне недаће и разарања били су свакодневица живота ондашњих Срба. У ратовима су паљена насеља, убијано, злостављано и робљено становништво. Стока и летина су отимани, а земља се, због трајних ратних немира, мало и могла обрађивати. Глад,

куга, рат и смрт — четири јахача апокалипсе — јездили су српским просторима. Тако је било и године када патријарх Арсеније III Чарнојевић одлучи да мноштво српских породица преведе у безбедније области, верујући да неизвесност допушта бар неку наду, а извесност којој је сведочио чинила се безнадежном.

КУЖНА ВРЕМЕНА (1689)

И паки беху сија последна, теш'ка, кужна и усилна времена, и встави бо зело горкаго језика турскога, греха ради наших многа пострадахом, и васеи земли нашеи светие цркви разорише и светие суди црковне.

(Љуба Стојановић: *Стари српски записи и натписи*, Београд, 1902, бр. 1917 — у даљем навођењу: *Записи и натписи*, бр. . . .)

ИЗИДОШЕ ДЕЦА МАТЕР МРТВУ (1689)

Помри много народа од глада, а бежања биахе од Саве прид војском цесаревом; куд год би се мако лежаху мртци, нит се копаху нит имадиаше тко. Јебаху ресу лискову, с дрвја кору, винову лозу, псе, мачке. У Сарајеву изидоше деца матер мртву. У Бањојлцу кога би обисили, обноћ би га гладни људи свега изили, а у то време паша сициаше и вишаше ускоке и рају, кога год би довели, и те би људи мртце све изили. Давали бисмо јист убогим, ал како би се најило те би и умрло. Ствар која се прво [пре] тога могаше за 10 гроша продат, за један се продаваше. Испродава сиротиња куће, покућје, земље, суће, хаљине итд. Тада ја узех од Шахбазовића и од Мезетовића Турака ливаду Дрин, што се прво није могла имат ни по једне [ни по какве] јаспре. Исте године на 1 априла паде по

свој Босни по планинах крвав снiег и биаху срљене [црвене] како да су скрлетом покривене изнад Фојнице; тако осташе тиа до великог пролића. Нове године помори куга, и говоре људи да нешто ходаше носећи стриле и то Турци држе да је истина, али није друго него врази, од којих да се Турци ослободе чине чаратије...

(запис фрањевца из Лашве, Гласник Земаљског музеја III, Сарајево, 1889, 79.)

ИЗНЕНАДА УДАРИШЕ, У ЗИМНО ВРЕМЈА (1689)

Сего года наставшаго Турци ударише у зимно времја, изненада, незнати Немцу, за јеже Немац беше војску распустио по квартиру; и тако нападоше Турци на Приштину везапу [изненада], и Качаник. И тогда Турци, не тражећи ни права ни крива, но све сабљи предадоше; и многе Немце отпустише на веру, а христиани [Срби] многи погибоше и поараше сја, и многи народ христиански заробише.

(Гласник Српског ученог друштва, XX, 7).

ТУРЦИ ПОБЕГОШЕ, ПАКИ СЕ ПОВРАТИШЕ... ОХ, ОХ, ОХ! (1690)

И дојдоша Немци и Мацари до Штипа близо Дубнице, и Турци побегоша, и паки се вратише. Ох, ох, ох, горко уви мње! Љути страх и беда тогда беше; матер от чедел раздвајаху, а от оца сина; младе робљаху; а старе секаху и дављаху. Тогда на се челоцеи смрт призиваху а не живот от проклети Турака и Татара. Уви мње, љуте туге! И пошто приватише Агарени, тогда подиже се на манастир Дечане паша Гашли от фис Гашу

и плени игумена, еле жива остави, и коначним запустением манастир остави. Игумен жив бити не може, трети дн престави се игумен Захарија.

(Записи и натписи, бр. 1935)

МНОГО ... СЕ КРВИ ПРОЛИВАШЕ (1690)

Тогаја беше опустел вас манастир от Мацаре ... Ах! много ти се крви проливаше у град, у Темц (Темска) од сиромаси христијани гладом и Мацаром. Писа аз многогрешни убог унил Љубен.

(Натпис на цркви у Темској, начињен године 1692)

И КРЕНУ НАРОД СРПСКИ ВОБЕН АРСЕНИЈЕМ (1690)

Того пролећа патриарх Арсеније Чарноевић из Пећи даде сја бегу уз Дунав за Немцем, с неколико владика земље србскеје, и иноци многи от сеја предели, и народ србски мног, муженски пол и женски, дадоше сја бегу с патриархом уз Дунав за Немцем ... 37.000 фамилија и толико во военују службу цесару вступили.

(Записи и натписи, бр. 5283)

МУЧНО ХОЖДЕНИЈЕ ДАСКАЛА СТЕФАНА, ЈЕРОМОНАХА РАВНИЧКОГ (1690)

В том же рати бист велико пленение и расхиштение и запустение всеј сербској земљи — градовом и варошам и селам и манастирем згорелим, јакоже и нашем манастиру Раваници ... Тогда Турци одкрише олово с манастира и одкрише црков и покров оловни скинуше. Малому же нашему народу јемши сја бегу уз Дунав:

једни на лебих, ини же на коњих и на колесницах, друзи же пеши јакоже и ас зиромах. Четрдесет днеј бист нам пут хождение.

(Записи и натписи, бр. 4385)

ОКТОБРА 1690. ОСВОЈИШЕ ТУРЦИ ИЗНОВА БЕОГРАД (1690)

А Срби убоше сви у чамце. А би чамаца до десет хиљада. И побегоше сви реком Дунавом, уз воду, и добоше пред град Будим... А под Турцима од Срба нико не оста.

(СПОМЕНИК СКА, V, 32)

МОШТИ КНЕЗА ЛАЗАРА БЕХУ ДОНЕТЕ У СЕНТ-АНДРЕЈУ (1697)

И ми житељи манастира Раванице с моштим светаго иже во царја Лазара србскога приходом и свелихом сја [населисмо се] в некое место зовомо Сентандреа а ини зваху Свети Андреј. Добро место за пребивалиште. И ту соградихом хиже како могохом, и црков воздвигохом од древа близ брега дунавског.

(СПОМЕНИК СКА, V, 37)

И ДЕСЕТ ГОДИНА ПОТОМ ВЛАДАШЕ ПУСТОШ.. (1687)

И тако кроз десет година, од тог љутог рата, многоплодна и изобилна и многољудна земља српска запусте сва, и градови сви и села сва запустеше, и манастири... У садашње време пустио је господ на српску земљу: прво помор, и потом и опет мач и помор заједно, и плењење и глад љуту, да су јели људи српски месо псеће и месо људи мртвих, који су помрли од глади.

Све ово у дане моје би и очи моје видеше. И лежаху лешеви помрлих људи српских по свима, улицама великог Београда, и по свима земљиштима његовим, и по свима путевима његовим лежаху мртви. И не беше оних који погребавају. А који живе ходаху, не беше у њих изгледа ни красоте људске, но беху поцрнели од глади, и лица њихова беху као лица етиопска. И тако скончаше и не оста десети део људи. Они који су остали, избегаше из своје земље и оставише је пуну сву.

(Сведочанство даскала Атанасија Србина који дође у Петроград да од цара и народа росијског, од једнокрвне браће затражи помоћ — СПОМЕНИК, V, 37).

И РАСЕЈА СЕ ПО ВСЕИ ЗЕМЛИ СРПСКИ НАРОД...¹ (1685/6)

(Записи и натписи, бр. 1872)

¹ Историјски пут, недаће, блудње и расејања српскога народа могу се пратити и по записима на зидовима цркава, и по забелешкама у старим књигама, и по натписима. Такву једну особену књигу начинио је, већ давне, 1960. године Милорад Панић Суреџ насловивши је речито: *Кад су живи завидели мртвима* (издање Српске књижевне задруге).

Народне умотворине

НАРОДНЕ ЛИРСКЕ ПЕСМЕ ИЗ ВРУТОКА НА ИЗВОРУ ВАРДАРА

1.

Седнал царот крај сино езеро,
и војници крај студен кладенец.
Цар догледа гранка со јаболка,
на гранката убава невеста.
Цар им велит на својте војници:
„Кој е јунак, јунак на јунаци,
да се фрлит во сино езеро,
да извадит гранка со јаболка”.
Јунак бил Милош добер јунак,
удри в'раки во езеро скочи,
си извади гранка со јаболка,
је подели на верна дружина,
а за себе убава невеста.

2.

Свирит овчар зад гора,
дочула га девојка,
одеики на вода,
тури стомни зад порта:
„Ори мајко, мајчице,
Некој свирит зад гора,
одам мајке да видам,
ако ми је мој братец,
чекајте ме с вечерум,

ако ми је туџинец,
чекајте ме в' година,
со машко дете на раки”.

3.

Заблејало јагне сугаре,
заблејало по више село,
по више село во камењето,
во камењето, во грагорјето:
„Дур ми беше стопан неженет,
со зелена ме трева ранеше,
со студена ме вода појеше,
на мрамор плоча ме зобаше,
од како се стопан ожени,
си останав по патишта,
па си пасам по плотишта,
никој зоб не ми дават,
со студена ме вода не појит”.

4.

Поминувам, заминувам,
на бел камен, починувам,
малки моми потпитувам,
каде сedit Калеш Грозда,
Калеш Грозда бојација,
да ми вапсат два барјака,
еден алем, други зелен,
зелениот за на кавга,
алемиот за на свадба.
Со коњот си тивко зборам:
„Ој ти коњче, добро моје,
кога одиш за на кавга,
кротко оди солзи рони,
кога одиш за на свадба,
кротко оди подигрувај”.

5.

Фалила се бела Јана:
„Да ја сум си поубава,
и од санце и од месец”.

Си дочуло јасно санце,
Јани си иј порачало:
„Да излезе бела Јано,
да излезе тамо горе,
тамо горе више село,
да огрееме оба веднаш”.
Си излезе бела Јана,
греале оба веднаш,
од санце ми попукале,
попукале камењето,
а од Јана попукале,
попукале јунаците.

6.

Јана и Билка билје брале,
Стамена је не викале,
Стамена се наљутила:
„Зашто ме не викате?
ал не можам да доодам,
да наберам бело билје,
да накрмам бело стадо,
бело стадо плуг волови”.

7.

Ајде Билке за на билје,
да береме бело билје,
да крмиме стадо овци,
да крмиме ергел коњи,
да крмиме плуг волови.

8.

Више село зелен јаор,
под јаорот студен извор,
више извор три девојки,
извор матат јаор кршат,
писна јаор танки гласје:
„Слушајте ме све селани,
све селани Положани,

али јаор исечите,
али извор пресушите,
али девојки измажите”.

9.

„Прстен ми падна, нане, отанде река,
отанде река, нане, на ледина,
бећар помина, нане, тој ми го најде,
тој ми го најде, нане, не ми го даде”.
„Вети му вети, ћерко, што ће му ветиш”.
„Сум ветила, нане, срмени калчини,
тој ми нећет, нане, срмени калчини,
туку ми сакат, нане, моје бело лице”.

10.

Дели Димо коња којет за на вилајет,
Димојица коња држит си му говорит:
„Земај мене, Дели Димо, на твој вилајет”.
„Тамо имат силен Вардар, не можеш да пројдеш”.
„Ѓе се сторам речна риба, ќе го препливам”.
„Тамо имат густа гора, не можеш да пројдеш”.
„Ѓе се сторам сокол пиле, ќе ја прелетам”.
„Тамо имам лоша мајка, ќе се карате”.
„Снаја арна, мајка лоша ќе поминеме”.
„Тамо имам лоша сестра, ќе се карате”.
„Снаја арна, золва лоша, ќе поминеме”.

Казивала
Рукија Бошковска
Записао
Ј. Ф. Трифуноски

ПРИПОВЕТКЕ ИЗ УЖИЧКОГ КРАЈА

ГОСА И ДАБО

Био један сирома' човек и није имао бркове, па га звали Госо. Он је иш'о од куће до куће те радио за парче хлеба. Један човек му уз храну даде и мало пшенице и он реши да је однесе у воденицу да је самеле. Кад је донео у воденицу, воденичар је био Ђаво, званни Дабо и Госо га упита: „Мореш ли ми да ово пшенице самелеш?“ Ђаво му одговори: „Можем, али само напола“. Госо се то није свидело, јер је имао мало пшенице, па крене уз реку у другу воденицу. Али Ђаво пре њега стигне и у другу воденицу и опет му затражи половину пшенице. Госо опет не пристане него крене уз реку у трећу воденицу. И ту њу Ђаво пре стигне од Госе и тамо му затражи напола да му самеле пшеницу. Госо није знао да је све то исти воденичар, него помисли да сви они раде на исти начин, па почне да моли воденичара да му самеле пшеницу под ујам а не напола, пошто има мало пшенице. Ђаво му онда предложи да му самеле пшеницу и да умесе погачу заједно, а да Госо бира — или ће погача бити од воденичаревог брашна а од Госоног да се натре тесто или обрнуто. Госо се учини да је боље да погача буде од воденичаревог брашна а да се од његовог натре тесто, па тако и рече Ђаволу. Ђаво замеси тесто од свог брашна, али тако ретко, па док је натирао од Госоног брашна он га свог утроши. Кад су умесили погачу туре је у пепео да се пече. Госо је све мислио како он сада да превари Ђавола и

да му узме целу погачу. Он смисли и предложи Баволу да један другогa надлагују да им што пре прође време док се погача не испече. Баво је причао све што је знао а Ђосо је слушао. Кад овај заврши рече Ђоси: „Ајде причај ти сад”. Ђосо је почео причу: „Ја имам њиву и једног дана упрегнем певца и пчелца у плуг и почнем да орем и да сејем проју. Кад сам посејао добу ми од куће и јаве да ми се родио отац и да одмах идем кући да га видим. Ја оставим певца и пчелца и одем кући и видим оца који се родио. Онда ме пошаљу да идем Богу на небо да узмем водицу да крстим и именујем оца. Кад сам пошао Богу моја проја коју сам посејао никла је и порасла до неба, а мог певца ухватио један човек, узјахао пчелца и побегао. Ја се онда поплнем уз моју проју на небо и одем Богу и он ми даде водицу. Кад поћем да се вратим на земљу, моје проје нема, она је сазрела и пожњевена и ја не могу да сићем с неба. Мислим како да се вратим на земљу и онда узмем каиш што сам се с њим био опасао и вежем га за небо. На каиш наставим канап из гаћа и почнем да се спуштам на земљу. Али то је све било кратко. Ја онда почнем да чупам своје длаке из главе и браде и бркова. И све сам везивао једну за другу и спустио се земљи док сам имао длака. Кад сам све длаке са себе почупао а до земље још има доста високо ја не могу друго ништа него се пустим од длака и скочим на земљу. Кад сам пао замакнем у земљу, само ми се глава видела. Почнем да се чупам из земље, тамо амо, али никуд нисам могао. Ја онда пошаљем моју главу да иде кући да ми донесе будак да се ископам. Моја глава је отишла али је није било да се врати. Ја сам чекао, чекао, и кад сам видео да глава неће доћи ја прикүпим сву снагу и почнем да се чупам из земље, тамо-амо док се ишчупам. Онда поћем да тражим моју главу. Ишао сам у правцу куће кад сам угледао лисицу где из моје главе вади мозак и једе, а ја узмем будак па ударим лисицу у пету више репа и лисица прдне и

испрдне тефтер. Ја прочитам тефтер кад у њему пише: — Ђосу погача а Дабу шипак". И зграби Ђосо погачу из пепела, пошто је већ била и печена и искочи на врата из воденице и побегне. Ђаво се толико замислио у лажи, па мисли да Ђосо нема бркове што их је почупао док је силазио с неба, и није приметио кад је Ђоса узео погачу из пепела и са њом побегао.

После су сви веровали да су људи који немају природно бркове — Ђосави, гори од Ђавола.

Ову сам причу слушао од оца, као дете, пре шездесет и више година.

НАЦАК ЖЕНА

Био један човек у селу и имао нацак жену — што јој каже „немој то“, она за инат уради супротно. Њему је то досадило и реши да је се ослободи. Једног дана упрегне волове у кола, тури плуг и оде на њиву да оре. Кад је било време ручку, ето ти његове жене, носи му ручак. Он седне да руча поред њиве где је била пећина, као дубока јама. Пре него што је жена дошла он на отвор пећине препречи танке гране од дрвета и прекрије их капутом. Кад је почео да руча, жени каже: „Немој да ми погазиш капут“. Она, као и увек, за инат, погази му капут, али чим је стала на њега упадне у пећину. Човек поста радостан што је се ослободио. Али убрзо се сети да му је код куће остало мало дете и због њега реши да извади жену из пећине. Узме конопац, веже један камен и пусти га у пећину. Кад је конопац повучен на доле он га почне извлачити мислећи да се жена држи за њега. Кад је извукао конопац а тамо се држао Ђаво а не жена. Он хтеде да Ђавола поново врати у пећину али га овај стаде молити да га не враћа. Каже му да их је у пећини било четири брата па је дошла једна опасна жена и све их растерала: „Она моја три брата су били здрави и побе-

гли, ја сам сакат и нисам могао да побегнем, па ме је страшно мучила". Човек каже Ђаволу да му је кући остало мало дете и да не зна шта да ради с њим. Баво му каже да ће му он много помоћи зато што га је спасао из пећине. И договоре се да Ђаво оде у краљеву ћерку и да се сакрије у њу. Тада ће она полудети и лекари је неће моћи излечити. Краљ ће расписати оглас по народу, да тражи онаг ко му може излечити ћерку: „А ти се онда јави краљу и кажу му да ћеш му ћерку излечити ако ти је даде за жену", каже Ђаво, „и краљ мора пристати". Баво му још рече: „Ево ти ова трава, па је ти поднеси краљевој кћерки под нос да је помирише а ја ћу тада изаћи из ње. Али ме немој више гонити". Тако и ураде. Баво оде у краљеву кћер, она се разболи и како је лекари нису могли излечити, краљ је расписао оглас по држави да се јави ко може да му излечи кћер, а он ће му дати шта буде тражио. Онај се човек јави да он може излечити кћер под условом да му је даде да се с њом ожени. Краљ на то пристане. Он узме траву што му је Ђаво дао и оде код краљеве кћерке и поднесе јој под нос. Баво искочи и побегне и краљева кћерка одмах оздрави и краљ, како је и обећао, уда кћер за човека који је излечио. И они почну срећно да живе.

Баво када је изашао из краљеве кћерке оде у цареву кћерку у суседну државу и она се одмах разболи. Цар је тражио лекаре да је излече, али лека јој није било. Кад је цар сазнао да се тако била разболела и краљева кћерка и да је лекари нису могли излечити док је није излечио један човек који се с њом оженио, послао је писмо краљу да му пошаље његовог зета да му излечи кћер. Колико буде тражио он ће му платити. Кад је краљ добио писмо позове зета и каже му да треба да иде у другу државу да му излечи кћерку, али он, знајући шта му је Ђаво казао да га више не гони, то одбије. Кад је цар добио одговор да краљев зет неће да му кћер излечи запрети краљу да ће војском ударити на

њега и да ће погубити и краља и његовог зета. Онда краљев зет пристане, узме ону траву што му је Ђаво дао и оде код царева кћерке и поднесе јој под нос. Ђаво, чим је осетио мирис оне траве, искочи из царева кћерке и каже човеку: „Зашто ме гониш кад сам ти казао да ме више не гониш?” Он му на то одговори: „Ја те не гоним него те гони моја бивша жена што те истерала из пећине”. Кад је то Ђаво чуо, он се уплаши и стане да бежи колико год може, да га она жена не би нашла. Тада царева кћер одмах оздрави и цар даде човеку злата колико год је могао понети и он се врати својој жени у краљевом двору и настави срећно живети с њом. Његова бивша нацак жена остане вичито у пећини.

Ову причу чуо сам као дечак од старих људи у Ужичком крају у селу Шљивовица, после првог светског рата.

СУДБИНА

Узели се човек и жена и исте године им се родио син. Отац дететов каже жени да ће он изаћи напоље у ноћ да слуша шта ће Усуд да одреди њиховом сину, да би знали каква га судбина чека:

Кад је човек изашао напоље чује глас из мрака: „Шта да одредимо овом детету, какву судбину?” То је питао Усуд своје другове. Један је одговорио: „Нека убије свог оца и нека се ожени мајком”!

Кад је отац детета то чуо он се врати у кућу и каже жени шта је чуо напољу. „Него шта да радимо с њим”, упита он жену. Онда се договоре да дете баце да се не би испунило оно што је Усуд одредио. Узму дете и баце га у мрак према тараби и оду на спавање, мислећи да ће дете брзо умрети и да ће га нешто појести. Али дете се приликом пада закачило на тарабу и тако остало да виси и плаче. Убрзо наишао неки

човек и чувши да дете плаче приђе му. Види дете голо на тараби, сажали се, узме дете и однесе кући, опере га, завије му ране и нахрани. Дете убрзо прездрави и почне да напредује. Тај човек га одгаји и кад је дете порасло да може само себи зарађивати за живот, он га позва и рече му: „Слушај, ја нисам твој отац, ја сам те нашао једне ноћи на тараби баченог и тај ожиљак што имаш под пазухом то ти је повреда од тарабе. Ти си сада јак и способан да себи зарађујеш. Ја те више не могу задржавати, иди по свету и зарађуј, па живи”. Тако се поздраве и момак пође од куће до куће радити, док није дошао код човека и жене који су га родили и због Усуда бацили на тарабу у ноћ. Нити је он знао да су то његови родитељи нити су они знали да је то њихов син. Они га узму да им ради и виде да је он вредан и добар радник, и пошто нису имали деце узму га за стално, да код њих ради све послове.

Једне вечери газда му каже: „Да идеш ноћас да чуваш виноград да неко ноћу не краде и бере грожђе. Ево ти пушка а ја ћу да спавам”. Момак узме пушку и оде чувати виноград. Његов незнани отац устане у ноћ и каже жени: „Идем да видим да ли заиста он чува виноград или спава”. Кад дође у виноград, његов слуга га примети из заклона и мислећи да неко туђи дошао да бере грожђе опали пушку на њега и убије га. Онда појури кући да пробуди газду и газдарицу да им саопшти да је неко дошао у виноград и да га је убио. Када је дошао кући само се пробудила газдарица, његова незнана мајка. Када јој он рече шта је учинио, она му одговори да је газда отишао у виноград да провери да ли спава и да је сигурно то њега убио. Када су дошли у виноград, заиста газда његов је био убијен и они га донесу и сахране. Пошто је све било из незнања нико га за убиство није теретио, он остане и даље ту као слуга да води рачуна о свему као да је то његово. Његова газдарица и незнана мајка, сваког дана га посматрала како

вредно и лепо ради и реши да се уда за њега и он да се ожени њоме. То и ураде. Када су прво вече пошли да спавају и ушли у спаваћу собу упалили су свећу да осветле собу, али се свећа угасила. Они су је по други пут упалили, али она се опет угасила. Када су је по трећи пут упалили и свећа се угасила онда жени падне на памет онај догађај када је она родила мушко дете и кад је Усуд усудио да оно убије свога оца и ожени са мајком. Она га упита за оца и мајку, али момак рече да не зна ни за оца ни за мајку и да га је један човек нашао ноћу баченог на тараби и да има ожиљак под пазухом од повреде. Она му тада призна да му је она мајка и да је он у винограду убио свога оца. И рече му да су га бацили да би се спасили од онога што је Усуд одредио, а ето то се испунило. И онда га поново прими за сина и нађе му девојку и ожени га. Одређена судбина се не може избећи.

Ову приповетку сам слушао од старијих људи који су веровали да сваки човек има свог Усуда и што му он на рођењу одреди то мора и да се испуни. Приповетку сам слушао после првог светског рата у ужичком крају.

Записао
Ратко Љ. Милојевић

ВРАЊАНЦИ У ПРИЧИ И ШАЛИ

У корењено је мишљење да се у Врању и у пределима око Врања мало неговала прича и да Врањанце карактерише ћутљивост. „Уопште, жива реч — зборење, било је уздржано, шкрто, са карактеристикама пословичног и симболичног изражавања” (Владислав Панић, Психоанализа „Нечисте крви”, Београд — Загреб 1985, стр. 5). Ко дубље познаје Врање, врањско село и врањског сељака, зна да то није тако. Врањанци имају много смисла за причање и никако нису шкрти на речима.

У старом Врању прича је била саставни део живота. Мушкарци су причали у гостинским собама, у дућанима и занатлијским радњама, по хановима, којих је било више у ближој околини. У познатом Шареном хану у граду „какве се не су чуле шале и маскаре”. Жене су причале тише, и то највише на седељкама, у дворништима, поред ћула и шимшира. Баке су казивале деци басне, приче о животињама и бајке о вилама, змајевима, аждајама и о другим демонима.

Сељаци су причали свугде, а свакако највише уз казан, на путу, на славама. Раније је причање неговано у многим воденицама (у Пољаници и Пчињи, нпр). „Колико су зрна кроз кутлицу прошла, толке су се приче причале у овуј воденицу” (Власе). У средишту занимања били су историјски догађаји, ратови и страдања народа, али су се врло често чуле и шаљиве приче и анегдоте. У њима су се преплитале стварност и фикција. Жене у селима су много причале уз колективни рад, нарочито с јесени и зими. Тада су се

чуле многе „шале“, „шеге“, „смешке“ и „лакрдидје“. У њима су снашке омиљена тема. Зато једна старија сељанка с правом вели: „Све работе у јесен и у зиму ни прођев сас шалу. С једну снашку дуван искал'пимо, сас другу снашку испредемо, а сас трећу клашње изаткајемо.“

Некадашње шаљивчине („шалције“) још живе у сећању народа. Тако, нпр, Васко Буре из Доњег Жапског био је прави мудријаш и лак на језику. „Његова је прича једна.“ У Великом Буштрању Михаило Манасијевић је важио као „голем комедијаш и сеирција“. Милош Новковић из Кунова и Стојан Стојковић из Павловца знали су дуже приче о историјским догађајима.

Прича и сада живи као насупна потреба човекове душе. Најбројније су шаљиве причице (фацетије), које су покаткад с ироничним или сатиричним призвуком.

Многи људи зими, кад је беспослица, иду по селима од куће до куће, „учине лаф“ (разговарају) и казују „згоде“, „прикажње“, „лакрдидје“. Понеко од њих, да би привукао пажњу присутних, почне, нпр. овако: „За једну снашку лакрдидју што сам чуја — нема гу до Стамбол“.

Усмени причаоци стварају и шире духовите причице, које садрже истину о људима и догађајима. У причама усмених приповедача у врањским кафанама блесне каткад оштро запажање о животу као јатаган на сунцу.

Може се понегде чути и прочитати да је мисао у причама из јужног дела Србије недоречена и да им је изражајност доста сува, односно да у њима нема довољно поетских квалитета.

Међутим, одлика одабраних прича је згуснуто казивање и жив и једар дијалог. Ритмичност и импресивна звучност народног говора такође карактеришу најбоље приче из овога краја, и то не само бајке и предања него и причања о животу и о историјској прошлости. Само два примера.

У причању Јована Арсића из Струганице о догађајима из 1890. године овако се јада жена

Божана: „Седам сам деца родила... И свако ми је детенце умрело... Седам сам гроба направила, седам сам крста забоднала, седам пут сам црну шамију врзала и никад гу до сада несам одврзала. Кад дођем на гробље, седам свећице запалим, седам крста закитим, преко седам гроба се нагнем и паднем, па седам моји златни имиња спомнем и исплачем...”

Сулејман-бег, син чувеног чифлик-сахибије Хусеин-паше, никако није могао да се насити богатства. За око му је посебно била запала плодна равница између Жбевца и Ристовца. У одбрани своје земље најупорнији је био превозник Младен. Приповеда се о томе како је он ишао чак у Цариград и како га је, тобоже, примио сам султан. Урош Станковић из Доњег Жапског је знао причу која је заиста кондензована и избрушена и одаје даровитог усменог ствараоца. Ево како се Младен обраћа цару: „Честити царе! Честито слунце! Твоја је светлост што греје целу земљу! Твоја је рука дуга, па свуда може да докачи! Дошја сам да се жалим на Сулејмана бега, који од нас мирну рају оће да узне имање. Да ли је, честити царе, право из торбу да се краде и у врећу да се тупра?”

Сматрам да и примери које наводимо садрже поетске и друге вредности.

1.

У јеку изборне кампање Хаџи-Тодор Димитријевић је дошао на задушницу на гробље једног већег села. Кад је верски обред завршен, жене су ушле у капелу. Хаџија им је пришао и питао их:

— Мајке и сестре, да ли знајете кој сам ја?

— Ђе кажеш, господине!

— Ја сам посланички кандидат Тодор Димитријевић Аџија. Дошја сам да се и сас вас видим и да ви олакшам болови.

Аџија им је потом надугачко и нашироко причао о загробном животу и о томе како је са мајком посетио Христов гроб. Његово причање је

побожне сељаке дирнуло до дна душе. Тодор им је на крају рекао:

— Драге мајке и сестре, кад стигнете дом, нека свака каже на својега свекра, мужа или брата кој је бија на гробље и кој ви је слуге обрисаја!

2.

Јашући коња преко поља, посланички кандидат Хаџи-Тодор Димитријевић је спазио дечачке који су чували стоку. Он их је позвао к себи и почео да их запиткује о њиховим дедовима и очевима. Свакоме је рекао: „Познајем ти и деду и татка”. На растанку је из бисага извадио мале и меке симите и поделио их чобанчићима. При поласку им је казао: „Кад стигнете дом, да ми поздравите деду, татка и сви укућани. Рекните ти кој прошја, кој се је за вас сетија и симичики ви даја!”

3.

Дошле гошће у кућу мудре и речите Софије Димитријевић у Врању и одмах је с прага питају:

— А мори Софке, куда ти је јетрва?

— Ете гу у другу собу. Болује од прошлогодишњи радос!

Њена јетрва је у ствари била на поробају.

4.

Софији Димитријевић у Врању рећи ће њене сусетке:

— Ама Софке, кад некој умре, ти увек носиш свећу. Кој ће тој да ти плати?

— Никој неће да ми плати, ама све ће тој да ми се врне!

5.

Девојка Велика се обукла у нове и лепе хаљине и стала пред мајку:

— Нане, да ли сам убава?

Мајка, која није имала добро мишљење о својој кћери јер није била вредна, рећи ће:

— Берко, окрени се!

Пошто је Велика то учинила, мајка је с уздахом изговорила:

— Кад те погледам отпозади — краљица!
Ама кад погледам спреда — моја Велика!

6.

Један Врађанац је имао жену која се звала Дутка. Сва улица је знала да је он необично много воли. Али жена се разболи и напречац умре.

После више година овај удовац се оженио младом и лепом женом. И према њој је био нежан и пажљив. Али она га је стално задиркивала:

— Кажу да ли си више волеја Дутку или мене? Куде је бија поголем милос?

— Ма шта ме тој питајеш? Зар те не волим? Једном она је била изричита.

— Оћу да ми кажеш која ти је помила? Дутка или ја?

Он јој је помиловао косу и одговорио:

— Дутка мила, Дутка била!

7.

Једна девојка из боље породице волела је за време часа хемије да изује ципеле и да испружи своје лепе ноге. Тома Јовановић је то приметио и рекао једном ученику:

— Позови помоћног службеника.

Помоћни службеник је дошао и питао:

— Зашто сте ме звали, господине?

— Донеси један лавор воде да ова госпођица охлади ноге!

После тога девојка се пристојно понашала.

8.

Дугогодишњи професор Тома Јовановић имао је у својем воћњаку лепе дуње. Једне вечери дошли су његови баџи из гимназије и почели да краду дозреле дуње. Тома је чуо како пуцају гране, па је викнуо:

— Ко то краде моје дуње?

— Нико! — чуо се одговор.

— Е тај *нико* нека дође овамо!

9.

Путовао Тома Јовановић возом из Београда. Негде око Ниша у вагон је ушао један његов некадашњи ученик. Сео је до професора, али му се није јавио. У путу нису ни разговарали.

Појавио се, међутим, милиционер и затражио легитимацију. Младић није имао личну карту, па је рекао:

— Познаје ме овај човек до кога седим. То је мој професор из Врања.

— Не! Ја нисам његов професор. Да сам био његов професор, он би ми се јавио!

Путници су посведочили да младић није ни разговарао с Томом Јовановићем, него је седео поред њега као поред непознатог лица.

Младић је морао да отиде с милиционером на саслушање.

10.

Последње дане свога живота Тома Јовановић је као тежак бубрежни болесник проводио у болници. Држао се јуначки и тако задивио све. Његово правило је било: ко је достојанствено живео треба достојанствено и да умре. Лекари, некадашњи његови ученици у гимназији, указивали су му посебну пажњу. Али једнога дана наишао је лекар који није познавао Тому, па је љутито рекао:

— Ама овај човек је старац. Шта има толико да бринемо!

Тома је био у мукима, али га је добро чуо, па му тихо и без љутње одговори:

— Младићу, ја се нисам тако љутио као ти, па сам, ето, доживео старост.

11.

Стари боем Анте дошао своме пријатељу Јовану Хациниколићу у госте. Јер, овај га је одавно позивао: „Доћи, бре чика-Анте, имам добру ракију.”

Чим је Анте сео за сто, домаћин је донео ракије у једној врло лепој, али сасвим малој чаши. Гост је, међутим, волео да пије из големе чаше, а не из лепе. Погледавши добро чашицу, он је рекао:

— Јовице, наћи ми једну сицимку. Нешто ми треба.

Домаћин је донео узицу, дао ју је госту и питао:

— Ама зашто ће ти, чика-Анте?

— Да вржем чашку, да гу не би прогутаја,
— одговорио је стари шаљивџија.

12.

Стари боем Анте причао је за кафанским столом: „Ја и мој пријатељ имали смо пуно буре заједничког вина. Сваки од нас имао је право да наточи одређен број литара ове бојже капљице. Али кад год сам точио вино, доливао сам у буре воду. Мислио сам да варам ортака. Кад једног јутра напуним балонче од три литре и видим да је вино *засуљило очи*. Значи, и мој другар тој исто работаја!”

Уводна реч и записи
Момчило Златановић

ДВА ПРЕДАЊА ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ

РАЈКОВИНА

Некада у давна времена све Прошћенске планине у околини Мојковца биле су под смрчевом и боровом шумом. По тим шумама крстарио је ловац Рајко, звани Делија. Ловио је он по Петровића омару, Куновици, Јеловцу, Барицама, Смрчевоме долу. Пред ноћ, кад би се преко дана уморио од лова, излазио је на једну раван да се ту одмори. Одатле му је лијепо било посматрати Дурмитор, Сињавину, Комове, Бјеласицу, Љубишњу, Коријен, Јадовник. Раван на којој се одмарао налази се на горњем крају Црвене Локве. Ту су му слуге доносиле уловљену дивљач, он је све то прегледао и радовао се богатом лову. Једног дана ухватио је у некој пећини двоје живих мечади (младунци медвједа). Кад их је ухватио, мечке у пећини није било. Изнио их је на висораван гдје се одмарао и са њима почео да се игра. Мечад су стално врискала и „дозивала“ мајку у помоћ. Кад је медвједица дошла у пећину и видјела да јој нема мечади (младунаца) пошла је да их тражи. Уз пут јој се придружио још један медвјед. Ишла је по трагу и кад је чула да јој младунци цвиле одмах је кидисала на Рајка да га убије и да отме своју „дјецу“. Рајкове су се слуге разбјежале. Рајко се ухватио са медвједицом у коштац, рвао се са њом и већ је био оборио, јер је био јак и снажан и када је вадио нож да медвједицу закоље дотрчао му је с леђа други мед-

вјед, којег он није видио и једним замахом шапе убио га. По томе се та висораван и та околина прозвала Рајковина.

ВРАНОВИНА

Врановина је један мали топоним села Прошћења у општини Мојковац у Црној Гори. Ту се налазе катџи неких прошћенских племена: Шутовића, Филиповића, Медојевића. У прољеће издижу на катџу, а у јесен се враћају у село. Неки и зими остају у Забоју и на Врановини. Народна легенда каже да је некада давно на Врановини живио један домаћин, који је имао младу и лијепу жену и нејака сина, а и свега што вриједни домаћин има. Једне године роди му ливада као никада до тада. Трава порасла као жито, милина погледати. Прво јутро по Видовудне порани он да коси ливаду, а косио је да му надалеко није било равна. Док би сунце изгријало покосио би више него друга двојица до подне. Око подне дошла му жена, на леђима јој колијевка, на глави тепсија са јелом, а у руци бардак са водом. Послије ручка рече он жени: „Ти разгрни откосе нека се суше, пуни су воде, а ја ћу мало да прилегнем”. Легао је поред колијевке и заспао дубоким сном. Вране, читаво јато, опазиле мрве хране и навалиле да их крупе. Једне се устремиле право на кољевку и однијеле дијете. Отац ништа није осјетио. Мајка је зачула грактање врана и плач дјетета. Видјећи како врана носи дијете у повоју повикала је: „Куку мене, вране ми сина однијеше”. Но за све је било касно. Вране су нестајале у Тарским платијама. Од тада то мјесто назваше Врановина.

Записао по сећању
Милош Вујичић

ПОСЛОВИЦЕ И ИЗРЕКЕ ИЗ ХОМОЉСКОГ КРАЈА

Онај ко меље, тај и ујам даје.

Во кад буче он сено на свој врат баца.

Нит гудалом гуди, нит гудало другом даје.

Навик'о је да се упряже и улево и удесно.

Иде земља по земљи.

Боље је земља на земљи, него ли земља у земљи.

И из кривога димњака дим иде право.

Празан суд звечи.

Боље је имати доброг комшију него ли родну
годину.

По плугу се орач познаје.

Паре те туже, паре те суде.

Где је стока, ту је и ђубре.

Ко пре девојци — његово је дете.

Ко се сам хвали, мала му је цена.

Срамота је спотаћи се двапут о исти камен.

Тешко оном кога туђи петлови буде.

Стари добош, ал' нова ^{*}шипка.

Најпре замути, па тек онда ^{*}лови.

Да није шупља, цев не ^{*}би била цев.

Из рукописне збирке
Томислава Ж. Вујчића

НЕКЕ РЕЧИ И ИЗРАЗИ У УЖИЧКОМ КРАЈУ

Смандрљати — урадити нешто на брзину, како било, колико да се каже да је урађено. При том се не води рачуна о квалитету. Сличан је и израз *скалабучати* с тим што се он више односи на кување, месење и сл.

курца — крава лоше нарави, која слабо једе, просипа из јасала, непослушна је и сл. Ово може бити и погрдан назив за жену и то сопствену, ако је јогунаста и непослушна.

отерсума — урадити нешто отприлике (или рећи), а погодити суштину и циљ. Кренути неким правцем по слабом сећању, отприлике. Погодити тачно бројно стање нечега или га претпоставити на основу неких других показатеља. На пример: човек може погодити или приближно одредити колико пшенице има у цаку ако му види величину и сл.

на сент — урадити нешто на сент значи: интуитивно нешто урадити. Обично људи у мркој ноћи на сент могу погодити прави пут укључујући *шесто чуло*. Подсвесно, магловито погодити правац или притиснути право дугме онде где их има пуно.

ждркљати — халапљиво и шумно пити неку текућину. Пити великим гутљајима.

драмосер — ситничар, цепидлака. Човек који приговара и гњави друге просто из навике. Онај који паметује.

јалак — канал на међи између две њиве, са малим насипом. Служи за одводњу. То није укопан канал као јарак, већ је дно канала у нивоу површине земље, а насипи са обе стране чине га способним за одводњу.

јаслати — ићи од куће до куће без посебног циља, али с намером, да се убије време и прикупе абови. Обично се то односи на жене и оне се онда називај *јаслачама*. За такву жену се каже: „Пусти је, она само јасла и ништа не ради”.

заринглати — затворити неку просторију — врата и добро их осигурати од поновног отварања или проваљивања. Слично је значење и речи *замандалити*, тј. затворити тако као да се неће скоро отворити.

сајтарија — спадало, сатарен човек; каже се за човека који је подмукао и помало кваран, спреман да подвали, али не тако да нанесе неку велику штету, једноставно, подношљив је, али на граници трпеливости.

сакаћела — незграпна, гломазна ствар. Справа која се квари. Обично се односи на неке техничке новотарије на које старије особе нису навикле. Када се, на пример, појави прига кроз село, старији мештани за воз кажу да је сакаћела. Исти је случај био и са радијом, телевизором итд.

ћерество — слично као и сакаћела. Уопштени назив одомаћен код простијих људи за справе и машине којима не знају систем радити конкретну намену, некад чак ни име не знају да погоде и правилно изговоре.

гуља — надурено, непослушно дете. Овај израз се користи и када дете уради нешто што је својствено само старијим и искуснијим особама. На пример: када дете кријући запали цигарету а родитељи га ухвате, онда обично следе батине, псовке и израз: „гуљо једна, ти ли ћеш да пушиш” и сл.

наџак — наopak човек, дрнован, који на све приговара и не уклапа се у уобичајене односе у некој групи, у кући или при случајном сусрету. Ако се група људи договори нешто да уради, наџак ће то да поквари или уради другачије.

јерезан — Бити јерезан значи имати на неког пик, мрзети некога или радити против некога са циљем да се упропасти. Кад се каже: „Што си јерезан на мој живот?”, значи — зашто ме мрзиш, зашто стално радиш против мене и правиш ми велику штету и сл.

смољавити — килавити, отезати с неким послом из незнања или нестручности, али и због невољног обављања посла. Има људи који скоро све што раде, они смољаве тј. раде неквалитетно. Такве људе други зову *смољо* и нерадо се са њима позаимају у послу.

трколиш — особа пуна себе, самољубљива и која се брзо наљути ако се други не понашају како она мисли да треба. Човек коме је тешко угодити и према коме треба бирати речи. Људи са таквима причају само кад морају, јер ове особе немају смисла за шалу.

тишко — споро.

преронути — преболети (рану, болест). Преживети после тешке болести или лома. Не остати сакат после очито поломљених удова и сл.

узвионуги — понашати се неубичајено услед неког разлога који је пореметио нормалан однос са околином. За дете се каже да је узвионило ако је *дигло учку*, тј. прави урнебес, виче, скаче, трчкара и руши све око себе. За одрасле се каже да су такви ако показују нервозу и ујурбаност а не знају начин да то реше. То је стање најближе конфликтном.

јавуд — ситна особа, недорасла. Односи се на људе и на стоку.

ламбеш — израз који има више значења. Означава сладокусца и прождрљивца. Односи се и на виспрену и смелу особу која је речита. Користи се из миља за несташну, али послушну децу.

урљив — брз и нагао. Човек који предузима радње без претходне провере циља и метода и сагледавања последица. Брзоплет човек који око себе шири нервозу.

Мирослав Марковић

Наш народни живоџ

ОЛАЛИЈЕ И КЛОЦАЊЕ

У селима сокобањског краја до дана данашњег се задржао један обичај који се изводи у недељу, последње седмице месојеђе, односно беле недеље. Тада заправо почиње Часни или Велики пост за Ускрс.

У недељу ујутру, мушка чељад из куће одлази да сачека „олалије“. Сече се онолико рачвастих мотки колико има чељади у кући, а величина зависи од узраста укућана. Тако се, на пример, за децу секу мање, а за момке веће и дуже мотке. Кад су мотке спремљене у њихове рачве се набија слама или кукурузовина која отпада од исхране стоке. Гране се добро и чврсто увежу, по могућству жицом, и однесу у двориште. Ту се оставе до вечери.

Жене за тај дан припремају обилну вечеру. За вечеру се обавезно коље петао „старац“ (петао који је прошле године био господар кокошијег јата). Припрема се гибаница, кувају јаја, прже се „сушенице“, а богатији закољу и прасе.

У први сумрак, пошто намире стоку, сви укућани осим најстаријег, узимају мотке напуњене сламом или кукурузовином и одлазе на раскрсницу. Ту, на раскрсници са свих страна пристижу и остали мештани и један од њих запали сламу на „олалији“. Затим и остали запале

своје „олалије”, један од другог, и подигну што више увис. Многи подврискују, пуцају из пушка, сви су весели. Подврискује се:

*Олалија, бундалија,
старац бабу, загрлија,*

или:

*Олалија, бундалија,
момак девојку пољубија.*

Цела раскрсница је осветљена, а мештани се такмиче чија ће „олалија” најдуже горети и чије ће раскршће бити дуже осветљено. Дође и свирач, било фрулаш, гајдаш, а у новије време хармоникаш, а ако и тога нема онда се нађе бар пека усна хармоника. Момци и девојке заиграју коло, у коло се хватају сви осим оних који су у жалости, те се игра док све „олалије” не изгоре. Кад „олалије” изгоре, мотке се трпају на једну гомилу тако да ватра траје још извесно време. Момци се такмиче у прескакању ватре, а гаром са огњишта се труде да по лицу „обележе” коју девојку. Ако девојка не воли момка који је појури да је „бележи” — она бежи, а они који се воле — то чине само кобајаги.

Кад се ватра угаси, сви одлазе својим кућама на вечеру. На столу се поставља све што је припремљено тога дана, запали се свећа, а за таваницу се изнад стола привеже канап од кучине. Затим сви укућани седају за сто, а домаћица привеже на онај канап што виси од таванице парче припремљене вечере. Затим се с тим замахне, а укућани се труде да га устима дохвате. То називају „клоцање”. Кад је понешто од сваког јела „исклоцано” на крају се везује једно кувано јаје, па кад се и оно „исклоца” почиње се са вечером. Пре вечере, домаћин свећом пали онај канап што је служио за „клоцање”, а укућани му намењују имена старих људи из села. Уколико се пламен на концу утиња при изговору нечијег имена, значи да ће тај те године умрети.

После вечере сви иду на спавање. Сутрадан домаћица почисти кућу, па метлу и ђубре избаци ван дворишта негде у неки јарак, да „избаци болест“ из куће. Тог понедељка један члан породице ништа не једе, чак ни воду не пије већ „тудоричи“. Једе тек кад се смрачи, кад зађе сунце.

Голуб Радовановић

ЈЕДУНИЈА, ДУДУНИЈА... ДУШМАН

(Стара народна игра)

○ ва стара народна игра на селу је бројалица од један до десет на прстима: „Једунија, дудунија, триљија, чегрљија, пеган, шеган, секман, дукман, дивуљиљи, душман”. Могу да је играју два или више играча. Она је, обично, дечја игра у породици, зими, кад старији оду на седељку. Иначе, придружују се момчадија, девојке и снаше, ради попуне играча и деци за вољу, па одложе „за мало” роботање „у руке” с вечери, посебно кад се не ради навече свеца.

За почетак игре играчи седну на треножац око истурена колена најстаријег играча. На његово колено сваки играч положи испружена три средња прста леве руке те се образује круг. Почне да броји један, па редом сваки играч правцем „како Сунце иде”, тичући кажипрстом десне руке сваки прст руку играча редом док не буде „душман”. Играч може да почне да броји било од којег прста своје или руке другога, а циљ му је на којем његовом прсту да буде „душман”. То је издушмањен прст, одигран. Он се подвија и не игра даље за тај ред играња. Крајњи циљ је одиграти своје прсте и повући руку с колена. Ко у томе буде задњи, подлеже казни — „кривац”. Никад се унапред не може да зна ко ће бити задњи. Буде да неки играч својом смишљеном игром и брзим прерачуном издушмани сва три своја прста а други ниједнога. Ко закасни и не почне одмах на свој ред да броји, они остали му

не дозвољавају да броји с прста са којег је претходно био почео да броји, јер је „срачунао“ унапред на који свој прст да буде „душман“.

На висину казне не утиче број неодиграних прстију задњега играча. Казна је увек „штрокање“ (фрњокање) прстом у чело. Пази се да јачина удараца није одвећ снажна и ублажава се према ситнијој деци и женскимa. Пред извођење казне настаје живост прегоњења ко да изврши казну. Кривац мора то да зна. Потом, кажњеник зајмури без преваре, а за сигурност погне главу. Казну трпи док не погоди којим је прстом ударац задан. Извођач казне се цени по томе колико је више удараца задао, а кажњени колико их је мање поднео. Штрокач вара, обмањује; средњим прстом удари блаже, а палцом и малим прстом јако. Иза једног удараца штрокач дигне руку и рашири прсте испред очију кажњенога да каже: „С овим!“ Остали играчи живо прате и мотре збивање да нема „иље“ (лукавство). Кад кривац погоди прст, тај ред играња је завршен, па се игра изнова. Незадовољан или надигран играч може да престане да игра само на почетку новог реда игре, а тако и нови играч да упадне у коло.

„Једунија . . . душман“ је забавна и лака игра, те могу да је играју и градска деца у предасима замора и у слободном времену по становима.

Играо и забележио
Благоје В. Марковић

НЕ ВАЉА СЕ...

(Народна вјеровања у дурмиторском крају)

Не ваља пити воду на подини док се трпа сијено (да не би закисло док се не стрпа или да не би током године упустило воду).

Вода се не пије у вршају да не би закиснуо. Ако је неко у вршају (гони коње, преврће или претреса сламу, или збрисава гувно) а хтио би да пије воде, он мора обавезно изићи изван гувна.

*

На Лазарев дан не ваља орати јер ће се послије вријеме окишати.

Не ваља рукама чупати траву, 'оће послије да се окиша.

*

Кад грми, најбоље се сакрити под лијеску.

*

Кад коњ посрне док носи невјесту коју воде сватови, није добро. А најгоре је ако коњ легне под младом.

*

Конопац, влачег или ланац не треба вући за собом јер 'оће змије да гоне.

*

Из првог тигања не треба јести приганице док се бар још један не испржи (неће да нарасту).

*

Кашику не ваља превртати.

*

Кашиком којом се мијеша на треба храну пробати.

*

Не ваља при јелу да се проспе млијeko по месу и костима на трпези.

*

Не ваља нагазити мрву хљеба која је пала на под. Старија особа ће се одмах сагнути да такво парче или мрву подигне. Обично старије особе, а поготову жене, тај хљеб пољубе прије него га врате на сто или ставе у суд за стоку.

*

Не ваља напољу мотати мотовилом.

*

Не ваља никога угарком гађати, ни метлом, дрџгом (шгиљегом) или мотовилом.

*

Ако неко пређе преко дјетета (док сједи или лежи), вјерује се да неће више расти.

*

Не ваља нокте у туђој кући сјећи. (Онај ко то уради у чијој кући, није им пријатељ).

*

Не ваља нокте сјећи у петак ни у недјељу.

*

Дјеца не треба да машу угарком ни упаљеном зубљом да не би мокрила у кревету.

*

Не ваља да дјеца иду натрашке (вјерује се да тако мјере мајци гроб).

*

Не ваља гледати кроз сито или кроз решето.

*

Не ваља звиждати у кући (да се не би котили и купили мишеви).

*

Кад се ноћу путује, не ваља се никоме одазивати.

*

Не треба се никоме у сну одазивати.

*

Оно што се иксану присни, не треба никоме испричати јер онда неће да се оствари.

*

Не ваља спавати кад је сунце навило брду, кад је при заласку.

*

Не ваља позасунца тражити нешто у зајам, нити радити домаће послове око куће.

*

Онај ко је млад не треба да сади орах. То обично чини неко од старије чељади јер се вје рује да прије него тај орах донесе плод, онај ко га је садио мора умријети.

*

Мршаво чељаде не треба да сади купус (јер неће оглавичити).

*

Трудна жена не треба да прелази преко јарма или влачега.

*

Трудна жена не смије ништа заклати, нити гледати да неко други коље.

*

Трудна жена не смије ништа заклати, нити да јој дијете не би било лопов.

*

Док фамилија једе, не ваља плесати и прести.

*

Не ваља пришивати дугме или нешто ушивати на одијелу ако је та одјећа на иксану, поготову на дјетету. Обично се одијело, хаљина скине па се тек зашива. Но, ако се ипак пришива док је одјећа на дјетету, онда оно треба да држи сламку или дрвце у устима како му се не би ушила памет и да би могло да расте.

*

Док је млад мјесец, веш се не смије прати и сушити јер ће брзо да се издере (слути ново да се омлади).

*

Не ваља штиљегом којом се преде или предеда бецу ударати јер не могу да расту. Ако се то учини нехотице, онда жена подиже штиљегу увис високо и то пропраћа умилним звуком из уста.

*

Кад се завршава ткање (кад се притиче) и треба ускоро да се одрезују урезници, не омије дијете у то гледати јер неће више расти.

*

Котар не ваља ограђивати кад зађе Међедновица ако га човјек прије не оснује. Исто тако ни жене неће да снују ткање док не изиђе Међедновица.

*

Није добро прећи преко преће која је стављена на пут. Ако се таква прећа нађе на путу размотана или савијена у клупко, пролазник ће је заобићи. Чим је угледа, а поготову ако је дотакне нехотице, пљунуће у том правцу неколико пута. Уколико је она на неком мјесту одакле је треба уклонити, онда ће је, ако се може, маћи каквим предметом, а ако то не може, уклониће је врховим прстију. Послије ће убрзано по њој поплувати а руке обрисати или опрати.

*

Кад сунце пресјени, мрзно је дати било шта из куће.

*

Не ваља кроз овце пролазити, а нарочито није добро ако неко ко проће пронесе јаја или клупко предива. Ако су овце раштркане око пута и на испаша, увиђајни пролазник ће их заобићи или ће их чобанин наплашити да пређу на једну страну.

*

Кад се представи тор, на стругу се положи ћускија да прву ноћ преко ње прејаве овце. Неко поред ћускије ставља и сјекиру а сјечиво окрене напоље.

*

Не ваља кантар кроз овце пронијети.

*

Планинка која музе овце у тору не треба да одговара на поздрав пролазника.

*

Планинке не воле да им даждевњаци или жабе прилазе колиби. (Вјерује се да могу наудити млијеку, млијеко у калицама хоће да се тада сири и квари).

*

Планинке не истурају ћедило напоље да се суши јер им неке жене могу наудити млијеку, а најчешће се мисли да ће сир да се црва.

*

Овце не треба мрсити уторком.

*

Овце не ваља мрсити уторком, петком и недјељом. У тим данима не ваља ни тор престављати.

*

Овце не ваља бројити показујући прстом.

*

Јагњад не ваља бројити прије Спасовдана.

*

Не ваља пиштати (на пиштаљку која се прави од зове или траве) међу овцама. То се не чини ради млијека и да се не би јагњад надимала.

*

Није добро да вареника покипи на ватри јер ће тада крава да препржи (умањи млијеко). А ако покипи, на ватру се ставља со, вода и трава да не би крава умањила млијеко.

*

Не ваља звоно или чактар продавати.

*

Не треба држати коња пред кућом са два или више биљега.

*

Ако је коњ путоногаст у три или четири ноге не треба га држати. Најбоље је ако је коњ путоногаст само у једну ногу, или ако је вранац па нема ни једног биљега.

*

Клин, колац или шпица из јарма не ваља да се ложе на ватру.

*

Не ваља косу пронијети између волова јер хоће да се искрве.

*

Не ваља да жена пређе преко јарма (зато људи вазда држе јарам прислоњен уз дрво или уза зграду).

*

Не ваља да гост домаћиновој мачки даје да једе јер оће овце вуци да поједу.

*

На Бурђевдан се почињу мусти овце и ставља се зеље у краљачу. Рано прије Бурђевдана их не треба мусти да се не замузају јагњад.

*

На Бурђевдан чобан не треба да сједи да не би јагњад пландовала.

*

Прутом којим је убијена змија не смије се шићати стока.

*

Између Великог и Малог Божића не ваља се љутити. Тада се из куће склоне све ствари које се љуљају, а ово се ради да овце не би рамале.

*

На Велики петак не ваља орати.

*

Не ваља да се дијете увече смије, послије ће плакати.

*

Ако пропјева кокошка, онда је то нека зла сутука, предосјећај смрти или да ће се нешто неваљало десити у породици. (Зато се кокош одмах коље).

*

Не ваља се шићати у уторак, а најбоље је недјељом.

*

Није добро убити змију. Онај ко их више убија, више ће их и сретати.

*

Не ваља показивати и одмјеравати колико је дугачка змија.

*

У свакој кући има змија (кућна змија, *темељача*) и њу никада не ваља убити.

*

На Спасовдан прије зоре жита се ките лесковином или гранама другог лиснатог дрвета, а то не ваља четином од смрче, бора или јеле чинити.

*

Не ваља да на Благовијест жене брашњаве руке. Ако морају нешто да замијесе, то чине кашиком или варјачом.

*

На Бадњи дан се не смије чешаљ помјерати, ни игле (да змије не кољу).

*

На Бадњи дан се човјек не смије никоме одазвати.

*

Кад жене снују, нико не смије да преко тога пређе. Исто тако кад прећу, нико не смије прећи преко преће (предива). Ако је неко прешао мора се опет туда натраг одмах вртнути.

*

Бијели лук не ваља чистити ноктима, а ваља зубима (прича се да бијели лук каже човјеку:

„Чувај ме од ноката, а ја ћу тебе од болести и од злије очију“).

*

Пчелу не треба другоме даривати.

*

Добро је да се волу у рог уврти тисово дрво.

Исак Калпачина
Љубомир Боровић

ВУЧАРЕЊЕ У ЛИЦИ

Вучарење је врло очувани народни обичај у Лици и сјеверном крају Далмације. Тамо, кад га ловац или чобанин убију, с вука се скине кожа и, кад се мало просуши, кожу напуне сламом. Да би човјек могао да носи вука преко рамена кроз напуњену кожу провуче се мотка (колац), а кроз вучје ноге пруже. Затим се глава вука подешава природном изгледу, тако што се умјесто језика у чељуст причврсти комад црвене чоје, а у отворе, гдје су очи, угради се обојено стакло.

Опремњеног вука носи неколико људи (5—6) од куће до куће кроз више села. Толико је људи потребно да би могли носити прикупљене дарове које народ даје вучарима као награду за убијену штеточину. Дарови се углавном састоје од суве сланине, сувог меса, ракије, жита, вуне, власа (кудеље), чарапа, пешкира и др.

Пред сваком сеоском кућом вучари застају и пјевају уобичајене вучарске пјесме, као на пример:

*Домаћине од куће,
Ево вука код куће —
Дајте вуку дара
Да не чини квара,
Дајте вуку сланине
Да не с'лази с планине,
Дајте вуку сочице
Да не коље овчице,
Дајте вуку вунице*

*Да не коље јунице,
Дајте вуку власа
Да не дави паса,
Вујо нам је остарио
Планину је оставио;
Да је мало бољи био,
Не би живот изгубио —
Кити снашо, мрког вука
Биће т' ћерка љепшег струка!*

У оваквом народном обичају вучарења било је и сујевјерја. Догађало се да неки бољи домаћин, чији би члан породице убио вука, није дозвољавао да се на кожу убијеног вука проси, како би то рекли за скупљање дарова као награду ономе ко убије вука. Такви сујевјерни људи плашили су се да не осиромаше. За доказ таквог свог схватања навели би име неког човјека из ранијег времена који је у старије године постао пуки сиромаш зато што је просио на вука.

Дмитар Бүшић

Сведочења

КАКО ЈЕ БОКА БУДИЋ ИШАО НА ОНАЈ СВЕТ

Зовем се Борђе Јовановић, а сви ме зову Бока Будић. Од најмањег детета па до старца мојих година сви ме као таквог и знају, а право моје име и презиме записано је само у црквеним књигама и у личне карте. Отац ми се звао Јосиф, а мати Милева. Родили ме 'иља-дуосамстодеведесетдевете године, у јесен кад се брао кукуруз и гројзе. Куј зна кол'ко је то тачно, ал' тако кажу књиге старовремске. Кућу у Штубику, мислим у селу, нисмо имали, него смо живели код тора на појати, звано место „Шиб" или „Биљевина", на око пола сата 'ода до села. То кажем за млађе људе, а ја понекад у ове године пешачим и по цео сат. Волим шалу, волим причу, волим и људе. Тако волим све... Млого сам за живота препат'о и намуч'о се. Три пута сам се женио и све ми три жене умреле. Ето, сад сам више од тријес' година удовац. Млоги кажу: „Бока живи добро, благо Боке. Он ништа не ради, ништа не прикоди и никаква вајда од њега." Ал' није тако, није мен' лако било ни кад ми једна ћерка умрела, а и ја сам с једном ногом био на онем свету, Имао сам тад' двајесосам година, а млад и јак ка' Дели Јован. Сад ћу да ти кажем како је то било:

Беше нека јесен неваљашна до бога. Киша нека, па магла, па 'ладно, а ја чувам овце по „Биљевине.“ То је пос'о за децу ал' време гадно некол'ко дана, па реко' да и' ја одменим малко. Тако, дотерам ја те овчице па 'ајд право у собу, а осећам грозница ме тресе свуд по снаге. Видим ја ћу се поболим од мокриње и од влаге. У оно време амрел нико није имао. Тако заметнеш гуњ док не пробије вода, после не мож' га осушиш недељу дана. Седнем на кревет а оно несвес' ме вата, па час ми зима, час ми врућина. И све тако... Нисам ни вечер'о. Истрља ме жена ракијом, па се ја уви' у крпару да ме пробе грозница и да ме пробије зној. Бре, синко, више ништа нисам знао за мен'. Тако ми се чини ка' да се возим у неке лађе, све даље и даље. И после неко време избаци ти мен' та вода на неку ливаду, ал' то није ливада ка' шта су наше ливаде, него је то чудо невиђено. Преко њој кад идеш све ка' по свиле. А ја некако лак па не напипујем земљу, све тако одозгор... А неки људи, нека чудна лица имају и из све њи' неки сјај избија, јачи од сунца. А речи ји некако звонке и гласне ка' црквена звона. Све ти то пуца, тресе се и мешкољи. Видим добро нека гужва, искрцавају се с' оне воде још људи и жене и право ји прифаћају ови исти чудни људи и то по прупицама, као кад дочекују регруте. Чим те ћапи више те не пушћа, него ти саопшти да од овог часа више ниси земаљски човек, него жива душа која мора да одговара за недела из земаљског живота. Нисам до тад' замишљао како изгледа смрт, а сад сам ју и вид'о. То је страшна ала каква не мож' да се опише. Много је страшнија и од вампира и од ђавола. А већ за ђаволе да ти и не причам, то сила једна. Врворе на сваку страну да не мож' се протиснеш, а сви те некако гледају крвнички, ка' да оће крв да ти полију. Одједанпут чу' како неки невидљиви глас рече да сам ја био велики грешник и како ће страшну смрт да ми приреде, какву само грешници добијају. Ја више и онак' не знам ништа

за мен', мислим се нек' буде шта 'оће сад. Те страшне и језиве але почеше одједанпут да завијају, ричу, урлају и да кричу најстрашнијим гласовима, које нисам никад до тад чуо. Пропаст једна.

Нешто ми дође да погледам мен', да видим какав сам и како изгледам. Кад оно, чини ми се, немам доњи део тела, немам ни руке... Само чујем свој глас како запомаже и правда се под насиљем и притиском црни' као угљен ђавола. Тако ти то... Е, после њи' три најстрашнији, ка' неки одбор, ка' нека комисија да је, почеше да се договарају да пусте смрт и да ме развуче што може брже. Неки виче, њега не видим, чујем му само глас, да се не жури са смрћу, него да се одма' саставе комисије и почне са иследством како би се открили моји греси. Али, јопет, већина је да ми се душа од тела одвоји, па да се суди само души као и код свих. Дете, кад мен' нешто заболе, чупа ми се из груди, а чини ми се груди немам. Па тако једанпут, па други пут и тек трећи пут ишчупаше ми душу. А ја се са том душом одвоји' на једну страну, а моје тело бацише у неку мрачну и влажну јаму да га растргну нека грозна створења која немају очи, нити имају кожу по телу, него ји др'ће месо на њима као пи'тије. Тад сам вид'о да од мен' нема ништа и да је ту крај свему. Са сви' страна ме опколише ђаволи у пакао и да се са мном не развлаче много. Кад у један ма' појави се једна лепа женска, обучена у неке светле 'аљине које саме од себе светле. Такве 'аљине никад нисам вид'о, нити тако лепо лице. Кад ме спази та лепотица, она ми приђе и рече: „Не бој се Борђе, ја сам твоја заступница и борићу се да те одавде извучем или да те пребацим у рај. Овод, каже, није место за теб'. Ја сам твоја крсна слава Велика Госпојина, коју си од малена поштовао, светковао и славио и ти а и твоји укућани. На мој дан кога си поштовао и заливао крвљу прагове на тору, палио ми свеће и давао намену, сама ћу да се потрудим да те

спасем ови' трозота које те оптужују. Никад ме ниси посрамио, ниси опсовао, ниси зажал'о што светкујеш на мој дан, а други раде... Бићу с тобом до страшнога суда Христовога."

Јао, људи, кад одједанпут око ње стадоше дванајес' анђела, не знаш који белји и који лепши. Све гори под њима од белине и од сјаја. И они су на страни моје свете Велике Госпојине, и они ће да ме чупају из блата како знају и умеју. А знају они сви кол'ко сам ја згрешио и шта све нисам испоштовао, ал' ето, срце им такво да воле човека и да га избављају. Неки ми рече како су они ту по вољи божјој и како су они његови изасланици. Како су леви, не мож' да верујеш.

Свети анђели одмах почеше да обрћу неке велике књиге и да траже моје грехе у њима записане. Не мож' да верујеш кол'о су то велике књиге. Они почеше да траже само неколико греха или добра дела која сам починио, а лица им се одма' разведрише јер не набоше млога моја зла дела. Видеше да сам сиромасе помагао, да сам скитницама и гладнима увек одломио по парче 'леба, онол'ко кол'о сам имао. Видеше и моје искрено срце кад сам се пред иконом крстио, љубио ју и поштовао све што је свето и црквено. Никоју се нисам насменуо, никога нисам оптужио, ни сведоч'о лажно. А све то слуша моја света Госпојина и видим мило ју дошло, јер оцењује и она да ћу да се спасем некако. Она се осме'ну тако лако и благо да мени срце, иако га више немам, постаде велико и меко, па и мени би мило. Тад каза како треба анђели да ме преузму и поведу на небо, јер како рече, треба по ситницама да ме испитују за разна дела ако сам направ'о. А то небо није плаветно ка' наше нег' дође некако зелено, зелено, па топло ка' по неке летње месечине. С једне стране тако седе поребани баволи и друге грозне але, а с друге анђели и моја рођена слава. Два лепотана од анђела ме у'ватише под мишку и поведоше ме на небо. А изнад нас, тако, поребана група

неки' иследника који ће да ме окривљују и налазе мане моје и преступе за земаљскога живота. Касније, кад сам му причао, поп Степа ми рекао де су то митарства и да сваки куј умре има кроз њи'да прође, јел каже човекова душа има да одговара за све што је радела лоше.

Доведоше ме моји анђели, тако, пред прву ту иследничку групу, куд само црни баволи седе и још нека грозоћија од створава, да те Бог сачува. Почеше одма' да ме нападају и осуђују за неваљашан мој говор, шта сам га до сад изрек'о. У'вати ме неко чудо одакле ји то све да знају за моје речи које сам изговарао. Знали су све кад сам и с ким и на које место изговорио. Подсетише ме како сам баба Фруску зафркавао на „Бугарке“, а њој оба сина били на фронту негде. Био то први рат, а ја дечко обљесан па сам 'тео да се нашалим. Али, видиш, они и то памте. Па како сам опцовао матер мојему комшије Јосе, шта ме преказао код оцкета заш' пушим. Па како сам изрезилео господина још у школу док сам злоневољно иш'о. Све ми казује тако у ситнице, а ја се одма' сетик ка да је јучер било. Ал' моји анђели неке добре душе рекоше у моје име како сам ја тад био дете па нисам знао шта казујем. Убеђиваше се неко време, па ме на крају пуштише даље.

Јопет моји анђели мен' под мишку па даље. Путујемо ми све више на небо. Кад одједанпут чим ме виде друга група, још из далеке поче да ме осуђује како сам ја био преварант и лажов и одма' 'оће да ме баце у онај мрачни пакао. Каже, један од њи' превар'о си Милутина опанчара па си му уз опанце уз'о још један пар опута, а рекао си де ниси. Па си превар'о то и то, па то и то... и то све неке ситнице које ми отишле с'ума још куј зна кад. Тад чу, глас моје Госпојине која потврди да сам више поштене речи казивао нег' криве. Тако ти се ја уз њојну помоћ проби даље.

Тако путијемо ми по оне зелене месечине, а све се види дол' куд год погледаш. Све се види одјаданпут и селца и вароши и људи у њи. Тачно мож' да познаш куј је грешан куј није, којему се суди и куј ће буде осуђен. Одатле, испод ногу има један дебео склад куј дели пакао и рај. С једне стране је мед и млеко и ту се убацују они који изађу до на вр' неба без много грехова, а с оне друге је све тама и неки гораак дим куј све гуши и уништава. Боже, кад би ме извук'о одавде да отидем у овај рај пун цвећа, лепоте, песме и доброте. Да се ту најивим док не дође по други пут наш Господ Исус Христос, да ни суди и да не изабира, једне за вечни живот, како у Светом писму каже, а друге у вечни сумпорњи огањ. Док ја тако премишљаам ми дођо-смо до једне комисије.

Почим утврдише де никога нисам клеветао, и изигравао, јер та' обичај нисам имао, на кратко се споразумеше и пуштише ме напред. И јао, како сам ту лако прош'о, фала ти Боже!

Кад стигосмо на четврто митарство, оно неки грозни и искусни баволи седе и чекају ме. А по корму и свуд по снаге измазани од јела и пића. Видим ће ме закаче шта сам по неки пут био лаком и неумераи у јелу и пићу. Каже, на те и те славе си јео ка' свиња и ниси знао за доста. Па си после пио и кол'ко ти доста и кол'ко није. Видим пред њима сва она печења и вина која сам појео и попио преко мере. И тако ми се наслика испред очију онај дан кад сам то урадео. И јолет турају они на кантар моје лакомство и неумернос', ал' се ја надам да ће се извучем ка' и до сад. И право да ти кажем извуче ме моје детињство и незнање, а да сам био у ове година заглавио би пакао одма'. Рек'о мен' поп Стева после: „Треб'о си се Боко исповедиш пре, па сад би ти душа била чиста и не би те мували по митарства, него би ти одма душа отишла у рај.”

Друге две комисије проб'о лак ка' перо. Нити сам био лењ' ка' шта то људи има, нити сам крао. Јес' као дете укпао сам може бит'

дудук покојнем Владиславу Станојевићу, ал' сам кад ми досадило и кад сам вид'о де се не могу научим да свирам и врнуо. Па сам тако, покојному Раденку Цимрићу уз'о сикирку, ал' одне-ла моја мати па казала „наш'о ју мој Бока код кладенца.“ Видели они то ал' каже ситнице и нисам то са срцом украо нег' из незнања.

И на друге две комисије не мучише ме много. Нисам ја био тврдица и бездушник. Ники није замном заплак'о и никога нисам зацвилео, а нисам се никад бав'о неком шпикулацијом па да кажеш обогатио се Бока зато шта искористио Павла 'ел Јанка. Боже, сачувај! Срце ми било такво добродушно и меко, таква и мати била, Бог да ју душу прости.

На деветом одбору испадо' малко сумњив, ал' кад отворише оне књиге одма' видеше да ја никому ништа нисам закин'о ни лажно измер'о.

Десети се само осменуше и рекоше „тај није ни мрава згаз'о, а ман да је некога мрзео и зло помисл'о.“ Тако они све виде о мен' ка' на длану, ал' мен' јопет стра', није ми свеједно, јер сам многе ствари заборав'о.

Пењемо се ми све вишље и вишље, а ја све боље видим одатле на дол'. Видим врву, гужву и запомагање у паклу. Они јадници мокри и измазани у неко грозно каљиште, а очи ји крмељиве и црвене па грозне и страшне. Кукају они у онем смраду, 'ладноћи и диму, па чудо једно. А с друге стране онога склада смеј', весеље и лепота божја. Ни ту ме много не задржаше, јел, каже, никам нисам свесно био горд, нити је моје срце имало охолу нарав, да злочести и пакости другому. То никад нисам волео ни ка' дете кад сам био.

Учини ми се да ће скоро крај да буде и де више не треба да се пењемо ја и моји анђели, али оно има још трупица зли' духова који ће да ме ислебују.

И на дванајесте месте продо лако, јер не знадо' за гнев и свирепос'.

На тринајесте још лакше јер никоју нисам замеро па да му се после светим и врћем за зло. Нисам ни имао зашта.

Одбор за убиства је најстрожи. Ту те цеде и испитују до коже. Ја истина нисам никога убио, не дај боже, ал' сам се побрио ка' дете тако и то јопет с' децама. Једанпут ја момчић, а у селу била заветина Тројица, па се окупили момчићи и играју на игралишту. Зовну ти мен' Стојан Савић да се обарамо код дуда. Ја не'тедо' 'одма, ал' после побо'. Обарамо се ми ту, а скупише се још неки. Ја га обрну око мен' па га фрљи оземљу ка' лудају. Пуче Стојан ка' тиква, а нос му све огуљен и изубијан па се црвени. За то се одма' ови уватише, ал' моја света Госпојина прогрме „он га звао да се обарају, па десило се тако”. А то мисли на Стојана. И тако још неко ситно батинање ми набоше, ал' јопет, каже, није из зле намере и осветнички.

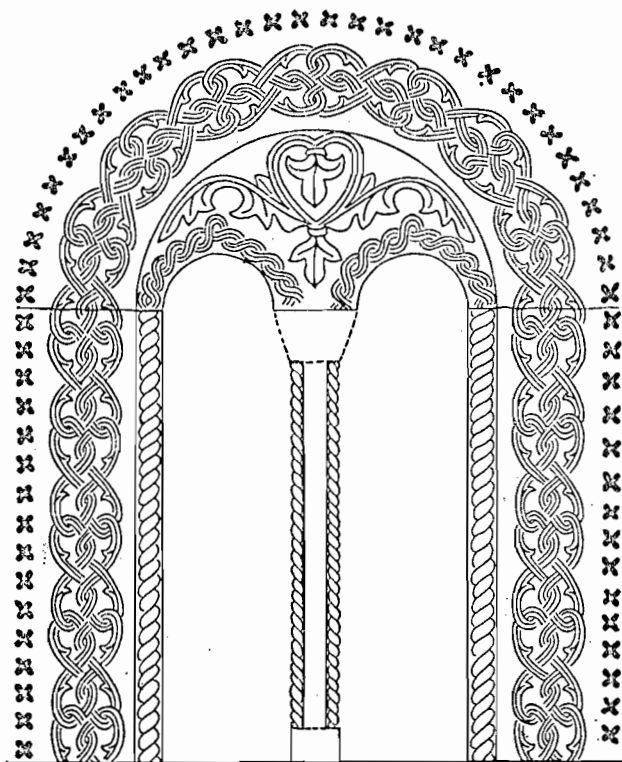
Код митарства за бајања пронабоше ми некол'ко замерке. Моја покојна баба волела да баја, тако, стоке и људ'ма, па сам понешто и ја научио. Више то било за занимацију, ал' никакв интерес нисам од тога имао. Од Усова сам највише бај'о, али и од ницине, од сувога сунца и тако, од главе... Ал' и ту ме откупише моји анђели и моја Госпојина, које само глас чујем.

Доћомо ти ми код блудника, код оне задужене за блуд. И да ви'ш чудо. Знају они и помисли моје срцу скривене. Иако нисам блуд чинио ја сам на то помишљао, кажу они, а оно тако је и било. У Светом писму негде пише де ако се на то само помисли, исто као да се и учинило. Такви су ти црквени закони, бога ми... Ал', каже 'ајд' да те пуштимо, само ови изнад нас, каже, неће да те пуште тако лако.

И доћомо ми код оне задужене за прељубу, а ја да ти признам и био сам у младе године прилично шарен. Тако волео сам те пуге распуштенице ка' леба. Било, тако, неко гадно време па распуштенице пуно село, а и сам сам се жењо некол'ко пут. Леле, видим ја овод најгушће.

Видим ја пред мен' све моје прељубе, па разговоре на сокацима поћу, па прескакање плотова, бс-жање, па чуда... Јес', тако је било. А видим ја и моје девојке. Лица ји чиста и лепа ка' да су и сад тако лепе и младе. Све ми се то показује, чудо једно. Кад у тем испитивању, у те моје оптужбе за то и за то, груну нешто преко целога неба и засјаја јаче од сунца. Тад зачу моје име, тако јако да се све затресе: „Борђе Јовановић, звани Бока Будић, да у своје пратње сиђе код улазних врата за онај свет, ради хитне провере.”

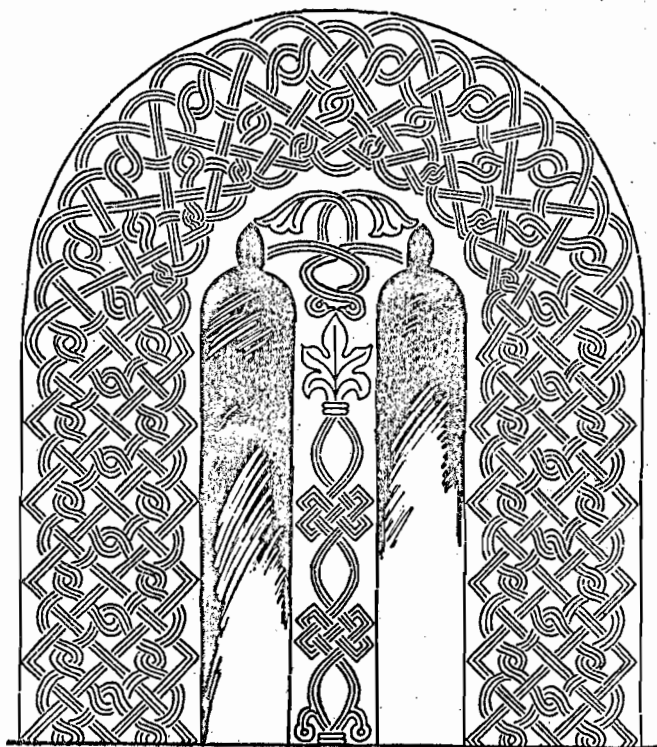
Уфатише ти они мен' за мишке па 'ајд дол' ка' муња. Још нисам био прошо сва митарства, како рече поп Стева, а они ме позваше да се одма' врћем. Кад дол' код улазних врата за онај свет стоје нека озбиљна мушка лица у црнини, а све ми личе на неке познате свеце које сам виђао по иконама. Каже један од њи': „Куд сте га водили?” „На митарства, као и све друге”, одговорише анђели у глас. „Ви сте погрешног човека узели на овај свет и ви сте њега малтретирали” тако нешто рече. „Ви примате плату за бадава и не мислите ништа друго него само да скидате главе, зар је Бог зато вас ту поставио и одредио. Једва чекате да се неки поболи 'ел га стресе грозница, а ви право овам'. Имате књиге пред вама па погледајте за свакога шта су пресудњаче одредиле до трећи дан рођења за свакога. Не мож' то да се пресубује сад.” Два моја анђела пр'нуше до они' књига да виде шта је написано. Кад се врнуше одма рекоше да је на списку Борђе Јовановић и ја јопет утрну. Ал' да ви'ш, један од оне светаца отиде сам и отвори књигу, а чита на глас: „Борђе Јовановић из села Горњане, стар шесетседам година, пропала му цигерица од пића и нема више данце. Је' сте чули, том идите и одма' узмите душу, ово је млад човек, треба неки децу да му негује. Он има да живи осамдесетшес' година и после ће га узмемо, а сад одведите човека и пуштите натраг нек' живи ка' сваки човек. Поврните му тело, спојте

с душом и обучите човека у своје одело. И то да ви се више не деси . . .”

И више ништа не пантим, сам видим кад отвори' очи, кукњава у собе, а крај главе гори воштаница свећа, куј зна која по реду. Каже моја жена: „Вега дува, мрдају му се груди. Боко море, 'ел ме чујеш живу, дик се, море немо' не више пудиш. Четири дана те зовемо, а ти се не мрдаш. Нити си жив ни мртав.

И тако је било. Четири дана сам ја био у тем стању. А моји све ми спремили за са'рану, само чекају час. Ал' ето судбина има и без суд-њега дана нема смрти, па нек' прича куј шта 'оће. После ме омише и дадоше ми сварено мле-

ко да тинем малко. И тако ја прогуну некол'ко пут и поче да се освешћујем и би ми боље. А ту у собе се окупили комшијари, фамилија и куј ти ја знам није све дош'о да ме види и начуди се шта је самном било, ја уватим па ји све лепо опричам, ка' и теб' сад. Нема да те лажем, тако је било. Ете, сви знају да се четири дана нисам разбирао, ни жив ни мртав. Кажу био сам врућ цело време, ал' никако не дувам и не мрдам се. Долаз'о и поп Стева па ји рек'о да ме не дирају и вичу.

После месец дана спремим се ја, па у цркву код поп Стеве, те ме човек исповеди како зна и уме. Призн'о сам му све, јер сам вид'о да ни-

шта не вреди да се кућа. Код попа можеш и да не кажеш све, он не зна, ал' они там' све знају. Вели мен' поп Степа: „Боко, сад си миран, нећеш више да идеш на митарства, ал' пази да не грешиш више. И право да ти кажем, чувао сам се свега, нисам никому зло помишљао, нисам се више 'ват'о ни с' женама, с' никим се нисам замер'о... Фала Богу што ме поживео, ево, осамдесет и пета ми сад. Кол'ко ћу да живим још, није ни важно, проживео сам ја свашта, сад нека живе ови млађи и нек' се слагају.

Деда Борђе Јовановић, звани Бока Будић умро је недавно у Штубику. Сахранисмо га сви на сеоском гробљу и запалисмо свеће. Тако бар приличи, а и заслужио је. Био је, то сви кажу, поштен, шаливџија и увек расположен. По други пут је отишао на онај свет, али сада засигурно без повратка. Он је то добро знао и о томе увек говорио. Био је сигуран да после исповедања у штубичком храму више неће ићи на митарства, него ће одмах бити смештен у рај, све до повратка Исусовог, кад ће бити спашен.

Како је по други пут прошао, то само он зна. Бог да му душу прости.

*Записао по казивању Боке Будића
Златимир Пантић*

Расцрпаве

Радојко Николић

КАМЕНОРЕЗАЦ ЉУБИСАВ КУКИЋ (1846 — после 1918)

Љубисав Кукић из драгачевског села Лисица резао је и писао надгробне споменике после најстаријег лисичког каменоресца Милосава Милисављевића. Кад је Милисављевићу смрт одложила длето (1870), Кукићу је било двадесет четири године, таман толико да зрело настави посао свог клесарског истоселца и, свакако, учитеља. Исписивао је надгробнике у четрдесетогодишњем размаку између српско-турских ратова и солунског фронта, а највише их је израдио између 1885. и 1910. године. Споменици су му разасути по доњем Драгачеву, али и уз Моравицу до Ивањице, Бетињу до Севојна и Скрапеж до Каленића. А има их и у приморавским селима чачанске котлине, све до Мусине Реке. Тек понеки се нађе и на рудничкој страни Мораве.

Кукић се потписивао безмало увек са „лиса“, а само понекад са „написа“ („Писа Љубисав Кукић из Лисица“, „Написа Љубо Кукић“). На споменицима по удаљенијим селима изван свог среза наглашавао је да је Драгачевац, па по мо-

равичким, пожешким и љубићким гробљима срећемо потписе: „*Писа Љубисав Кукић Драгачевац из Лисица*”. На неколико се рукорада пре 1893. огласио као *чикириз*, што указује на његово велико поштовање према ненадмашном каменорезном уметнику из половине XIX века Радославу Чикиризу из Ртију. Кукић је први драгачевски каменорезац који се после рђанског мајстора усудио да себе именује овим старим загонетним називом за клесарско занимање. Тако је у Трешњевици, на споменику Вукадина Новитовића, уписао: „*Писа Љубо Кукић чикириз*” (1892). Потписао се већином писаним словима, црном или зеленом бојом, при врху, под самим капком споменика. Чинио је то као гушчијим пером, читко и китњасто као најбоље општинске перовође.

Кукић је израђивао надгробнике од сипког, жућкастог пуховског пешчара у облику издужених четвоространих стубова наткривених плочастим капама широких „надстрешица”. Уз понеке је приграђивао правоугаоне надгробне плоче, обично без икакве ликовне и орнаменталне обраде. Само крст при врху и испод њега сасвим кратак текст о покојнику, понекад опточен правоугаоним уоквирењем. На тек покојој (ако покрива млађу особу) јави се по рубовима са свих страна поширока трака ишарана танким биљним рашљикама-заперцима.

Лисички коменорезац је надгробна обележја називао споменик и спомен, а изузетно ретко и — камен. Назив спомен је најчешћи у стихованим дозивима, чијем је десетерачком ритму боље одговарао. Махом их је одређивао епитетом тужан, а понекад и жалостан („*тужни спомен*”, „*жалосни споменик*”). Један камени стуб, највиши у гробљу, а који означава уваженог сеоског и општинског првака, означио је као *узвишен*. Друштвено високо уздигнутом човеку — *узвишен* знак.

Љубисав Кукић је неке епитафе отпочињао дозивом „*Прићи ближе*”. Упућивао га различитим дозивницима и уз зависности од особености

покојника и његове животне судбине мењао му даљи садржај. Једна је домаћица са свог за живота подигнутог споменика дозивала: „*Приђи ближе, роде мој, па код мене мало стој! Не пожали труда свог и прочитај спомен мој!*” Млађе жене су дозивом напомињале да никад нису биле мрзне према Србину-брату:

*Приђи ближе, ој Србине брате,
Никад нисам ја мрзила на те.
Прочитај ми то надгробно слово,
ах, жалосно говори ми оно
кога ова ладна плоча крије,
кога данас међу нама није.*

Млади сељак, кога су убили суседи, призива: „*Приђите ближе, мили побратими и љубавници, и прочитајте овај тужни спомен мој и видите је ли добро у свакога имати поверење!*” Домаћин, коме су хајдуци отели сто дуката, застајкује браћу Србе: „*Стани, брате Србине, код овог камена и опомени се мога имена!*” А војник погинуо у брегалничкој бици против Бугара моли: „*Приђи ближе, уморни путнице, те прочитај, тужни спомен овај дична Срба, краброга раговорца!*” Кад се обраћао са војничког крајпуташа, умољавао је пролазнике да се не пожурјују и убеђивао их да застајање крај безгробног споменика није дангуба: „*О умољени читатељу, куде иташ, молим да прочиташ! Труда свога немој пожалити што ћеш стати, спомен прочитати. Туна, брате, нећеш дангубити!*” Тако Кукић сазива гробу час род и Србина брата, час побратима и љубавника, час уморног путника и умољеног читатеља. Само је једном, на споменицима младића браће Тошића у Гучи, у призивању именовано ужекућне сроднике и другове: „*Мили очеви, мајке, браћо и другови, приђите и прочитајте жалост судбине доброг, познатог покојника!*”

Кад није дозивао, епитафе је најчешће отпочињао исказом да пред спомеником леже или почивају *самртни* остаци. Придевом *самртни*, који се једино јавља у његовим натписима, уне-

колико је уносио песнички дух у сасвим прозно казивање. Иначе, Кукић је волео, нарочито на обележјима младих особа, да уписује песничке уметке, од којих неки служе и као нека врста дозивних почетака. У такве песме надгробнице спадају:

1. Овај свету, зелени цвету,
одма постаг а одма ме неста.
Душа моја сад у рају бива
а тело ми мајка земља скрива.
2. Овај свету, жалосни цвету,
рано постаг а рано ме неста
те увенуг од мало земана
као ружа од јаркога сунца.
3. Тек што почег радити,
очевину крабрити,
покоси ме смртна коса,
не пожали што сам роса,
у најлепшем цвету
двадесетом лету.
4. Аох, свете мио и премио,
дивно ли те вишњи удесио,
само јоште да мријети није,
ал нек буде кад друкчије није.

Све су ово махом општа песникована применљива за надгробна слова многих особа а која су од њега мање-више прихватили и други драгачевски каменоресци. Но, има и примера да је измишљао стиховану причу која је само одговарала једном покојнику. Тако је пустио да „свршавајући ћак” учитељске школе Вељко Поповић из Дучаловића сам каже своје прерано умирање:

*Ја умријех
од болести којој лека нема —
јектика ме у гроб ладни спрема.
Смрт покоси моју младос красну.
остадоше школе несвршене. (1891)*

Браћу Сретена и Светозара Тошиће из Гуче испратио је јединственом песничком сликом у небеску плавет, међу анђеле највишег реда:

*Остави овај земни свет
и прну небесном плаветнилу
у круг добри серафима
да песмом својом весели
сен родитеља својих.*

Младом жењенику Сретену Крсмановићу из Миљеваца, на смрт повређеном падом са салаша, у десетерачком стиху је забележио последњу предсмртну жељу:

*На самрти мајку поздравио:
Подигни ми Милутина сина!
То изусти па душу испусти.*

А на споменику у Дубрави Ђаку основцу Андрији Мирчетићу није вредело тражити спаса. „*На све стране тражисмо ти лека, ал залуду кад ти нема века.*” (1904)

За кћеркице народног трибуна Ранка Тајсића, Живку и Стану, које малодобне за два дана угуши грлобоља, записао је да „*две сестре загрљене и цвећем закићене вечити сан бораве*” (1888), а за убиоца младића Крстомира Јаћимовића из Пухова: „*Убилац је оставио мајку без јединца сина, без утехе и наде, и оставио сеју без јединог брата од заклетве*” (1918).

Иначе, Љубисав Кукић је покојнике ређе одређивао по некој друштвено-моралној особи. Све што је о понеком казао то је да је био дичан Срб(ин) и да је поживео „*чесно и поштено*”. Оца Ранка Тајсића, Богосава, (који је био кмет и посланик „*на народ. скупштини*”), означио је као „*отличног грађанина*” и „*доброг члана села Пухова*”. Илију Нешовановића из истог села, кога је напала дружина хајдука Бркића, окарактерисао је са шест одредаба. За њега је најпре записао: „*Он је целог свога вијека био неуморан радник, поштен и правичан човек.*”

Затим га је поменуо као „доброг домаћина, побожна хришћанина и узорита човека”. Посебним је начином исказао часност Светозара Пајовића из Јездине кога су зле комшије мучки убиле: „Никаквим судом осуђиван нисам, ни грађанску Ches губијо нисам.”

Писана и ликовна уметност и умешност Љубисава Кукића на висини је најбољих каменорезачких мајстора драгачевских клесара његовог доба. Подубока и складно усечена слова приближавају се обрасцу узоритости. У почетку је исписивао и понеко из старе, превуковске азбуке. Између речи је, али по средини реда, почесто стављао тачке, а речи је редовно бојио. Ређају се сребрнаста, цигласта, жута, црна...

Ликовни урези (лозе у саксији, цвеће, голубови, чираци са свећама, штапови, кубуре, виноградске маказе) такође задовољавају захтеве високе допадљивости. Саксије су у виду ћупа или „кофе” са две бочне ручке. Цветови гроздасти, минђушаста, звонаста, звездаста, кринолики или са пет или шест латица. Неки су тако стилизовани да су им латице одвојене једна од друге па као капи росе лебдећи „капљу” испод крунице петелке. Листови су махом сложени од три до девет мање-више игличасто-елипсастих листића. Поиздужени, ситноглави и кратковрати голубови су мање гуше, полуподигнутог уског крилца и лепршавог, засеченог репа. Ишрафираног перја, лебде у усправном положају, с кљупом уз зрно грозда. Обухватили га као штапалком. На понеком споменику су и по два голуба који, окренути један другом, кљупају исти грозд који виси о водоравној грани-гици. Чираци напскани по ивицама црним, а свеће рујастим, беличастим и зеленкастим тачкицама. Председницима општина урезивао је печат и звоно. Около епитафа, по бочним ивицама споменика, усецао је или низ од најзменично поређаних шестолатичних и звездастих цветова и ошљикасто-игличастих листова или цик-цак вођицу са небоплавом „шарком”.

С мотивске стране можда су најзанимљивији ликовни урези на надгробнику Светозара Пајовића из Јездине који је погинуо „у свом селу на комишању пред кућом Миљка Јелуше од своик коншија” (1892). С десног бока је ловачка пушка, наниз патрона, револвер тулумбаш, нож у канији и грозд с косијером. На левом је упрошћен грб обреновићевске Србије. Само часни крст и круна изнад њега; без штита, оцила и гранчица. Са стране (али не као саставни делови грба) по застава с три кићанке на укошеним копљима. Такође је доста „ствари” урезао на споменик самоука Крстомира Јаћимовића из Пухова: револвер тулумбаш, оловка, брадва, дуванска кутија, кишобран (1918). Изузетна је реткост што је двадесетогодишњем Сретену Крсмановићу из Милићеваца, погинулом „са салаша пред својом кућом” (1900), усекао кесер, огледало и чешаљ.

Но, чини се да је овај лисички клесар био понабољи у представљању људског лика, у који је увео неку посебну осећајну црту.¹ Његове фигуре покојника су виткије, мршљавије, нежније и некако „прозрачније” и жаловитије од оних које су израдила длета осталих драгачевских каменорезаца. У струку, утегнутом у појас, оне су и преко два и по пута суженије него што је ширина лепезасте кошуље при њеном чипкастом рубу. (И сам је био танковијаст и сувоњав). Довољно је видети само како је у Лисицама урадио лик Миљка Рађеновића (1903) и у Дубрави — лик бака основца Андрије Мирчетића (1904). Миљко танак, протегљаст, с рукама низ тело, уздигнутог обрвља, наглашених подочница и кицошки упиљених брчића — зачуђена и стрепљива ока укочено гледа у „ништа”. Дубока шубара плетељача, огајтањени фермен и антерија,

¹ Кукић је поред и око глава својих ликова увек уписивао кога они представљају, као на пример: „Миљко Рађеновић”, „Јевђо Рендулић бив. наредник”, „Браћа Тошићи”, „Љубо од 22 г.”, „Стамена”, „Дмитра од 17 г.”

Споменик Миљка Раџеновића и његове жене Обреније
(Лисице, 1903)

лисната воџица по појасу, панталоне на растриж, чарапе извезене. У десници кишобран, о другом каишу прекорамнику кожни јанџик, левом шаком придржаван. Лице и шаке убуљени, одећа

броћастобагренаста. А бак Андрија је белог младалачког лица, очију зачућених, усана у смерност скупљених. Широка шајкача, дуга бела кошуља, плаво ферменче, појас, гаће белаче. О повразу пребаченом преко десног рамена виси бачка торба „зауостављена” на левом куку. Лева рука је преко торбе, а десна држи кишобран.

Кукић је изрезивао и војничке фигуре. Изгинуле ратнике јаворског рата представљао је мање-више по основном моделу каменоресца Филипа Павловића Креза из пожешког села Табачковића. Став „мирно”, али мало поразмакнутих ногу; копоран једноредно скопчан и набран испод опасача; пушка с ушилињеним бајонетом „на колено” десном шаком стегнута преко кундака, а целом дужином провиривши изнад зарукавља, парадно се усправила кроз „провидан” рукав. Кадровцима последњег Обреновића натнуо је чакров, оденуо их у опасачем устручене копоране малих нараменица и уских оковратника, испружио низ лево бедро танак нож или витку сабљицу, о прси окачио орден. Понеки су с узвинутом перјаницом на апи и подугачом мамузом на десној потпетици. Фигуре ратницима балканских ратова нешто су друкчије. Најзанимљивија је она у лучанском гробљу, нареднику Јевђу Рандулићу који је погинуо „на Дрену бугарске границе борећи се са Бугарима”. Плава разведена шајкача, црнкаст копоран уског црвеног оковратника и с наборима испод опасача, модрикасте панталоне утегнуте у црне чизме. На прсима, о левом скуту, орден, о десном — ланац од цепног сата. На црвеним еполетама по три сребрнасте звездице — знак наредничког чина. О левом куку сабља бедреница с кајасима и украсном жутом кићанком о балчаку. Са стопалима мало размакнутим, као да је у ставу „на место вољно”, наредник Јевђо, девојачки леполиког лица и ушилињених као зифт враних брчића — делује саборски, парадно. Готово све основне одлике Кукићевих војничких фигура могу се лепо

Споменик наредника Јевђа Рендулића (Лучани, 1903)

видети на крајпуташу у селу Берабу, на коме су урезани три ратничко-војничка лика из задруге Матијашевић — отац, син, синовац.

Љубисав Кукић је у првих десетак година свог каменорезачког мајсторства израдио и неколико допојасних фигура-попрсја, неоспорно под јаким утицајем Чикиризових споменичких ликова. Једна од првих је она којом је представио трговца и кмета Мијаила Јевремовића из Зеока (1879). Мијаило је у плитком заокругљеном фесу с кићанком, непресамићеној антерији и кошуљи без колијера случајно с четири дугмета. За уским појасом и у десној руци — по цвет. Изнад главе: кубура и штап. У Пухову је изрезао два „лара“ допојасних младеначких ликова. На једном споменику су „увенути цветови“ браћа Вељко и Јанко, синчићи Александра Тајсића; на другом — „загрљене и цвећем закићене“ сестре Живана и Стана, кћеркице Ранка Тајсића. Све четворо уморено страшном гушобољом сјесени 1888. године. Вељко и Јанко су у плитким фесићима и отвореним антеријама, с рукама испруженим низ тело. У десној им голуб, у левој — прозд.² Крупнооке Живана и Стана, с танком превезом преко зачешљане косе, минбушама и огрлицама, спучане су у црне јелеке. У десној држе хекловку која с опуштеном ланчасто-чипкастом траком почетног плетива сачињава природну „плетећу“ целину с корпицом обешеном преко леве. Занимљиво је да се ликови сестара разликују од свих осталих Кукићевих портрета по двама особености: израбене су у плитком рељефу, а леве руке су им савијене. Такође ваља рећи да су удвојени ликови и величином и обликом готово по свему истоветни; једино су старији брат и старија сестра приметно крупноглавији.

² Фигурама браће Тајсић илустрована је одредница СМРТ у „Психолошком речнику“ Драгана Крстића (стр. 772), где је, између осталог, записано: „На слици су браћа Вељко и Јанко из села Пухова, околине Гуче... Њихови ликови су исклесани под видним утицајем српског средњовековног фреско-сликарства. Обојица држе под руком по једног голуба, који кљуца зрно грожда из њиховог винограда. Голуб представља благовесника оностраног света у коме сада вечно почивају умрли“.

Иако по општем телесном изгледу доста једнолики, Кукићеви мушки ликови се у одевним појединостима разликују. С изменама у народној ношњи и он је постепено мењао своје надгробне „слике”. У четрдесетогодишњем периоду између српско-турских ратова и првог светског рата у сеоском начину одевања много се штошта предругојачило. Па тако и у Кукићевим надгробним рукорадима. Од заокругљеног феса плићака прешао је најпре на дубоки засечен фес и шубару плетењачу па затим на широку шајкачу. Отворену, непресамићену антерију заменио је затвореном, једноредно закопчаном до под грло. Уместо кошуље без колијера, попрсних набора и дугмета, „кројио” је кошуље с колијером, лептирастом траком и усправним редовима бобичастих туфница. Појас без шара претварао се у појас извезен разлисталом или оцветалом граном. Гаће су прво биле слободних ногавица, потом упасане у дизлуке, а најзад су их замениле панталоне утегнуте у везене чарапе. Једино су једноделне штикласте ципеле остале непромењене. На старијим споменицима руке су празне, на млађим — у десници је кишобран. На кажипрсту је готово увек прстен. Жењеницима на десном, момцима — на левом. И у техничко-стилском поступку било је напретка. У почетку су укрућени прсти само преклапали и „притискивали” дршку кишобрана, а доцније су је, савијени, у потпуности обухватили.

Веома је занимљива фигура трговца Светозара Тошића из Гуче, једина на којој је представљена градска ношња. На глави ни фес, ни шубара, ни шајкача; нешто налик капи плетењачи с „ранфлом” при дну. Сако дугачак, до пола бедара; с реверчићима уз врат и три параситних дугмета на прсима. На левом скуту укошен прорез за џеп, о десном — ланац од сата. Панталоне правих широких ногавица, до пета. О десном палцу ниска бројаница, на кажипрсту — ромбаст прстен.

Лик безимене девојке (Гуча, 1892)

Посебно су успели Кукићеви женски ликови. У њима је више отмености, нежности и чедности, а понајвише праве мекопутасте женскости. Док су камене девојке и невесте већине осталих каменорезаца мушкобањасте, јаке и „тврде”, његове танковите фигуре одишу правим, меким и смерним, женством. Мање личе на кршне брџан-

ке, а више на танкостасе и миловидне варошанке. Прецмиљаст им стас, у струку стањен као код балерина, а у раменима и при дну лепезасте сукње — проширен. Лице дугуљасто, помало асиметрично, са састављеним и лучно надоле танко извијеним обрвкама, крупним црним зеницама, „слабуњавим” подочјем, стањеним носом и скупљеним усницама, а намацано млечним белилом као да се напомадило и напудерисало за на сабор — делује патријархално, с погледом испод стида, као да припада Милици девојци из народне песме или ликовима у приповеткама Јанка Веселиновића. Целим ставом, обореном главом, поспуштеним раменима, положајем руке и управљеношћу погледа, Кукићево усконосо и малусто женскиње изгледа некако посагнуто, као у неком исконском трепету и понизности пред момком, оцем, мужем, свекром, свекрвом, „неким старијим”. У свечарској ношњи, са украсном превезницом преко празнички очешљане црне косе, накићене наушницама и нанизом бинбува и талира, са јаглуком или кишобраном у руци, као да су девојке и невесте пошле цркви па их клесар живописно кришом окаменио у изненадном трену кад су се, онако собразите и умиљавне, с неким одраслим мушким на путу сусреле. Да му, спуштених рамена, приђу к руци или, с осећањем тихе застиде и збуњености, назову Бога.

Да би се „женске” мајсторије Љубисава Кукића правоверно оцениле, довољно је само сагледати попрсни лик безименог девојчета на гротничком пробљу у Гучи (1892), које је, с киком избаченом из очекиване, усправне, осе, сликарски веома оригинално представљено. А од осталих, целих, фигура, свакако су најуспелије урађене она у пожешкој Жежевици, супрузи Савки Марковић (1895), и она у Годовику, која представља „увенути девојачки цвет” Дмитру Мећедовић (1891).

Колико је Кукић у женске ликове претакао своју велику слабост према женском свету на

Споменик девојке Дмítре Мебедовић (Годовик, 1891)

који је, видећемо, и дом и живот потрошио! И на који начин се у тим ликовима скривао! У благовољно им и милолико лице, танковијаст стас и кићено рухо уливао своју меку душу, ду-

боку и опору сенку љубави. Нису ли му отуда скамењене девојке и младе тако топле, тако нежне и умиљене, пуне унутрашње лепоте. А преливене патријархалном повученошћу и чедношћу. Углавном, Кукић је први драгачевски каменорезац који је учесталије исклесивао женске ликове. И знатно боље него што су то чинили сурврсник му Млађен Раковић из Горачића и Филип Домановић, Богосав Николић и Тихомир Петронијевић, његови следбеници и опонашаоци из Лисица. Његове женске фигуре допадљивије су и од оних које су дело каменорезаца пожешног краја Филипа Павловића Креза из Табановића и Вељка Јанковића Чабра из Љутица.

Кад се све сажме, Кукићу се мора признати да је у резању и мушких и женских ликова достигао узорну висину и у уметничком и у техничком погледу и да се по томе уврстио међу најбоље каменоресце Драгачева, па и даље. На лепоту његових камених портрета указује и податак да их је у каталогу „Надгробни споменици Драгачева“³ заступљено једанаест (четири девојчице, три војника, два ћака, један дечак, један домаћин), што износи 39 одсто од укупног броја људских ликова у њему. Творци каталога су добро запазили високу врсност људских фигура лисичког мајстора.

А од кога ли је Љубисав Кукић учио занат или на кога се бар у свом почетном раду угледао? Иако се у Лисицама сматра да је био самоук, најпре ће бити да је нешто научио од свог истоселца и каменорезачког претходника Милосава Милисављевића. Од њега је свакако препечео основни облик слова и урезивања цветне вођице по усправним ивицама с предње стране споменика, лево и десно од епитафа. У изради војничких фигура претрпео је видљив утицај Филипа Павловића Креза, што се нарочито огледа у склопу рамена и сасвим поједностављеном ко-

³ Надгробни споменици Драгачева, Завод за заштиту споменика културе Краљево, 1984.

порану набраном испод опасача. И у појединим детаљима на женским ликовима уочава се, али мање приметно, одсјај Крезовог начина рада. Најзад, извесна сличност се јавља између познијих Кукићевих фигура сељака и оних које је израђивао Млађен Раковић. Али, пошто су ова два каменоресца вршњаци који су истодобно стварали, не зна се ко је на кога више утицао. Најближе је истини да су се као мајсторски суретници у понечем узајамно „поткрадали”.

Каменорезац Љубисав је унук Петра Куке, досељеног зидара и дрводеље из Косатице код Пријепоља, који је и родоначелник фамилије Кукић.⁴ И неки Кукини потомци били су добри грађевинари. Један од њих, Драгић, означен је на надгробном споменику као „најспремни мајстор о планским кућама” (1929). И, тако, док је стари Кука, после Карађорђевог устанка, окрвљавао брвнаре и вајате тек ослобођеној раји, а Драгић, почетком XX века, забеласавао домаћинске окућнице кућама зиданицама, дотле се каменорезац Љубисав окренуо мајсторисању над надгробним дворима. Петар и Драгић грађевинарили за живот, Љубисав — за смрт.

Љубисав Кукић је био човек необичне нарави и судбине. Од младости је волео писану реч. Зна се да је 1870. године био уписник односно претплатник на српско-народни календар „Драгачевац”, који је издавао Милан Б. Станић у Београду. Остао је рано без жене, а није по други пут ступао под венчану круну. Удовичио је до краја живота одајући се све више женама, пићу и коцки. Ухватио се целим животом неке удовице у Лопашу, а женскоарио је и по лисичким засецима. Као велики женскар и боем упропастио је сву имовину и проћердао и последњу пару од каменоделске зараде. Продао је чак и кућу и окућницу и настанио се, под кирију, у кућицу једног суседа надомак сеоске суднице и

⁴ Ј. Ердељановић, *Доње Драгачево*, стр. 135. (Етнографски зборник, књига IV)

Јеремића гробља. Ни јединој кћери ништа није оставио! Као оронуо старац умро је на Бубришту у дворишту Кривокућине кафане у Чачку. До бош је објавио његову смрт. У село га допремила и сахранила снаха од синовца. Било је то некако одмах по првом светском рату.⁵ Овако јадан му крај послужио је старцима фамилије Кукић да своје потомке упозоравају да се стално пазе да не доживе бедну старост као Љубисав.

Најбољи лисички и један од првокласнијих драгачевских каменорезаца остао је и без споменика. Причају старији Кукићи да га је Љубисав био сам себи урадио па се нешто у једном тренутку домислио, преправио га за неког другог и продао!⁶

⁵ Година смрти није позната, али се зна да је она наступила после 1918, јер се последњи пут потписао на стоменику једне особе умрле те године.

⁶ Биографске податке о Љубисаву Кукићу добио сам од Славомира Кукића (1917), Животе Кукића (1914) и Боривоја Домановића (1908).

Дагмар Буркхарт

ТЕКСТ-КОНТЕКСТ-АСПЕКТИ СРПСКОХРВАТСКЕ ТУЖБАЛИЦЕ

Функција тужбалице у ритуалном контексту

Жанрови народног пјесништва развијају се по својој социјалној и естетској функцији. Тужбалица је ритуална пјесма која је створена од одређене особе или групе особа за случај смрти члана друштва и пјева се за одређена времена и одређене реципијенте. *Тужбалица* може имати магично-апотропејску, панегиријску или социјално-апелативну функцију.

Српскохрватска тужбалица, која се овдје парадигматски представља, је конститутивни саставни дио ритуалне радње: самртног народног обичаја и погребног ритуала. Оплакивање (нарицање, тужење) почиње с часом смрти члана социјалне групе и траје у својој првој фази од полагања мртваца на одар, изнашања мртвог из куће, пријезова до гробља све до сахране. Касније се практикује не само при свакој ритуалној посјети гроба (3, 9, и 40. дана, при годишњицама мртвога и при обичајним спомен-данима), него и при не-ритуалним посјетама гроба од најближе фамилије, прије свега за вријеме жалости, која траје једну до три године. Поред тога је тужбалица била, а то јесте и сада, саставни дио свакодневног живота, јер се она практикује

при свакој прилици „у кући, на пољу, у шуми, на послу, на путовању, на зоборовима и на састанцима у цркви“ (упореди ŠAULIĆA 1929:X).

Нариче се искључиво по дану, од изласка до заласка сунца а никада ноћу, да се не би — по архаичној представи — домамили зли духови (упореди: ЗЕЧЕВИЋА 1982:47). Да се тужбалица у првом реду пјева ујутру о том свједочи слиједећи текст: „Добро јутро, зло ми јутро“ (ПЕШИЋ/МИЛОШЕВИЋ 1984:171). Сваки покојник, изузев нечастне особе, се оплакује, но знатно више ако је то био мушкарац од угледа и умро у пуној снази свога живота. Ако је члан породице умро далеко од родног краја (нпр. у рату или на сезонском раду у иностранству) онда се ритуал оплакивања врши поред предмета који покојника субституира (одјећа, капа или шешир, оружје или слика), (упореди KRETZENBACHERA 1982 и БАЈРАКТАРЕВИЋА 1960).

Туже у првом реду жене, пријатељице, рођакиње, али прије свега из ужег круга породице. Тако мајка нарочито жали за дјецом, сестра за братом, шурјакиња за шураком, док је тужење жене за покојним супругом подлегало пропису патријархалног стида и с тиме било ускраћено; али постоје и изузеци (упореди ŠAULIĆA 1929: :XVII, бр. 57, 86; MURKA 1951:267-268). Да су понекад тужили и мушкарци, може се видјети с једне стране у биографијама господара, а с друге стране у епским јуначким пјесмама (ВУК II, бр. 15, 80; III, бр. 78 итд.). У тим пјесмама се спомиње тужење јунака за суратником, који је погинуо у борби (упореди мушко тужење за погинулим Хектором у *Илијади* и друге).

У српскохрватским тужбалицама се исказује искрена жалост, али пошто се оне у првом реду јавно практикују и пошто су начин, мјесто и вријеме тужења устаљени, оне се крећу у конвенционалном оквиру.

Оплакивање — као и други ритуали (упореди SCHNEEWEISA 1961:83-108) — се схваћа као средство за умилостивљење покојног уз помоћ

одавања почасти (представа о покојнику је амбивалентна, то значи он носи и добре и зле особине у себи). Због тога се тужбалица мора пјевати што „љепше”. Ако породица покојног није способна да то учини тада се наручују посебно надарене, *нарикаче, тужилице, покајнице*. То је барем био обичај у Дубровнику 15-ог стољећа који је и Вук Карацић у 19. стољећу потврдио за становнике из околине Сплита.

Жене могу нарицати појединачно, једна за другом или у скупу, при чему важи принцип понављања претходног стиха. При ритуалном тужењу, у кући се често полагањим ходом обилази отворени одар, док при тужењу на гробљу група црно одјевених жена сједи на земљи (упореди илустрацију 9. код SCHNEEWEISA 1961). Вук Карацић је у Паштровића опазио обичај ритуалног посмртног кола, које је плесни израз за бол и одавање почасти.

Тај обичај је познат и код других народа. Он је често био сликовито приказиван на српско-хрватским споменицима (*стећцима*) (упореди ПЕШИЋ/МИЛОШЕВИЋ 1984:172) слично старогрчким приказивањима на вазама. Б. Петровић је 1988. год. указала да су приказивања посебних, за тужбалицу типичних геста — тужење подигнутих руку или ширење руку — са визуално-скулптурним средствима потврђена за далматинске приморске крајеве већ у 15. стољећу (упореди на примјер: 1. Представа нарикаче на гробу сплитског бискупа Арниро (XII век), дело Јурја Далматинца, 1446—1448, Каштел Лукшић; 2. Представа нарикаче у сцени „Оплакивање”, дело Николе Фирентинца, 1468, црква св. Ивана Крститеља, Трогир; 3. Представа нарикаче на гробу породице Собота у сцени „Оплакивање” дело Николе Фирентинца, 1469, црква Доминиканца, Трогир).

Други ритуали који припадају тужењу, као гребање лица, бријање за неколико дана код мушкараца, ударање на прса (у жена понекад на сасвим гола прса), резање и затим вјешање пле-

тенице или од косе савијеног вијенца за крст на гробу (1855. год. кнез Данило је тај ритуал законски забрањено у Црној Гори) имају архаистичко-магичну функцију. Смисао те функције је, с једне стране, преиначивање тјела из страха од покојног, а, с друге стране, редуцирање људске жртве (коса као субституција). За ту врсту ритуалних елемената система постоје писмена свједочења већ у животопису деспота Стјепана Лазаревића (умро 1427. год.) гдје се налазе наведена три фактора: гребање лица, чупање косе и мјењање одјеће, и гдје се средства која маркирају тугу односе чак и на коње („*Коњима су гриве резане*”, МИРКОВИЋ: 60, 16-117; цитирао по БУРИЋУ:15)

Надаље Валвазор спомиње један обичај из 17. стољећа. Он је забиљежио да се код ускока у Сењу жене уз нарицање ударају у потпуно гола прса.

И већ је у 16. стољећу Герлах описао традиционални погребни ритуал, који је видео у подручју Паланке на слиједећи начин:

„Затим је дошло много жена, које су се ударале у прса, чупале косу, гребле толико лица, да је крв лила на мртве, које су и љубили.” (цитирано по ЈАГИЋУ 1976:116-117).

Дробњаковић преноси интересантни начин тужбалице, који је опазио 1948—49. године у неколико српских села у подручју Горњег Космаја. Реч је о марамама на којима су били наведени или насликани текстови, који су понајвише садржавали тренодијалне елементе: похвалу добрих особина покојног, његове младости и љепоте; формулирање несретне судбине остављених поготову дјецe без оца; наглашавање туге породице и других блиских особа и, најзад, тврђење да се за покојним још увијек тугује (ДРОБЊАКОВИЋ 1952).

Главни мотив за те и друге писмене успомене (упореди ЧОЛОВИЋА 1983) је сигурно трајност писмених ријечи према пролазности усме-

них (или пјеваних). Прије неколико стољећа је већ Јефимија из исте мотивације везла похвалу за мрвог цара Лазара. Али овдје није ријеч о континуитету обичаја, већ више о универзалији људског мишљења, о тежњи човјека, да чува усмену и памћење уз помоћ одређених предмета. Начелно се многострана функција српскохрватске тужбалице може свести на сљедеће елементе:

— она психички растерећује особу која нариче, која би нпр. при неуротично ускраћеном жаљењу обољела (упореди BUZOVA, Психоанализа жаловања);

— ослобађа и особе које нису у стању да наричу;

— смрт члана друштва ступа уз помоћ тужбалица у јавност, и дјелује с тиме — барем што се тиче породице и њихове сиромашности — као *социјални позив*;

— и, коначно, она указује мртвом почасти, која му припада, а ту лежи магично-апотропејска основа у архаичном моделу свијета, која, сматрајући да је мртви опасан, жели да га спречи од могуће одмазде против живих.

Друге мјере опреза, као нпр. изношење мрвог из куће са ногама напријед (првобитно практицирано код свих Славена), и отпремање мрвог у саоницама (упореди GAVAZZI 1953. итд.), да се не би пробудио и вратио, неће се на овом мјесту разлагати (упореди SCHNEEWEISA 1961 и друге).

Тематизирање умирања, смрти и другог свијета у српскохрватским тужбалицама: структура и семантика

Семантички комплекс *смрт* у систему српскохрватског фолклора не тематизира се само у жанру тужбалице него и у народним бајкама и причама, у епским и лирским пјесмама, као и у загонеткама и пословицама (упореди нпр. „*Смрт рока не поставља*“, „*Умријеће и ко се још родио*

није”, БЕГОВИЋ 1887/1986:205, „Мртви један, плаче стотину живијех”, „Ко зором плаче, срећу оплакује”, ŠAULIĆ 1929:X, XIII итд). Али тек у тужбалицама смрт постаје главна тема. Премда тужбалица, као и остали жанрови народног пјесништва, има у принципу карактер импровизације, могу се ипак установити семантично фундирани елементи структуре и композиције као константне особине:

1. Обраћање мртвом. Његова се смрт сматра као растанак од овог свијета, и тај одлазак се тематизира лирично-реторичким питањима, која су постављена мртвом, нпр: *Јао Божо (или како му буде име), моје грдне ране/ јаој ко ће твога пушта коња јахати?/ јаој ко ће твоје хаљине носити?/ јаој ко ће твоје оружје пасати?*” (ВУК СРј: 1024);

2. Тематизирање туге, бола и самоће особе која жали и породице, нпр: *„Куку брате, добро моје!/ моје очи изваћене,/ моје добро изгубљено,/ моје сунце огријано,/ а сад ти је потемњело!”* (ВУК ЖиО: 186) или *„Бе одуста мајку твоју, много јадну!/ и одуста дом и кућу, дому куку!”* (ВУК ЖиО:152);

3. Приказивање детаља из живота мртвог и обавјештавање о смртним околностима;

4. Благосиљање мртвог и његових добрих особина при чему се у такозваним повијесним тужбалицама хвале јуначка дјела и поступци, који се оријентирају према херојској вриједности;

5. Захтјев од мртвог да се врати и да дође у породични контекст у посјету;

6. Молба мртвоме да поздравни оне, који су раније умрли, и да пренесе вијести;

7. Проклињање убице и позив на освету, ако је покојник умро насилном смрћу.

Српскохрватске тужбалице су конститутивни саставни дио свих фаза ритуала. Ритуали смрти и погребна припадају исто као и обичаји при породу и свадби животним обичајима, које је Arnold van Gennep назвао *rites de passage* (обреди прелаза).

Ја мислим, а то је моја главна теза, да од *van Gennepa* разложене категорије за сва три степена живота, *séparation — marge — agrégation* (GENNEP 1909:14), то значи *сепарација — лиминалност — агрегација*, не важе само за традиционални систем радње погребног обичаја, него се могу пренети и на *вербално — вокалне тужбалице* (то јест текстове), које прате ритуалне догађаје.

Дихотомија не ствара само семантичну суштину у активном подручју ритуала, него и у симболичном систему *тужбалице*

ми versus они или
ја versus он, она, оно:

То је *социјални код*, као што га је назвао Иван Ковачевић (1985:168-169), или

живи versus мртвих (*онтолошки код*), или секундарно

овај свијет versus онај свијет (*просторни или спацијални код*).

Ако се та опозиција пренесе на тријадни синтагматични модел од *van Gennepa* онда узор структуре *прелиминална фаза — лиминална фаза — постлиминална фаза* изгледа на слиједећи начин:

I	II	III
<i>одвајање од овог свијета, од живота, од свијета</i>	<i>гранични преступак</i>	<i>уврштавање у онај свијет, свијет мртвих</i>

Та семантична тријада, која је по моме мишљењу суштина интерпретације смртног догађаја у *архаичном моделу свијета*, тематизира се у *тужбалицу* као

I <i>умирање</i>	II <i>смрт</i>	III <i>онај свијет</i>
------------------	----------------	------------------------

Умирање које доводи до смрти, као процес пролазности не описује се реалистично него у првом реду схваћа као одвајање тијела од душе. Умирање прелази у смрт, односно процес умирања се завршава у факту смрти. Та два мотивна комплекса се често спајају у низу утврбених слика у којима се одвајање од свијета живих и гранични преступак догађају у исто вријеме. Умирање овдје семантично значи *одлазак од живих = кретање према граници између та два свијета*, и смрт обиљежава *прекорачење границе*:

Умирање = \longrightarrow | \longrightarrow \longrightarrow
 Смрт = \longrightarrow | \longrightarrow \longrightarrow

Одлазак од овог свијета и улазак у граничну зону дихотомског свијета је као семантични садржај ити и код умирања и код смрти:

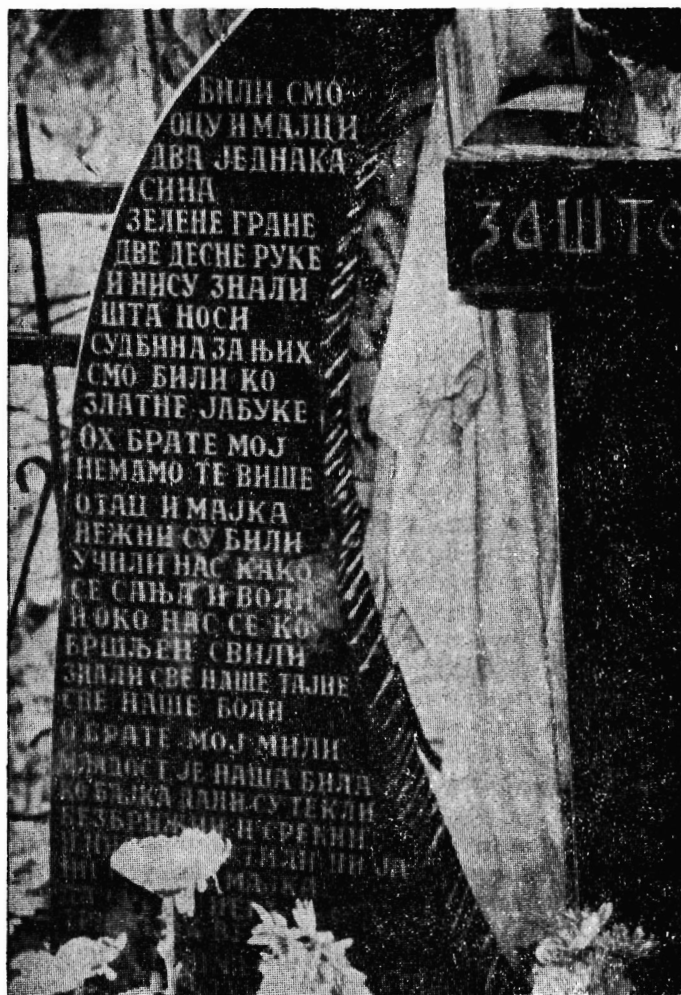
А П А

Edmund Leach је ту зону назвао: „*гранична зона опасног, светог, нечистог, зона табуа*” (цф. КОВАЧЕВИЋ 1985:167).

И тај се догађај у српскохрватској тужбалици, сигурно из разлога табуа, описује друкчије, наиме субститутивно са метафоричким изразима као:

- пут,
- далек пут,
- пут без повратка,
- лет,
- птичији лет итд.

На питање, који је семантични елемент тих чланова каталога заједнички, онда се може констатирати да је то момент *кретања, кинетични елемент*, у којем се одвајање од овога свијета и прекорачење границе (*пут, путовање, лет*) сигнификантно изражавају. Доследно се и човјек који умире успоређује са:

Тужбалица посвећена умрлом брату

- путником,
- пјешаком,
- соколом који ће одлетјети итд.

Мртавац се метафорички изједначаје са:

- ишчупаним очима („очи извадене”),

- изгубљеним свјетлом дана, то значи са замраченим сунцем које је прије гријало („сунце огријано,/ а сад ти је потамњело”),
 - угашеним огњиштем („огњиште угашено”),
 - изгубљеним имањем („добро изгубљено”),
- ВУК ЖиО:186) итд.

Сви партиципи перфекта пасива су овдје резултативне форме глагола, које означавају збивање, а то значи да опет садржавају *кинетички момент*.

Мртвац у својој вањштини и у своме цијелом стању сигнализира да не припада више свијету живих: он шути, не миче се, не отвара више своје очи, да би погледао своју породицу коју оставља у тузи и биједи. То понашање мртвог, које је чудновато зато што се више не креће, повод је за такозване формуле буђења („Пробуди се, устани, отвори очи” итд) и за многа питања, која су у псеудо-дијалогу реторично постављена мртвом. Сва питања круже око теме: „Куда си отишао? Цдје си сада? Шта радиш тамо?” Онај свијет, други свијет се налази ван границе према којој се креће онај који умире а коју је мртви прекорачио:

онај свијет = | ←→

Онај свијет се у српскохрватским тужбалицама ријетко именује конкретно (као нпр. при почетку једне тужбалице код ВУКА ЖиО:178, гдје стоји: „*Је л' ти сада необично, брате Перко! у земљици под каменом, ками нама?!*”), него онај свијет се чешће описује у преносном смислу као — земља са три града, гдје топло сунце не сја, гдје љети нема хладне воде и зими нема огња („*Е ја одох овој грађевини,/ наћ ћу тамо три града царева,/ у првом жарка сунца нема,/ у другоме љети воде нема,/ у трећему зими огња нема*”, ВУК ЖиО:154).

То значи: овдје се употребљавају сличне формуле као и у српскохрватским басмама гдје

се свијет из којег долазе болести на овај свијет и тдје се опет са магично-вербалним практикама назад тјерају, исто представља као пуста земља, као *locus inatopis*, односно као подручје анти-свијета са анти-прописима (упореди РАДЕНКОВИЋА, KERESKY-HALPERN).

Друго метафоричко описивање оног свијета, у којем се мртви изједначају са младожењом, а смрт (у свим славенским језицима женски род) са *вјенчањем* хладне земље која представља младу, такођер је познато из српскохрватских епских и баладних пјесама (упореди већ у 16. стољећу код Хекторовића у рибарској еклози *Рибање и рибарско приговарање*, наведеној бугарштини о брату Марка Краљевића, Андријашу, који је у свађи убијен, итд). У једној српскохрватској тужбалици тај мотив, који је мало измјењен, звучи овако:

*„Ал' си пош'о у сватове,/ дивни свате!
за дјевера уз дјевојку,/ вило синко?
ал' за сватског старјешину,/ пристоји ти!
ал' у коло међ дјевојке/ мај делијо!”* (ВУК
ЖиО:192).

Онај свијет је земља у којој умрли сусреће мртве, који су нпр. погинули у борби против Турака и који овдје симболично носе име „сокола”:

*„Тамо ћеш ти доста наћи,/ за јад нама!
соколова под крилима,/ крило наше!”* (ВУК
ЖиО:179).

Ако је покојни умро насилном смрћу онда се у српскохрватским тужбалицама убица или убице јавно називају и проклињу. Та оптужба потпуно има функцију позива на освету:

*„Зар не знаде за те јаде,/ јад ме знао!
да су Турци прекрници,/ Бог их клео! (...)
Скутом тресни, земљом стресни,/ рајски
цару!*

угоп' Турке у зле муке,/ невјернике,
и освети јадне Србе,/ божја правдо!" (ВУК
ЖиО:195-196).

Још једна важна функција тужбалице за овај свијет је социјални позив, који упозорава друштво на материјалну биједу преживјелих рођака мртвог, нпр.:

„Не могу се научити,/ брате, тебе, (...)
ће остаде много млада,/ прекукала!
и с нејаком дјецом твојом,/ рано јака!
Ко ће дјецу подигнути,/ била јадна!
ко ли ће их подранити,/ рано љута!
ко ли школи научити?/ много јадна!" (ВУК
ЖиО:152-153).

Тако се спајају дјелом протусловне паганске и кришћанске представе о овом и оном свијету у један семантички комплекс, који тему уврштавања у онај свијет (*agrégation*) позитивно или негативно формулира. Мртвац се у неким тужбалицама моли да се врати кући као гост, или да опет заузме своју природну улогу. То показује да се вјерује и у прекорачење границе у обратном смислу, из овог свијета назад у овај:

овај свијет ←+→ онај свијет

Прекомјерна жеља се и формулише:

„Отреси се од земљице,/ синко Вуко!
као соко од росице,/ мој соколе!
не дотрчи, но долети,/ кам да ми је!
саморану мајк' ућеши,/ вила у јад!"

Али се та емоционална и ирационална жеља спријечава рационалним спознањем:

Тужбалица — болни разговор са умрлим

„Али те се много бојим,/ срце синко!
 да се мајци вратит нећеш,/ куку леле!
 Ти су пути недоходи,/ то знам дивно!
 него кукам, и кукаћу,/ жива док сам! (ВУК
 ЖиО:193).

У на цијелом Балкану познатој балади о мртвом брату повратак мртвог налази своје страшно испуњавање (упореди ЦИВ'ЈАН 1973 BURKHART 1971, 1981, 1984).

Долазим до краја и желим нагласити да се у цијелом ритуалном комплексу српскохрватске тужбалице — у смислу Edmunda LEACHA (1978: :56) у његовј књизи *Култура и комуникација* — ради о „представи оркестра”. Али ту представу обиљежава аутокомуникативна структура у којој пошиљаоци порука (*messages*) у исто вријеме представљају и њихове сигнификантне примаоце.

У збивању обичаја најме нема публице већ сви учесници дјелују активно, а не реципирају конзумптивно.

Али се у вербално усменом елементу ритуалног догађаја у комплексу умирања и погребња, то јест тужбалици, налази јасно маркирана унутрашња комуникација: увијек је традиционална тужбалица — и њене неразвијене форме тужног разговора са мртвим — *директни говор у ти-форми, псеудо-дијалог* у којем се мртавац, који лежи на отвореном одру, апострофира као живи суговорник, жали, пита и позива на разноврсне радње, при чему се и остале присутне особе индиректно ословљавају.

А и слиједећа псеудо-комуникација са мртвим није могла да успије, када се 1980. при погребној свечаности за Јосипа Броза Тита, која се »live« преносила на телевизији, одиграла наредна сцена:

Затворени ковчег стоји у сали покрај зида. Улазе Брежњев и Громико. Брежњев пита полугласно:

„А как же подойти, ведь гроб закрыт?“*

Громико одговара:

„Надо подойти и поклониться — таков ритуал“.**

На то Брежњев:

„А что же я ему скажу, ведь гроб закрыт?***“

* „А како да приђем, на ковчег је затворен?“

** „Треба прићи и поклонити се — таков је ритуал“.

*** „А шта да му кажем, на ковчег је затворен?“ (Прев. Ур.)

ЗБИРКЕ ТУЖБАЛИЦА

ЦАКОВИЋ, В: *Црногорске народне тужбалице*, Титоград, 1970.

КАРАЦИЋ, В. С: *Српске народне пјесме*, I, V, Београд, 1898/1953.

КАРАЦИЋ, В. С: *Живот и обичаји народа српскога*, Београд, 1957.

КИЛИБАРДА, Н: *Пути недоходи. Антологија тужних пјесама*. Никшић, о.Ј.

ШАУЛИЋ, Н: *Српске народне тужбалице*, Београд, 1928.

ВУКАНОВИЋ, Т: *Српске народне тужбалице. Фолклорна грађа сабрана у Срба пореклом из Црне Горе на Косову и Косаници*, Врање, 1972.

ЛИТЕРАТУРА

AJUWON, В: *Lament for the Dead as a Universal Folk Tradition, Fabula*, 22, 1981, 272—280.

ВАЈРАКТАРЕВИЋ, М. R: *Das leere Grab — ein alter Brauch in Serbien*, Zeitschrift für Ethnologie 85/1, Braunschweig, 1960, 47—53.

БЕГОВИЋ, Н: *Живот Срба граничара*, Београд, 1986.

BEZIĆ, J: *Folklorna glazba otoka Zlarina*, Narodna Umjetnost 18, Zagreb, 1981.

BOŠKOVIĆ-STULLI, M: *Povijest hrvatske književnosti I: Usmena književnost*, Zagreb, 1978, 7—50.

БОЖИНОВИЋ, Св: *Тужбалице или нарицаљке у средњем Тимоку*, Развитак 5, Зајечар, 1965, 65—67.

BRAUN, M: *Das serbokroatische Heldenlied*, Göttingen, 1961.

БУРКХАРТ, Д: *О мијењању функција балканских народних балада*, Расковник X, бр. 41, Београд, 1984, 59—85.

BUZOV, I: *Psihoanaliza žalovanja*, Zagreb, 1989.

ČISTOV, K. V: *Specifika folkloru v svete teoriji informacii*, Voprosy filosofii 6, Moskau, 1972, 108—118.

CIV'JAN, T. V: *Sjužet »Prichod mertvogo brata« v balkanskom fol'kloru*, Trudy po znakovym sistemam VI, 1973, 83—105.

ЧОЛОВИЋ, Ј: *Књижевност на гробљу*, Београд, 1983.

DAMBROWSKA-PARTYKA, M: *Folklor u funkciji književnog subkoda*, Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti 2, hrsgg. von E. Fišer/F.Grčević, Zagreb, 1987, 34—39.

DOBROVICH, J: *Totennieder der Kroaten im Burgenland*, Jahrbuch d. Osterr. Volksliederwerkes 4, 1955, 11—19.

ДРОБЊАКОВИЋ, Б. М: *Успомене на гробовима у Космајским селима*, Гласник Етнографског института Српске академије наука I, Београд, 1952, 44—55.

DUKAT, Z: *Ontološki status usmene književnosti*, Umjetnost riječi XV, Zagreb, 1971, 67—71.

БУРИЋ, В. М: *Тужбалица у светској књижевности*, Београд, 1940.

GENNER, A. V: *Rites de passage*, Paris, 1909.

ХАФНЕР, С: „Спричање” код градиштанских Хрвата (*Totenklagen bei den burgenländ. Kroaten*). Прилози проучавању народне поезије 6, Београд, 1939, 282—288.

HAFFNER, S: *Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie*, München, 1964.

HONKO, L. u. VOIGT, V. (Hg): *The lament. Problems of genre, structure and reproduction*, Genre structure and reproduction in oral literature, Budapest Akademiai Kiado, 1980, 21—40. (Bibliogr.)

IVANIŠEVIĆ, F: *Poljica. Narodni život i običaji*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena X, 1905.

JAGIĆ, V: *Gradnja za slovinsku narodnu poeziju*, Rad JAZU 37, Zagreb, 1976.

KEKEZ, J: *Usmena književnost*, Uvod u književnost, hrsgg. von Z. Skreb/A. Stamać. Zagreb, 1966, 133—192.

KERESKY-HALPERN, B: *The Power of the World, Healing Charms as an Oral Genre*, Journal of American Folklore 91, 1978, 903—924.

KERESKY-HALPERN, B: *Text and Context in Serbian Ritual Lament*, Canadian — American Slavic Studies 15/1, 1981, 52—60.

KOVAČEVIĆ, I: *Semiologija rituala*, Београд, 1985.

KRETZENBACHER, L: *Serbisch-orthodoxes Totengedenken zwischen Überlieferung und Neuprägung*, Osterreichische Zeitschrift für Volkskunde N.S. XXXVI/1, Wien, 1982, 5—18.

KVJATOVSKIJ, A: *Poetičeskij slovar*, Moskva, 1966.

ЛАЛЕВИЋ, М. С: *Однос и везе бугарштинаца и тужбалица*, ПНП 3, 50—73.

ЛАТКОВИЋ, В: *Народна књижевност I*, Београд, 1967.

LEACH, E: *Kultur und Kommunikation*, Frankfurt, 1978.

MATIĆ-BOSKOVIĆ, M: *Novija etnološka ispitivanja pogrebnih običaja Srba u Sremu*, Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije. Izdanja Muzeja grada Zenice I, Zenica, 1970, 267—283.

MEDRIŠ, D. N: *Literatura i fol'klornaja tradicija*, Voprosy poetiki, Saratov, 1980.

MEDRIŠ, D. N: *Vzaimodejstvie dvuch slovesno-poetičeskijh sistem kak meždisciplinarnaja teoretičeskaja problema*, Russkaja literaturatura i fol'klornaja tradicija, hrsgg. von D. N. Medriš, u.a. Volgograd, 1983, 3—16.

MURKO, M: *Tragom srpskohrvatske narodne epike I*, Zagreb, 1951.

PAUL, I: *Rituelle Kommunikation*, Sprachliche Verfahren zur Konstitution ritueller Bedeutung und zur Organisation des Rituals, Tübingen, 1988.

PAVLIČIĆ, P: *Klasifikacija usmene i klasifikacija umjetničke književnosti*, Izraz 87, Zagreb, 315—333.

PAVLIČIĆ, P: *Intertekstualnost i intermedialnost. Tipološki ogled*, Intertekstualnost & intermedialnost, hrsgg. von Z. Maković, u.a, Zagreb, 1988, 157—196.

ПЕШИЋ Р./Н. МИЛОШЕВИЋ: *Народна књижевност*, Београд, 1984.

ПЕТРОВИЋ, Д: *Нарицање на источној обали Јадрана*, 1988.

ПЕТРОВИЋ, С: *О превладавању границе међу проучавањем усмене и проучавањем писмене књижевности*, Летопис Матице Српске 416, Нови Сад, 1975, 1007—1020.

PFISTER, M: *Konzept der Intertextualität*, Intertextualität. Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien, hrsgg. von U. Broich/M. Pfister, Tübingen, 1985.

ПОЛЕНАКОВИЋ, Р: *Македонске народне тужбалице*, Рад XI-ог конгреса савеза фолклориста Југославије у Охриду 1960. год, Охрид, 1964, 323—327.

ПРОШИЋ-ДВОРНИЋ, М: *Погребни ритуал у светлу обреда прелаза*, Етнолошки преглед 18, Београд, 1982, 41—53.

РАДЕНКОВИЋ, Ј: *Народне басме и бајања*, Ниш/Приштина/Крагујевац, 1982.

RAJKOVIĆ, Z: *Spomin-obiležja žrtvama prometnih nesreća*, Narodna umjetnost 17, Zagreb, 1976, 27—52.

RAJKOVIĆ, Z: *Znamenje smrti*, Rijeka/Zagreb, 1988.

ŠAULIĆ, Lj: *Tužbalice ponajviše iz durmitorskog kraja*, ZbNŽ 42, 1964, 445—474.

ŠAULIĆ, Lj: *Lirske pesme i tužbalice*, ZbNŽ 43, 1967, 181—201.

ŠAULIĆ, Lj: *The Oral Women Poets of the Serbs*, The Slavonic and East European Review 42, 1963, 161—183.

SCHNEEWEIS, E: *Serbokratische Volkskunde*, Berlin, 1961.

SIMIĆ, Lj: *Tužbalice (»jaukalice«) u Bosni i Hercegovini*, Rad XI-og Kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964, Zagreb, 1966, 315—322.

STOJANOVIĆ, P. D: *Običaji narodnog žaljenja i njihovi društveni korijeni u Crnoj Gori i sjevernoj Albaniji*, ZbNŽ 48, Zagreb, 1980, 169—204.

ТОМОВИЋ, С: *Коментар „Горског вијенца“* Никшић, 1986.

ТРИПКОВИЋ, Р. Д: *Посмртни обичаји и морачке жалопојке*, Београд, 1967.

ВИДАКОВИЋ-ПЕТРОВ, К: *О народним тужбалицама*, Институт за књижевност и уметност, Годишњак,

XII Серија Ц: Теоријска истраживања 6, Београд, 1990, 99—115.

ВЛАХОВИЋ, П: *Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије*, Београд, 1972.

ВУКОВИЋ, Ј: *Интонациони моменти и структура стиха у тужбалицама*, Рад VII-ог конгреса савеза фолклориста Југославије у Охриду 1960. год., Охрид, 1964.

ЗЕЧЕВИЋ, С: *Култ мртвих код Срба*, Београд, 1982.

Жарко Требјешанин

СЕМАНТИКА МУШКО/ЖЕНСКО У ГАТАЊУ О ПОЛУ ДЕТЕТА

Народ на свој начин покушава да докучи шта га чека у будућности. Нестрипење да се што пре открије пол детета у утроби мајке, довело је до разноврсних поступака којима је циљ да се још у току трудноће предвиди хоће ли трудница родити мушко или женско дете. Знакови на основу којих се прориче пол детета, разумљиво, најчешће су извесне промене у спољашњем изгледу труднице. Правила за дешифровање знакова који откривају пол још нерођеног детета мада могу да изгледају произвољна и загонетна, чудна, заправо су строго детерминисана и заснивају се на чврстој митско-магијског логици. Примери показују да иза разноликих правила одгонетања „бесмислених” знакова, стоје основне опозиције: *лево-десно, округло-шиљато, доле-горе*, које су симболички повезане са начелом *женско-мушко*.

Ако је трудници трбух *обао*, онда ће родити женско, а ако је трбух *испунчен* и на средини *шиљаст*, онда ће родити мушко дете, верују у срезу Бољевачком.¹ Ако се дете у утроби чешће и јаче миче на *десном боку*, онда је мушко, а ако ли слабије и ређе на *левом боку*, онда је

¹ Грбић, С.М., *Српски народни обичаји из среза Бољевачког*, СЕЗ, књ. 14, Српска краљевска академија, Београд, 1909, 105.

женско.² Када је трудници дебља горња усна, сматра се да ће родити мушко дете, а кад је доња, родиће женско.³ У Црној Гори верују да „која жена кад је бреба *поружни* родиће бетића“⁴ А у Бољевцу кажу ако је трудница *пегава* у лицу, родиће мушко, а ако није — женско дете. Негде, пак, сматрају да која *поружни* носи женско дете које мајци „одузима лепоту“. Кад жену пред порођај боле *крста*, сматра се да ће родити мушко, а кад боли *трбух*, женско.⁵ Ако трудници ноге отичу и обрве и трепавице опадају, онда ће родити женско.⁶ За предвиђање пола детета веома је важно и то када, како и где дете први пут промрда у стомаку, односно тренутак када се трудница „осети“. Ако жена осети да јој први пут дете заигра на *десној страни*, онда ће родити мушко, а ако на *левој*, онда женско дете.⁷ У Хомољу верују да ако трудница осети дете у *среду*, *петак*, *суботу*, *недељу*, биће женско, а ако у *понедељак*, *уторак*, или *четвртак*, биће мушко дете.⁸ Ако трудница први пут осети дете у *кући* — биће мушко, а ако *ван куће* — биће женско.⁹ Када се дете први пут помери у

² Беговић, Н, *Живот Срба граничара*, Просвета, Београд, 1986, 193.

³ Радуловић, И, „Народна веровања у Зети“, *ГЕМ*, 11, 1936, 59.

⁴ Врчевић, В, „Разна чваровања оли ти сүтке“, у *Вукова грађа*, СЕЗ, књ. 50, СКА, Београд, 1935, 32. Стефан Митров Љубиша у једној напомени каже да кад „дјетиња жена... у лицу поружни, проричу да ће (се) родити мушко“ (*Дјела*, II, 60).

⁵ Петровић, В. К, „Неколико листића из народне педагогије“, *Учитељ*, 3—4, 1897, 233.

⁶ Милосављевић, С. М, *Српски народни обичаји из среза Хомољског*, СЕЗ, књ. 19, СКА, Београд, 1914, 88.

⁷ Грбић, С. М, *исто*, 104.

⁸ Милосављевић, С. М, *исто*, 89.

⁹ Мићовић, Љ, *Живот и обичаји*, Поповача, СЕЗ, књ. 65, Научна књига, Београд, 1952, 248.

стомаку у четвртом месецу верује се да ће бити женско, а ако се то деси у петом месецу, верују се да ће бити мушко.¹⁰

Осим изгледа, за предвиђање пола детета важно је и *понашање труднице*. Ако трудница *тешко устаје*, биће женско дете, а ако се диже *лако*, без подупирања, биће мушко, верују у Поповцу. Ако је трудница на раду *трома*, лења, родиће женско, а ако није онда ће бити мушко, сматрају у срезу Хомољском. У Пљевској Долини верују да ако трудница обично спава на *десној* страни, родиће мушко, а ако на *левој*, онда женско дете.¹¹

И по томе шта трудница *сања*, може се открити пол детета у утроби. Када трудница *сања оружје*, проричу јој да ће родити сина.¹²

У трудноћи жена промени и свој укус у погледу хране, па је и то, по веровању, знак пола детета. У Црној Гори, где се сматра да бременитој жени којој се гади млеко, следује мушко дете, труднице се обично хвале: „Мени је млијеко омрзло као да је отров”.¹³

И према томе колико трудница *дуго носи* дете у утроби такође се може погодити да ли ће бити мушко или женско. Народ у Херцеговини, Црној Гори, Кордуну и другим крајевима, верује да се женско дете раба раније, *пре рока*, а да се мушко *пренесе*.¹⁴

Гатати се може, као што смо видели, према неким знаковима који се сами од себе, *спонтано* јављају, али, може се у сврху прорицања, *намерно* створити извесна ситуација која је нека

¹⁰ Миодраговић, Ј, *Народна педагогија у Срба или како наш народ подиже пород свој*, Београд, 1914, 40.

¹¹ Шневајс, Е, „Обичаји по рођењу и криштењу у Пљевској долини”, *Развитак*, 3, Бања Лука, 1938, 105.

¹² Љубиша, С. М, *Причања Вука Дојчевића*, Дјела, II, Обод, Цетиње, 1974. 60.

¹³ Љубиша, С. М, *исто*.

¹⁴ Беговић, Н, *исто*, 193.

врста пробе. То значи да знатижељне труднице или неко од њихових ближњих, са циљем да открију пол још нерођеног детета, изводе извесне поступке чији ће исход указати хоће ли дете бити мушко или женско. Ево једног таквог поступка који је забележио Милићевић: „Која је (трудница) рада да зна: носи ли мушко или женско, та нађе у башти две дугачке и једнаке травке намени једну на мушко а другу на женско, па онда до пола обе препризе. Кад сутра дође, која буде већа — мушка или женска — онакво ће дете бити”.¹⁵ На Косову трудници протну јаје кроз кошуљу па гледају како ће да падне на земљу: ако падне *наврх* — биће мушко, а ако *не*, родиће *женско* дете.¹⁶ „Тестирање” пола детета негде се врши још на свадби. Тако на пример у Бевђелијској Кази, кад свекар са колом уђе у кућу, онда онај што удари у бубањ баци увис палицу и каже: „Ваја гудина винчајне — дугудине крштејне!” Ако палица падне „бутурник” (*усправно*), дете ће бити мушко, а ако падне „кал’п” (*положено*), то је знак да ће бити женско.¹⁷ Када неко упита трудницу какво дете носи у стомаку, па ако се она тада *зацрвени*, биће *женско*, а ако *не*, *мушко*.¹⁸ У Црној Гори кад је жена трудна бацају мехур од рибе у огањ, па ако он *пукне праском*, сматрају да ће дете бити мушко а ако *не* онда женско.¹⁹ У истом крају трудница себи гата тако што растопљено олово разлије на плочу, па ако се оно разлије „*на дуље*” (у виду змије) — биће мушко, а ако на

¹⁵ Милићевић, М. Б., *Живот Срба сељака*, Просвета, Београд, 1984, 192.

¹⁶ Вукановић, Т., *Срби на Косову*, II, Врање, 1986, 214.

¹⁷ Тановић, С., *Српски народни обичаји у Бевђелијској кази*, СЕЗ, књ. 15, СКА, Београд, 1927, 189.

¹⁸ Миодраговић, Ј., *исто*, 400.

¹⁹ Јовићевић, Л., „Црногорски прилози из Глухог Дола у Црмничкој нахији”, ЗНЖОЈС, 1, ЈАЗУ, Загреб, 1896, 64.

широко — родиће женско дете.²⁰ Гата се веома често још и овако: „кад трудна жена изађе из собе напоље, онда нека комшика метне на клупу или кревет испод поњаве или ћилима на једно место нож а на друго маказе, али тако да трудна жена о томе не зна. Затим је зовне и каже јој да седне. Ако трудна жена седне на *нож*, онда се верује да ће родити мушко, ако седне на *маказе*, онда женско”. У истом крају врши се и оваква врста пробе: „Дође комшика трудној жени и неприметно јој метне мало соли на главу и пази за шта ће се пре трудна жена ухватити, да ли за уста или за нос. Ако се прво ухвати за *уста*, родиће женско, ако се прво ухвати за *нос*, родиће мушко”.²¹ У Крушевачком крају муж метне својој трудној жени мало соли под јастук, па ујутру пази које ће име прво споменути: ако спомене *мушко име*, родиће сина, а ако *женско*, родиће кћер.

Осим труднице и њеног мужа, у овој врсти гатања значајну улогу има и неко од *деце*. Тако на пример пази се шта ће дете прво рећи: ако каже *мама* добиће сестру, а ако каже *тата*, добиће брата. У Црној Гори „када је жена бређа, ваља питати дијете шта ће родити, пак ако оно рече *ћетића* или *дјевојку*, то онако ваља и да буде.”²² У Бевђелијској Кази детету ставе у зубе пругић (који испадне кад жена дотка платно) и каже му да жмурећи изађе напоље, и да тек тамо прогледа. Ако, кад отвори очи, прво види *мушку особу*, онда ће трудница којој је ово гатање намењено, родити мушко дете, а ако угледа *женску*, онда ће родити женско.

Занимљиво је да се верује како се на основу неких знакова који се појављују на телу *мужа* за време женине трудноће може предвидети пол детета. У Поповцу верују да ако је

²⁰ Врчевић, В. „Народно сујеверје”, Србадија, 1—6, Беч, 1876—1877, 47.

²¹ Грбић, С. М., *исто*, 105.

²² Вукова *грађа*, СЕЗ, књ. 50, Београд, 1934, 10.

муж за време женине трудноће одебљао жена ће родити мушко, а ако је смршао родиће му женско дете. Ако је мужу већи десни брк онда ће имати мушко дете, а ако му је већи леви, имаће женско.²³

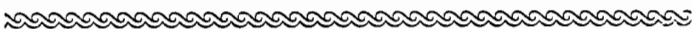
На неки мистичан начин у вези са полом детета и промене које се дешавају у изгледу рођака труднице. Тако на пример, када некеме изађе чмичак на горњем капку, трудница која му је род родиће мушко дете, а ако изађе на доњем, родиће женско дете, верује се у Црној Гори и Србији.²⁴

Ако на крају све ово сажмемо и издвојимо опозиције које стоје као основа иза ових разноврсних поступака гатања о полу детета, онда ћемо као кључ за дешифровање добити два низа атрибута. Мушки атрибути су: десно, горе, усправно, дугачко, затворено (унутра), дебело, шилато, немирно итд., а женски су: лево, доле, положено, широко, отворено (напољу), округло, мршаво, мирно итд. Предмети или делови тела на основу којих се одгонета пол такође имају значење мушког односно женског симбола. Тако су мушки симболи на пример: оружје, нож, нос итд. а женски су: маказе, уста и слично.

²³ Мијатовић, М. С., „Из народне педагогије — 'ваља се' и 'не ваља се' у домаћем васпитању“, Учитељ, б., Београд, 1899, 500.

²⁴ Вукова грађа, 13, Милићевић, М. Б., исто, 193.

Песничка обзорја

ПУТ КРОЗ ПЕСМУ

ЗАДУШНИЦЕ

Пу цео сељачки свет изгори
у пламену свећа и тамјана
и у мирису светих литургија.
Моле господа да им отвори
гробове где им још иста рана
памет и душу плачну испија.

Кад јело посно воском окаде
и прелију га киселим вином,
све меће својих предака разграде
што сневају под жутом глином.

Наките крстаче вртovima цвећа
те мирише још на младо жито
и на сузе помешане росом,
где још горе руковети свећа
и врте се као коло виловито
над пепељастом гробљанском косом.

Сакупио светац крила, па слуша,
скривен при крају шареног гробља,
жену што нариче за покој душа
а њен глас га расеца к'о бодља.

*Златимир Пантић
Штубик*

НАПОЛИЧАРИ

Оцу Драгољубу-Белом

Зора нехајно над селом руди,
мајско се небо све више плави,
сокацима још нема људи,
сан полако се ломи у глави.

Волове отац већ тимари,
данас ће дан бити дуг,
на кола синоћ стављене ствари,
почасно место добио плуг.

Газдина њива голема, далеко,
отац наполичар са три сина
образдио рано; качамак и млеко
биће нам и ручак и ужина . . .

И теку дан и зној; стиже и ноћ,
постеља од сламе испод кола,
у сну нову добиће моћ
отац, синови и два вола.

Следећег дана све по старом,
само што данас и мајка стиже . . .
па сад синови са јачим жаром
плуже . . . и крају све су ближе.

Пред ноћ њива засејана, рудна . . .
отац питом . . . кола клизе пуна,
стари зборе, деца су још будна,
дом све ближе, небом клизи Луна . . .

1985.

Михаило Кнежевић
Петка (Лазаревац)

РАЖАЊ

На шљиви одсечен
На ватри печен
На пању клан
Секиром дран

Сад на кошу одмара
рат са ватром сања
Победнички уздише
из душе му печење мирише.

Љубиша Милетић
Камијево

СКИТНИЦА

Док други санак своде
ја лутам по ноћној врећи.
Чезња, као жубор воде.
Где стићи, ил утећи?

Ал звезде, стража будна,
упрле небеске очи.
О глува ноћи, чудна!
Где песник да искочи?

И док ја тако питам,
нешто ме у души копа,
ноћас би да проскитам
где не би људска стопа.
А ноћ, трапава, склизну
у процеп петловог вриска,
за једном звездом лизну
и замре последња искра.

Хтела је судба кобна
да умре метеор мали,
или се са њим, можда,
велико сунце пали.

Под чергом моје душе,
скитница, вечно лута,
стари се богази руше,
где новог да нађем пута?

Драгомир Маричић
Сопот

ЉУДИ ШТО ТЕ ТРАЖЕ

за Васка Попу

Ја знам пут
Којим се (не) може кроз песму
Кроз људско тело
песмом

Само не знам
угао улице
Где си срео непознате
путнике
непознатог путника

Јер управо тамо
Крије се човек
Крију се људи
Крију се . . .
Што те траже
Траже ненамерно

Русомир Д. Арсић, Ниш

НАЈЖЕШЋИ ТРУС (одломак поеме)

И где сам ја — онај скорашњи
када њој истој, на бунару истом
одважно прибох, јер јој роб не бежах,
па преко сантрача, унет јој у лице,
о рубине црне очију јој крутних
речима кресах варнице шале!
И не марих што ми узвраћаше
речима кратким, погледима мрким,
убрзавши кофом извлачење воде.
Не марих што беше напућено горда
јер јој лице обли ружица вино.
Не марих што нагло, да би брже побегла,
крчаге на раме јогунасто врже —
јер се предњи освети: с обрамице склизну
и строшив се о плочу, ослободи воду!
А сад ево замрзнут и ојабен пробох
поред ње исте и бунара истог!
О ја увидех пролазећи такав
како језик ћути када срце збори!
Али говор срца ко хоће да ми чује? . . .

Радоје С. Драгутиновић

Поводи

НИКОЛА КАО ЛИЧНО ИМЕ

Никола је веома често мушко име у нас, а и код многих народа у разним крајевима света. Име је старо више од 2000 година и представља сложеницу коју сачињавају две грчке речи. Његов први део чини облик „нико” који представља прво лице једнине презента од глагола „никао”, који значи *побеђивати* и именице „лаос” — народ. Његов изворни (грчки) облик је Николаос, а значи: „Народ побеђује”. Ово име и данас постоји у грчкој антропонимији, а Никос је његова уобичајена грчка скраћеница. Женски облик изведен из мушког имена Николаос (Никола) није карактеристичан за грчку традицију, али се у новије време јавља и женски облик Николина.

Ово име носио је и Архиепископ Мирликијски, који је проглашен за хришћанског светитеља. По хришћанском учењу рођен је у другој половини III века у приморском граду Патари у малоазијској покрајини Ликији. Још у раном детињству одликовао се мудрошћу и разборитошћу. Име је добио по стрицу Николају, епископу патарском. Замонашио се у манастиру Св. Сион. За време владавине прогонитеља хришћана цара Диоклецијана и Максимијана, био је бачен

у тамницу, али се није одрекао хришћанства. Због свог узорног хришћанског живота изабран је за архиепископа града Мира у Малој Азији.

Био је велики добротвор народа, неизмерно га је волео и свесрдно помагао. По предању, кроз отворене прозоре убацаивао је сиромашнима кесе са златом у кућу. Чинио је то тајно да их не би понизио. После смрти оца Теофана и мајке Ноне сву своју имовину поделио је сиромашнима. Избавио је од погубљења и тамнице многе невино осуђене људе. Имајући у себи благодет божју исцељивао је и оздрављао болесне људе. Спасао је од потопа многе путнике на мору, па га због тога морнари славе као свога заштитника. Умро је у дубокој старости 6. децембра 343. године. Проглашен је за свеца, кога славе и Источна и Западна црква.

Ширењем хришћанства и поштовањем култа Св. Николе, име Никола раширено је по читавом хришћанском свету. Међу Србе је дошло за време примања хришћанства током VII и VIII века. Забележено је и у Дечанској хрисовуљи, вредном историјском документу, који потиче са самог почетка XIV века. Оно је и данас присутно у целом српском народу. Поред основног облика Никола постоје и други облици. Николај је старији облик имена Никола, које се данас користи као свештеничко име. Николетина и Николенда су аугментативни облици имена Никола. Она се јављају као самостални антропоними, али имају профилактично (заштитно) значење. Додавањем словенског суфикса — слав, на основу имена Никола, формирано је сложено име Никослав. Уз помоћ наставка — ша, по узору на народна имена Вукша, Јакша и друга, створено је мушко име Никша. Среће се у Далмацији и Црној Гори. По војводи Никши настао је садашњи назив града Никшића у Црној Гори, који се некада звао Оногошт.

За име Никола користе се бројни хипокористици (имена од миља), као што су: Ника, Нико, Ница, Ницо, Николчо, Николча, Никица, Ни-

колица, Никац, Коле и други. Неки од ових надимака јављају се и као самостална и званична лична имена.

По мушком имену Никола направљена су женска имена Николија, Николина, Николинка, Николка, Николица и друга.

Од основног имена Никола и његових бројних изведеница сачињена су многа српска презимена. Најчешће од њих је презиме Николић, које спада у групу најраспрострањенијих српских презимена. Осим њега јављају се и друга презимена Никић, Никовић, Николајевић, Николашевић, Николиш, Николиновић итд.

Никола је често име и код осталих јужнословенских народа. Поред наведених облика Словенци употребљавају још и име Миклавж. Употребом разних суфикса и наставака од њега су створена словенска презимена Миклавжич, Миклавжина, Миклавц, Миклавец, Миклавчич, Миклавич и друга.

Осим код јужних, име Никола заступљено је и код осталих словенских народа.

Французи имају мушко име Никола и женско Никол. За женски облик Никол користе се деминутивни облици Николет и Колет. Додавањем наставака за женски род—а, на француски хипокористични облик Николет, настало је женско име Николета које се јавља и у нашој средини. И у албанској антропонимији постоји име Никола. Јавља се код Албанаца-хришћана (и католика и православних). Његови уобичајени албански хипокористици су Ник и Кољ. Додавањем карактеристичних патронимских наставака — ај, настала су презимена Никај и Кољај. Румуни за Николу кажу Николае (хипокористик Нику), Руси Николај (хипокористик Коља), Немци Николаус (хипокористик Клаус), Мађари Миклош (хипокористик Мики), Пољаци Миколај (хипокористик Мика), Чеси и Словаци Миколаш и Микулаш (хипокористици Миша и Микуш), Англосаксонски народи Ник и Колин итд.

Трифун Павловић

ПОРЕКЛО НЕКИХ НАДИМАКА У ДРАГУТИНОВУ

Надимке, или „шпиц-намете“ прикупио сам пре двадесет и пет година, искључиво у бившем Драгутинову (данас у саставу Новог Милошева). Има их око 500, веома различитих, изведених из различитих основа, са веома чудним поводом и разлогом.

Овом приликом одабрао сам из сваког слова (азбучног) по неколико, са провереним поводом, пореклом. Има их 63.

Порекло и повод за надевање надимака прикупио сам од живих рођака: отаца, дедова, прадедова, рођених 1900. до 1940. године. Та годишта сачињавају прву, другу и трећу генерацију носилаца (њихових) надимака.

У прикупљању података највише ми је помогао Славко Прекајски, становник Зрењанина, јер ми је набројао неке надимке из бившег Драгутинова. За порекло (повод) обратио сам се и Драгићу Весковом, званом Лала.

АПУКА. Надимак из породице Попових од њиховог деде Јована. Кад је био мали није могао да изговори јабучка, већ *апука*. По томе је добио надимак.

АПОТЕКАРОВ. Настао је од његовог деде Мите Весковог. Он је пре првог светског рата сакупљао и продавао лековито биље (траву) Претстављао се као *апотекар*.

БЕЛОВ. Прадеда Иван Суботички имао је око четрдесет година, а брада, бркови, и обрве су му били бели (седи). Тако је добио надимак *Белов*.

БЕКЕШАР. Надимак је настао од деде Јоце Бешлина, који је свирао у бекеш (контрабас). Постоји још једна верзија: као мали (од три године) могао је да говори, па су га назвали *Бекеш* („бекнуо” је).

БУДЗАШ. Име му је Радивој Исаков, а надимак је добио по изговарању: „буд зашто”, а то му је била и узречица. Па су га прозвали *Будзаш*.

ВАЦИН. Надимак потиче од вароши Вац у Мађарској, где је њихов прадеда Лаза Станаћев био затворен (робијао је 6 година).

ВАРГИН. Представља порекло од ћурчије (шивача разних одевних предмета од овчије коже). У Банату се овакав занатлија назива *варга*. Име носиоца овог надимка је Радивој Пајић.

ГИЦИН. Потиче од њиховог деде Севера Бешлина. Надимак је добио по хвалисању како има „гицу” (прасе), које ће хранити да га удебља и закоље као рањеника (дебело свињче).

ГРЕДЕЉОВ. Означавала поседовање повишег земљишта, погодног за обрађивање, а веома родног. Надимак је добио деда Лаза Станаћев, јер се непрекидно хвалио како је родна ова њихова *њива-гредељ*.

ДРЉАЧИН. Надимак је потекао од прадеде Боре Станаћева, који је кроз неколико година позајмљивао *дрљачу* од комшија, јер је био

сиромах и није могао да је купи. Други разлог је тужба тога деде: како је *надрљао*, јер нема шта да се једе!

ДРОМБУЉАШЕВ. Потиче од дромбуљања њиховог деде — Милоша Милованова — у доње усне („будзе“). Тако је производио разне мелодије и занимао своје унуче, којих је било четири.

БЕРИН. Порекло је од берити. Претерано гледавање у нешто или некога. Надимак је потекао од прадеде Кузме Бајиног. Постоји и мишљење да је надимак потекао од *Бере* (Имена).

ЕШКУТОВ. Овај надимак добио је њихов деда (за време Аустро-Угарске) по имену Владимира Влаховића. Био је пандур (курир) у општини и мучио се плаћен свега 45 форинта месечно и то нередовно.

ЕМИЛИН. То је пореклом од Васе Јовановића, који се представљао (на улици) да је од *Емилије* (мати му је ова жена). По томе је добио надимак.

ЖЕЖИН. Потиче од прадеде којег није смео нико да вређа (ни укућани на улици), јер је деловао (вређао се) као *жежа*. Презиме му је Озрен Голушин.

ЖАБАЦ. То је заправо Кузман Голушин. Надимак му је постао популаран у селу, јер је имао навику да хвата жабе (с пролећа и после кише) и да их убија. Прича се да је волео да једе жабље батаке (живео је сам, нежењен).

ЗИРИН. Надимак потиче од деде, који је волео свугде да „зрикне“ (завири). Име му је Жива Будишин.

ЗЕЦОВ. Надимак је потекао од прадеде Севера Попова. Претерано се хвалио како улови по неколико зечева — одједанпут. А једном приликом се хвалио како је на свом салашу ухватио у вигов четири зеца и тада су га прозвали *Зец*.

ИДОЛ. Поклоник „своме богу“, по имену Сава Богосављев (бивши жандарм). Понашао се као идеална особа пред својим сарадницима и мештанима. Био је поштен и непогрешив.

ИГИН. Надимак је потекао од прадеде Пере Исакова, кога су комшије назвали *Ига*, јер се тако представљао због места заробљеништва (Иг), у које је запао у првом светском рату. „Ја сам био у Игу читавих четири године!”

ЈАРАЦ. Надимак је Јефте Јакшића, јер је певајући имао дрхтав глас као у *јарца*. Отуда и надимак.

ЈАЈАРОШ. Потиче од бављења трговином јајима и живином од стране Гаге Ракића (Чандаске). Исти такав надимак добио је и трговац јајима и живином, Пера Сегединац (Тараошан).

КЛИМА. Потиче од климања — дрмања напред, назад, седећи у школској клупи (у гимназији). Прозвали су га његови другови из другог разреда гимназије. Име му је Милош Попов (*Клима*), организатор Устанка НОБ у новобечејском срезу. По његовом имену носи име и Ново Милошево.

КАНИН. Добили су надимак по прадеди Недељку Поповом. Кад је унуцима давао за ужину комад хлеба намазан уљем (олајом) од репице, захтевали су од њега да им мало

више *кане*. Говорили су: „Кани, деда, *кани*, још мало!“. Тако су добили надимак *Канини*.

КЕНДЕР. Потекло је од њиховог деде Среде Весковог. Он је изговарао за керушу (псето) да се *окендерила*, кад се оштени. Остао му је надимак само *Кендер*.

КАЉУТИН. Надимак је постао од њиховг прадеде Стојана Влаховића, који је био толико прљав, умазан по лицу да је изгледао као из *каљуге* (баре са блатом).

ЛУДАЛИН. Надимак потиче од предратне употребе бундеве (лудаје) за свакодневну исхрану. Прадеда Стеван је форсирао да се штеди потрошња свакодневних намирница за зиму, па је за Божић чувао месо, маст и хлеб, а сваки дан јела се у домаћинству бундева — *лудаја*.

ЉАЉИН. Пореклом је „*кућевног*“ Рома. Надимак потиче од деде Буре Стојкова, вредна и поштена човека.

ЉУПКОВ. Потиче од „*љубљенка*“ по прелима, у коме је уживао деда Љупко Исаков. Увек је инсистирао да се поиграју *љубљенка* на сваком прелу којем је присуствовао. Прозвали су га *Љупко*.

МУРГИН. Надимак је настао од „*мургавог*“ дуда, веома слатког, љубичасте боје и крупног плода. Имао га је у дворишту Душан Бербаков и хвалио се по селу да му његов *мурга* даје годишње по два казана ракије. А то је и до 30 литара, јачине до 40 степени.

МУЊИН. Пореклом је од деда Неде Влаовића. Њега су мештани назвали *Муња*, због плашења кад севају муње и грми.

МУМИН. Потиче од дединог гласа, када изговара речи као кад плаче мало дете (мума). Друга верзија је вероватнија. Деда-Божа Ковачев је веома волео малу децу, још када су у повоју, увијена у гајтане од пете до грла — као мумије, па су се отуда називале *муме*.

НЕВИН. Порекло надимка потиче од Петра Надлачког. Разлог: кад год му неко пребаци да је он учинио, да је што његово дело, он се „вадио“ да је *невин*.

НЕРАСТОВ. Потиче од прадеде Николе Надлачког. Он се хвалио како су сви они јаки као нерасти (нераст = мушка свиња). А његов миљеник, унук Бошко, износи да му је деда причао да су имали великог, јаког и „популарног“ нераста за приплод, читавих 6 година и да су их због тога прозвали *нерастови!*

ЊАКАЛО. Прича се да је њихов деда добио овај надимак још када је био мали. Запажен је од комшија да стално *њаче*, плаче.

ЊУШТРИН. Потиче од њушити, а то значи крадом извиђати па о оном што се види и дозна, преносити селом. Такав „посао“ је интензивно обављао њихов деда Лазар Исаков.

ОЛАЈЦИЈА. То је Жика, који је имао олајницу (цедиљку) за репицу, сунцокрет, семе од бундеве. Пре рата таквих олајница било је у селу већи број. Овде се ради о Жики Буричином (пропао као кафански човек).

ПИНБЕЛИН. Надимак потиче од прженице. Деда Живи, још маленом, мајка Дада је свако јутро (зими) пекла испред отворене пећи прженицу и давала му намазану одозго машћом. Он као мали није могао да изговори прженица, већ *пинбелица*. То му је постао надимак.

ПРГИН. Потекло је од њиховог прадеде из породица Цуцић. Прича се да је био веома љут, прек и „бесан” према својој околини, а нарочито према члановима породице. Због тога су га у селу назвали *пргови*. Касније се то уобличило у пргин.

ПАЦОВ. Постало од хватања и убијања пацова по комшилuku (и селу), онако добровољно (аматерски). То је чинио прадеда Пајица Голушин.

РУТОЊА. Човек обрастао у длаке: по лицу, телу а нарочито по грудима. Тако је изгледао Божа из породице Рођенкових.

РОЧЕ. Пореклом је из породице Буричин. Њихов прадеда Сава причао је кад год се доселе роде с пролећа из јужних крајева: „Ево наших милих *рочића!*” Роде су се настаниле на његовом димњаку и ту слетале сваке године, а он их је веома ценио и волео.

СКОВЕРАЦ. То је палачинак, којег су веома често пекли у породици Раднових. Успешно и брзо их је зготовљао деда Теја, а то је научио у винограду, као пудар (чувар). Ребао их је у тањиру као цепанице: по пет у сваки ред. А знао је да испече по тридесет, четрдесет комада (без масти, са сланином) и да позове комшије да „презалогаје!”

СТАКЛАР. Потекао је од њиховог деде Симе Терзиног, који се бавио застакљивањем прозора, врата по селу.

ТРАЈЛИШ. Означава валцер. А њега је вешто и радо играо прадеда Бока Лукачев. С њим су девојке одушевљено играле.

ТРСКОВ. Потиче од покривача и поправке куће под трском. Као занат обављао је овај посао прадеда Стеван Вапчић (изумрла породица).

БОШКАР. Породица са кућом на углу — ћошку. Изграђена од њиховог прадеде Милоша Кузманчева, добоша из Бочара пре првог светског рата.

БИРКА. Припитомљена птица (живина) мисирка, морка, *ћирка*. Прадеда по имену Радица Бешлин, хвалио је претерано супу од ћирке, а имао их је по четрдесет, педесет комада у дворишту. Свакодневно је на углу међу комшијама хвалио супу и месо ћирчије.

УТОРНИК. Надимак је потекао од деде Уге Јагодића, коме је сваки дан у недељи био *уторник*. Друга верзија надимка је: „Наш деда — износе унуци — кад га навали велика нужда, изјављује да мора ићи „напоље”, јер ће се уторити (усрати).

ФЕЛДИНАР. Надимак је потекао од Јефте Бешлина (Фелдинара). Тврдио је међу људима да је у Сарајеву убијен Фелдинар, а не Фердинанд. И то му је остало за надимак.

ФРТАЉ. Надимак је Стевана Букичина, јер је личио на стакло од фртаљ литре — висок и танак као и *фртаљ*. А и сам је радо пио ракију из ове посуде.

ФИШКАЛОВ. Представља најбољег правника у селу, али аматера. То је Бура Буричин, који је целог свог живота давао правне савете мештанима. Тако су га назвали *фишкалом*.

ХРТ. Надимак прадеде Исе Секулића. Изглед му је био коштунјав и слаб — као *хрт*. Није могао да једе свако јело, јер га је често „спопадала” трпија (болови у стомаку).

ХУРКА. Овај надимак добио је прадеда Макса Раказов, јер је личио на *хурку* — шварлгу: мали, па дебео. А волео је и да је једе у изобиљу.

ЦИНЦАРОВ. Потиче од шкртости њиховог прадеде Живка Голушина. Био је трговац ситном робом (мешовитом) и толико је шкртарио да је на крају остао без и једне муштерије.

ЦРЊАКОВ. Прадеда је био црн и ретко кад обријане браде. Урош Попов био је црн као Ром, па су га прозвали *Црњаков*.

ЦАР. Надимак је поникао од деда-Пере Ковачевог. Он се скоро непрекидно хвалио како је богат и живи као *цар*. Био је имућан па му је такво хвалисање ишло у прилог, да га прозову Цар.

ЧАНАДСКИ. Досељени су из Чанда у Карлово (Драгутиново), односно Ново Милошево. Надимак су добили по прадеди Светозару Ракићу.

ЧИЛАШ. Славко Бербаков био је сед, беле браде, обрва и трепавица, па су га прозвали *чилаш* (био је албино). То је било крајем прошлог века.

ЦИН. Прадеда Слободан Рођенков увек се представљао да је јак као *цин*. А то је у појединим тренуцима и доказивао: надвлачио се прстима и увек побеђивао. Хрвао се са исто таквим јаким човеком и побеђивао.

ЦЕПА. Надимак је добио прадеда Веселин Буричин. Имао је једну ману: цепарио је све своје мушке укућане, али не и ван његове породице. Синови су га прозвали деда Веселин *Цепарош*.

ШУРАЊ. Надимак је пореклом од деда Милоша Буричиног. Он је волео да шапуће са познаницима и рођацима, тако се договарао. Због шуровања, прозвали су га *шурањ*. У селу постоји и *шура* од искривљеног изговарања *шорати*. То је прадеда Саве Бербаковог.

ШУШИБАРИН. Овај деда, Исак Бербаков, увек би после кише зашао иза куће и исушивао (црпио) воду која је нападала од кише у јарку (јендеку). Замуцкивао је и шушкао. Није могао да каже сушибара, већ *шушибара*.

ШКРИПАЦ. Надимак је Мирка Голушина. Дуже време је проводио гладујући за зимских дана, па је ишао код комшија да тражи у зајам намирница, а највише брашна и кромпира. Због тога комшије су га прозвале Мирко — *Шкрипац*. Друга верзија овог надимка: причао је да шкрипи од поности свог организма, толико је постио за Божић и Ускрс (био је „црквени“ човек).

Миливој Попов

Одзиви

УСМЕНО НАРОДНО СТВАРАЛАШТВО У СВЕДОЧЕЊИМА, САГЛЕДАВАЊИМА, ТУМАЧЕЊИМА (VII)

Albert B. Lord, (I. Teorija, II. Primena), Beograd, Idea, 1990, str. 277+(2), 282+(3)

Тридесет година након што је у едицији „Харвардске студије из компаративне књижевности“ објављена гласовита књига Алберта Бејтса Лорда *The Singer of Tales, Pevač priča* је штампан и у нас. У издању издавачке задруге „Идеа“, у оквиру библиотеке „XX век“ коју од 1971. године са великим успехом уређује Иван Чоловић, Лордов *Pevač priča* обелодањен је у врсном преводу Слободанке Глишић. *Pevač priča* је седамдесет прва књига штампана у библиотеци „XX век“. Ради лакшега читања и коришћења, *Pevač priča* је подељен у две свеске: 1. *Teorija* и 2. *Primena*.

Иако у целини преведена на наш језик тек 1990. године, знаменита књига Алберта Бејтса Лорда присутна је и у нашој науци и у нашој култури од самога настанка, односно обелодањивања 1960. године. Некоје битне Лордове ставове о епском певачу пробрала је и одабрала из књиге *The Singer of Tales* Нада Милошевић-Борђевић. Ови одломци су објављени у њеном преводу на страницама „Народног стваралаштва“ (св. 3—4, Београд, 1962, 174—178) под насловом *Епски певач*. Овај текст се потом нашао у књизи — хрестоматији *Народна књижевност* коју је за Политову библиотеку „Српска књижевност у књижевној критици“ приредио Владан Недић (Београд, 1966; Београд 1971). Године 1981. објављен је и превод трећег поглавља Лордове књиге — *Formula* у сарајевском часопису »Život« год. XXX, књ. LIX, бр. 2). Поглавље о формули, иначе свакојако кључно поглавље *Pevača priča* превео је Омер Хаџиселимовић. Исти текст је преузео Светозар Кољевић сачинивши избор из стране критике о нашој народној поезији — *Ka poetici narodnog pesništva* (Beograd, Pro-

sveta, 1982). Нису дакле, на месту примедбе изречене поводом објављивања превода Лордове књиге како је срамота што је дело *The Singer of Tales* тридесет година било ван видокруга наше науке и наше културе. И најширем кругу читалаца *Pevač priča* могао је бити приступачан у битним одломцима. Што то није био случај кривца је мање до непревођења књиге у целини, а више у чињеници да се у нас мало чита. Нажалост, мало, а свакако недовољно читају и они којима је то део посла.

Током свога тридесетогодишњег живота (од 1960) књига *Pevač priča* доживела је многа издања, многе преводе. Стицај околности учинио ју је двоструко занимљивом. По првобитној и, уосталом, аутентичној замисли аутора, *Pevač priča* јесте покушај да се на основу теренских проучавања и записивања народних песама дође до сазнања која би омогућила дубље понирање у бит Хомеровог стварања, у сам чин настајања песме и компоновања песама у целовити еп типа *Илијаде*, *Одисеје*. Међутим, промене на културном плану, потискивање писаног текста као вида комуникације испред различитих визуелних (на електроници заснованих) начина саобраћања — учиниле су да Лордова књига о усменој комуникацији у написаним временима постане изузетно значајно теоријско штиво за све испитиваче и творитеље масовне културе. Управо о томе (првобитно ненамераваном) аспекту Лордове књиге збори и Маршал Меклуан у знаменитој *Gutenbergovoj Galaksiji* (преведена код нас 1973, Београд). Двострука вредност Лордове књиге: и за теоретичаре усмене народне књижевности и за теоретичаре масовне културе — учинила је не само да *Pevač priča* буде једна од најчитанијих књига у својој области, већ и да буде једна од најинспиративнијих, најподстицајнијих књига. Представљајући Лордову књигу на књижевној трибини, Нада Милошевић-Борђевић је истакла да је поводом Лордове књиге написано преко хиљаду и осамстотина чланака, студија, књига на стотинак језика.

Pevač priča има занимљиву историју настанка. Идеја о писању књиге зачала се још 1928. године када се млади класични филолог са Харвардског универзитета, Милмен Пери (Milman Perry, 1902—1935) озбиљно заинтересовао за Хомера и његове спевове. Превходно га је занимало како певач може усмено да сачини велики спев са више хиљада стихова и да усмену творевину, иако превелику, прегломазну, сачува у памћењу. Боравећи у Паризу 1928. године, Пери се упознао и са резултатима теренских испитивања југословенске народне поезије која је вршио Матија Мурко (и о којима је управо 1928. говорио на Сорбони). Пери је одлучио да пође Мурковим стопама. Године 1934. и 1935. млади Пери (тада је имао 32, односно 33 године) је провео у Санџаку и Црној Гори са својим веома

младим асистентом — Албертом Бејтсом Лордом (1912). Тридесет двогодишњи односно тридесеттругодишњи професор Пери, са десет година млађим асистентом тада је забележио мноштво песама. Песме су снимане, а потом преслушаване и транскрибоване. Са певачима су вођени дуги разговори типа интервјуа. Године 1935. Пери и Лорд су се вратили у Америку и Пери је започео да пише књигу чији је радни наслов био *Pevač priča*. Прерана смрт, крајем 1935. спречила је Перија да књигу заврши. Читавог посла се прихватио А. Б. Лорд. Наставио је и започета теренска истраживања. Од 1937. до 1940. вршио је испитивања на подручју Албаније, а 1958. и 1959. на подручју Бугарске. Санџаком терену, на коме је 1934—35. радио са Перијем, вратио се изнова 1950. Многи певачи су још били у животу и тако му омогућили да направи записе истих песама од истих певача, али након петнаестогодишње паузе и након великих друштвених и историјских потреса. Годину дана касније, 1951, Лорд је обављао теренска испитивања и на македонским просторима.

А. Б. Лорд је сматрао, а то тврдо верује и данас, да је збирка народних песама коју су Пери и он забележили у Санџаку и делом (мањим) у Црној Гори — изузетно вредна. Под насловом *Srpsko-hrvatske junačke pesme* објављене су 1953—54. две књиге (на нашем језику и у енглеском преводу). Следећа значајна књига из колекције Перијевих српско-хрватских јуначких песама — *The Wedding of Smailagić Meho* — спев Авда Мећедовића, објављена је 1974. године у харвардској универзитетској штампарији. (Мећедовићев спев *Zenidba Smailagić Mehe*, објављен је са поднасловом „јуначки еп“ у издању сарајевске „Свјетлости“, 1987. године).

Књига *Pevač priča* Алберта Бејтса Лорда не може се правилно и до краја прочитати, ако се немају на уму друге књиге које са њом чине нераскидиву целину. Прве две књиге *Srpsko-hrvatskih junačkih pesama*, као и спев Авда Мећедовића (*Zenidba Smailagić Mehe*) јесу текстуални предлојак. То је грађа на основу које је написан *Pevač priča*, односно, другачије речено, то је грађа из које би природно проистајала књига *Pevač priča*. *Pevač priča* јесте књига о процесу настајања, или, како сам Лорд за њу вели: „књига... је дала опис процеса композиције и трансмисије“. Теоријска разматрања првога дела исказана су поглављима: *uvod, izvođenje i obuka, formula, tema, pesme i ta pesma, pisanje i usmena tradicija, beleške*. Како се теоријске поставке могу применити у пракси исказују поглавља другога дела књиге: *Homer, Odiseja, Ilijada, Neke beleške o srednjovekovnoj epici* са шест *odataka*, потом *beleške* и *indeks*.

Кључно поглавље Лордове књиге јесте оно о формули. Лорд полази од Перијеве радне дефиниције формуле као „групе речи која се редовно употребљава под

истим метричким условима да изрази дату основну идеју". Формула би, овако исказана, била, по Лордовом мишљењу, одлична замена за недовољно јасне појмове, као што су: *епски клише, општа места, стереотипи*. Међутим, док се у сваком од поменутих појмова крије одређена статичност, непокретност, непродуктивност, дотле формула по Лорду јесте „продуктивни метричко-акустички, синтаксички модел за стварање нових стихова". У томе смислу следе бројни примери и објашњења који заједно теже истом циљу — да покажу како је битна одређена језичка ситуација, а да се у оквиру ње може глагол мењати другим глаголом, име другим именом, место радње другим местом итд. Формула се даље богати следећи метод аналогije, а читава поетска граматика усмене епике заснива се на формули.

Бројни Лордови следбеници широм света примењивали су Лордове ставове на најразличитије проблеме. За нас најважније је да се резултати *Pevača priča* сматрају, у оквирима науке о усменој народној књижевности, као важећи не само за југословенски и јужнословенски простор, већ и за балканско подручје. Усменост старих спева средњевековних утврђивана је и степенована у складу са Лордовом књигом, а кроз идеју формуле данас се проучавају усмене епске песме народа Азије и Африке.

У прилогу изузетном културном значају Лордове књиге несумњиво сведоче и бројна издања, бројни преводи, а потом стотине и стотине радова који су директно подстакнути и надахнути Лордовим размишљањима и ставовима. Захваљујући *Pevači priča* Алберта Бејтса Лорда наша народна поезија јесте опет у жижи интересовања као и век раније у време Вука Караџића. Благодарећи *Pevači priča* знатно је порасло међународно интересовање за славистику уопште, а посебно за југославистику, за србистику и кроатику. Добро да тово боље не може бити. Међутим!

Рекох да се *Pevač priča* не може и не сме ни ишчитавати, ни тумачити, још мање прихватати изван контекста грађе на којој је заснован. Мислим да су се Перију и Лорду поткрале неке непрецизности у самом почетку, које су потом довеле до одређених заблуда и нетачних тврдњи. Пре свега мислим да су и Пери и Лорд били премлади да разумеју културну средину која је сасвим другачија од оне на коју су били свикли. Усмена народна песма, усмена народна прича, усмена реч укратко — подразумева саобраћање и успостављање одређенога степена блискости. За сваки дијалог од непроцењивог је значаја и директног утицаја шта саговорници мисле један о другом и како се „чују". И Пери и Лорд били су премлади за *слушање*, а у полазишту су (то се види из објављених интервјуа у *Pevači priča*) заузели срдачан, присан, али несумњиво професорски став. Певаче су плаћали. Како за изгуб-

љено време, односно дангубу, тако и за само певање. А што вели наш народ: колико пара, толико и музике! Да буде иронија већа, средина у којој су слушали песме и бележили их није ни српска, нити хрватска, већ муслиманска. А муслиманска епика јесте (да ли треба подсећати на сјајну Шмаусову студију) самосвојна. Свакојко различита и од српске и од хрватске, или од српско-хрватске. Знатан део Лордових размишљања јесте о певачима који се исказују на матерњем језику. Нажалост, међу Перијевим и Лордовим певачима не мали је број Шиптара (Угљанин, примерице) који им не певају на своме, већ на српскохрватском језику. Све те чињенице скупа условиле су и скромну поетску вредност песама. Песме су развучене и клепање, а формула у њима се не исказује као стваралачки продуктивна, већ само као продуктивна, односно као могућност бесконачног стихклепања. Бојати се да теорија формуле не доприноси много поимању природе усменог народног певањства, мада несумњиво указује на одређене техничке одлике. Теренска испитивања су неоспорно изузетно значајна, али она могу да добију право место и реалну вредност само ако се ставе сучелице са познатим резултатима претходних истраживања истог терена, или блиског терена. Перијева збирка није стављена ни у контекст Херманове збирке, нити у контекст треће и четврте књиге народних песама из корпуса Матице хрватске. Није се освртало ни на Вука, ни на Симу Милутиновића, ни на Ерлангенски рукопис, нити на Божишићеву збирку.

Веома су занимљива упоредна испитивања Илијаде, Одисеје или Дигениса Акрите. Након Лордове књиге сачињене су многе студије о усмености Кавлевале и других средњовековних спева. Треба, међутим, водити рачуна да је доба средњег века — усмено доба. Писани текстови су ретки, а сам чин писања скуп. Бојати се да средњовековна књижевност на нашим просторима и живи усмено, а да писмени (ретки) предлози служе само очувању аутентичности, односно својеврсне светости текста. У историјском развоју човек је прешао пут од визуелног опажања света и усменог исказа до изнова откривеног визуелног опажања и усмене речи. У том смислу, извесно, фолклорна уметност и уметност масовних комуникација имају сличан карактер и блиско исходиште.

Појава књиге Алберта Бејтса Лорда представља изузетан догађај и за нашу науку и за нашу културу. Приступачна у преводу и најширим круговима читалаца, она дозвољава да буде и темељно ишчитавана и савесно проучена. Теорија формуле јесте бит Лордове књиге, али *Peavč priča* садржи и нуди много више. Друга Лордова размишљања о техници усменог певања: о тематским структурама, о односима варијаната, о групама формула — заслужују посебну пажњу. Размат-

рајући структуру епске песме, Лорд је указао на многе елементе у тој структури који имају градитељску улогу. За проучаваоца развоја епске легенде, као и за све оне који проучавају однос историјске чињенице и транспонованог епског исказа — *Реваћ прича* постаће књига која се држи на радном столу, при руци. Са Албертом Бејтсом Лордом човек се може у много чему сагласити, поводом одређених тврдњи може се и неслагати и полемисати, али у *Реваћи прича* добијен је свакојако активни, вискрени саговорник.*

* О теорији формуле Алберта Бејтса Лорда опширније у реферату поднетом на научном скупу посвећеном испитивању балканског фолклора (Охрид, 1991 — *Теорија формуле у светлу рурално-урбаних односа*).

Миле Недељковић, Годишњи обичаји у Срба,
Библиотека „Корени“, Београд, Вук Караџић, 1990,
стр. 379 + (3). (Илустрације).

Књига Милета Недељковића *Годишњи обичаји у Срба* изашла је из штампе крајем михољске недеље 1990. године. Појавом овог дела српска култура је добила коначно књигу која јој је била неопходна бар последња два века. У временима када је свест о загубљеном националном идентитету јака и када се надомешћује сулудим инсистирањем на националној препознатљивости и особености — *Годишњи обичаји у Срба* не појављују се само као прворазредни догађај у области народне културе, већ и као неопходан, свети текст који опомиње на праву истину и указује на истинска национална исходишта и обележја. У временима када се многи који до јуче нису знали шта су — куну у српство, а својим српством и друге заклињу, у временима прекомпонованих интернационалиста и новокомпонованих националиста — књига Милета Недељковића стиже у последњи час. Људи који су се до јуче стидели свога етничког порекла и припадности, који су са презиром одбацили све обичаје дедова, па и само крсно име — ненадно пробудени у политичким приликама које им се не чине препознатљивим, покушавају да се вештачки врате коренима. У незнању су до јуче све одбацивали, у не мањем незнању данас су спремни да све прихвате. До јуче ниси готово смео рећи да си Србин, данас, пак, због њихове гласности човек се и стиди да то каже. Ако је у почетку свакога отрехњења и свакога опоравка и напредовања — образовање — онда књига Милета Недељковића треба да буде *Библија* у свакој српској кући. Када човек упозна сопствено исходиште, властите корене — спремнији је и способнији да то уочи и прихвати код других.

Књига Милета Недељковића *Годишњи обичаји у Срба* штампана је у оквиру библиотеке „Корени“ („Дела из Библиотеке Корени, по теми разноврсна, обједињује једна одредница — српски народ“) коју одлично уређује Зорица Константиновић. Књигу, која је у најбољој традицији Вука Караџића, штампало је издавачко предузеће „Вук Караџић“. У посвети, датованој „на Мали Божић 1990“, аутор дело посвећује „тридесетого-

дишњаци велике сеобе Србаља под Чарнојевићем, последњем многољудном пресељавању једног народа у Европи, у спомен очувања обичаја као видљивог знака народног разазнавања и духовног наслеђа којим је исказивано богатство живљења”.

Књига садржи поглавља: *Живот по народном календару, Народни месецослов, од А... до Ш!, Свети — кратак животопис светаца, Извори и литература, Прегледи (Преглед слава — крсних имена, Преглед еснафских слава по занатима, Преглед заветина током године по насељима, Преглед насеља по данима заветина, Преглед литија током године по насељима, Преглед насеља са данима литија), Појмовник.*

Од уводног поглавља, па кроз читаву књигу, аутор примерима показује у којој мери је живот српскога народа био неразлучиво повезан са природом и свим променама које се током године, односно годишњих доба догађају. У првоме поглављу Недељковић указује на низ значајних државних, народних одлука које су датоване према празницима, а нису одређиване датумом, јер је прво одређење народу било и приступачније и прецизније. Датуме је човек још и могао побркати али празнике никако. У томе смислу готово запањује део књиге који носи наслов *Народни месецослов*. Из њега се јасно види да нема дана у години који у народу нема одређено име и посебну, самосвојну одлику и вредност. Година се дели на два значајна календарска периода: од Бурђева до Митрова дана и од Митрова дана до Бурђевдана. Четири годишња доба се јасно уочавају у зависности од земљорадничких, сточарских и занатлијских послова који се за њихово време могу обављати. Месеци носе и своја народна имена, по правилу двострука. Једним именом је одређена временска одлика одређеног месеца (Јануар — Сечањ, Фебруар — Љути или Сечко, Март — Сухи или дерикожа, Септембар — Рујен или Гроздобер итд), а другим се означава празник који доминира у том месецу (Јануар — Богојављенски месец, Фебруар — Сретењски месец, Март — Благовештенски месец, Септембар — Михољски месец). Све недеље у народном календару имају посебно име: *Себична недеља, Шарена недеља, Савина недеља, Богојављенска недеља* (недеље у јануару) итд. Догађа се да по две, или чак три недеље имају и посебно име у складу са обичајима и народним животом. Тако, примерице, Бурђевска недеља и Заклопита недеља чине Међудневнице, а део недеље пред Вавелење и први део Аранђеловске недеље назива се Мратинци. Дани у недељи могу бити: *бабини, бадњи, баксузни, бијели, благи, блажни, божји, варовни, велики, ветрени, водени, вуџи, гозбени, гостани, гостински, делнични, добри, дугачки, духовски, женски, заветни, задушни, задушнички, зајмљени, заклопени, заклопити, запрешни, зелени, змијини, змијски, кокошији, коначни, коњски* итд.

Нема дана у години који не заузима особено место у животу српскога народа. Имена појединих дана: *кокошији, коњски, змијини, мечји, вучји*, као и одређених празника: *Змијин дан, Кокошињи Божић, Коњски великден, Мечкин дан, Мишија субота, Овновска свадба, Пасја недеља* — указују да је народ итекако пажљиво посматрао природу која га је окруживала и живи свет у њој, прихватајући у полазишту аксиомско уверење да је живот свакога бића драгоцен и да постојање свакога бића има оправдање у свеукупној природи.

Поглавље *Од А... до Ш!* јесте енциклопедијски азбучник који садржи више од пет стотина појмова везаних за народни календар и обичаје који из тога календара проистичу пратећи ток године из дана у дан. Ово поглавље јесте и кључни део Недељковићеве књиге. Сажима и сублимира свеукупни ауторов истраживачки рад у оквиру етнологије Срба, као и у оквиру српске митологије и српске религије. На основу велике стручне литературе коју је аутор итекако пажљиво ишчитао и систематизовао — написане су бројне одреднице, које често не само обимом, већ и свеукупним научним приступом и обрадом представљају праве научне студије: истраживачке студије у којима се енциклопедијска обрада појма достиже тек након што су обављена сва потребна трагања и анализе. Енциклопедијска дела су, по правилу и по природи самој, компилаторска дела. Пишу се у пренуцима када се стекну потребни услови, односно када су све потребне појаве добро описане, изучене и протумачене. У томе смислу, вредност одређених енциклопедија и лексикона јесте у сагласју са објективним стањем одређене науке или групе наука. *Годишњи обичаји у Срба* јесу у основи енциклопедијски текст, али текст који је заснован на невероватно много самосталних трагања и сопствених синтетизовања.

Поглавље *Свети* у којима је прегледно изложен „кратак животопис светаца“ крајње је користан информатор за сваког данас пробуденог Србина да се обавести о сопственом крсном имену, а свакоме заинтересованијем читаоцу ово поглавље пружа многа корисна обавештења о славама у српском народу. С друге стране, повезано са народним месецословом, ово поглавље нас полако уводи у српску народну митологију и представља уопште значајан допринос изучавању српске народне митологије.

Сјајни одељак *Прегледи* који садржи прегледе слава, прегледе еснафских слава по занатима, преглед заветина и литија током године по насељима уз могућност обрнутог читања: по насељима ради утврђивања заветина и литија — при сваком новом читању само даље открива своје суштинско богатство.

Књига *Годишњи обичаји у Срба* покрива, по замисли аутора, простор на коме живи српски народ:

„од његових оаза у Маџарској и Дунавској Клисурси у Румунији, од Горског котара и Истре у Хрватској до северних обронака Шаре”, до Скопске Црне Горе „па и даље у Македонију”. Она то уистину и чини. Некада потпуније, кадкад мање потпуно — у зависности од досадашњих научних испитивања одређених области. Чини се, и нека то буде моја једина замерка аутору, да је делимично изван његовог видокруга остала област Конавла и Бока Которска. Тамошње оазе српскога живља такође треба уклопити у ову књигу, у неко од њених, извесних, следећих издања.

Илустрације у књизи јесу „прича за себе”. Има књига које чим се узму у руке покажу величину труда и љубави коју је аутор уложио. *Годишњи обичаји у Срба* испољавају то у највећој мери. Илустрације су биране са толико брижљивости и смишљености да се ова књига може једном и читати искључиво следом од илустрације до илустрације. Одабране мапе и графикони само се уклапају у општи утисак о илустративном делу књиге.

И на крају, узгредна напомена свим оним теоријски изузетно образованим читаоцима који су уверени да је могућност укрштеног читања какву пружа, на пример, *Хазарски речник*, врхунски израз људске осмишљености и литерарног достигнућа — нека покушају да читају *Годишње обичаје у Срба* на тај начин.

Годишњи обичаји у Срба јесу изузетно дело. У *Невремену* у коме јесмо оно ће бити читано ради утврђивања властитих корена, ради упознавања предака и сопственог духовног исходништа.

Годишњи обичаји у Срба јесу српска народна Библија. Извесно је да ће достићи и времена када ће се ово дело моћи да чита и као врсна научна синтеза. А оно то такође јесте у највећој мери.

Ненад Љубинковић

СЛИКЕ ИЗ ЖИВОТА МУСЛИМАНА

Антун Ханги, Живот и обичаји Муслимана у Босни и Херцеговини, треће издање, „Свјетлост“, Сарајево, 1990.

Учитељ из Петриње, Антун Ханги, бавећи се по распореду просветних власти Аустро-Угарске наставничким позивом у Босни, отпочео је бележење народних обичаја и веровања муслиманског становништва у градовима у којима је радио. Своја запажања и белешке о томе објављивао је у наставцима током 1899—1900. године у мостарском часопису „Освит“. Од тих прилога сачинио је и књигу под насловом *Живот и обичаји мухамеданаца у Босни и Херцеговини*, која је објављена у Мостару 1900. године. Ово дело, са допунама и исправкама поново је објављено у Сарајеву 1906. године са нешто промењеним насловом — *Живот и обичаји муслимана у Босни и Херцеговини*. Ову књигу, заједно са информативним предговором Радмиле Кајмаковић, као треће издање објавила је сарајевска „Свјетлост“ 1990. године. Да је поменута књига већ тада изазвала велико занимање показује и податак да је она већ 1907. објављена и у немачком преводу.

Без обзира што је ово дело писано крајем прошлог и почетком овог века оно је остало значајан извор за познавање народног живота Муслимана у Босни. Највише грађе за писање ове књиге Ханги је узео из Бањалуке и Бихаћа и то из богатијих муслиманских кућа. Његови критичари су приметили да није описано сеоско становништво и да нису дата обележја Муслимана из других крајева, пре свега Херцеговине итд. Зато би овој књизи више одговарао наслов — *Градски живот Муслимана Босанске Крајине*.

Први и веома општиран део књиге посвећен је свакодневном животу Муслимана, укључујући и верске обичаје и похвално је описана њихова нарав и понашање. Иза оваквог писања лежали су и други, политички разлози. Најме, Ханги је сматрао, што је иначе био и став Матице хрватске, да су Муслимани у Босни и Херцеговини Хрвати и да их треба „довратити у

крило мајке Хрватске". Један од начина да се они „врате" било је по њему, лепо писање о њима, јер је мало људи на свијету који онако радо, управо похлепно читају све што се о њима пише". Мада ове Хангијеве изјаве, исказане у приватном писму које цитира и Радмила Кајмаковић, откривају његов неискрен став према Муслиманима и, нажалост, уплитање политике у стварање етнографског дела, овим није битно нарушена слика о традиционалним назорима којих се ово становништво држало. А у тим назорима лако се уочавају два слоја — старији словенски и млађи, настао утицајем исламске културе. У овом старијем слоју видљива су потпуна поклапања са одговарајућим српским обичајима, веровањима и фолклорним делима. Та поклапања би била још видљивија да је Ханги описао народне празнике током године.

Уз запажања начина живота Муслимана, Ханги је у посебним поглављима описао: обичаје око породе, детињства, момковања, свадбе и смрти.

Мада ово Хангијево дело не одражава у потпуности народни живот Муслимана у Босни и Херцеговини, сама чињеница да се после њега није појавило неко друго, свеобухватније дело, чини га и даље основном лектиром за познавање традиционалног живота Муслимана у вишенационалном простору Босанске Крајине, а и шире.

Љубинко Раденковић

ПОНОВЉЕНО ИЗДАЊЕ КЊИГЕ ТИХОМИРА Р. БОРБЕВИЋА

Тихомир Р. Борбевеић, *Деца у веровањима и обичајима нашега народа, Идеа—Просвета, Београд—Ниш, 1990.*

Шосле пола века пред нама је поново класично дело нашег познатог етнолога Т. Р. Борбевеића, *Деца*, које представља део трилогије чије су друге две књиге *Брак и Смрт у веровањима и обичајима нашег народа*.

Пионирско дело у области проучавања рођења, деце и детињства у народном веровању Срба јесте књига Јована Миодраговића *Народна педагогија у Срба или како наш народ подиже пород свој* која је изишла уочи првог светског рата, 1914. године. Циљ ове обимне просветитељске и педагошке књиге био је да „из целокупног и поступања и мишљења и веровања народног у првом подизању порода и у даљем васпитању његовом пронађемо и оне здраве принципе, који у томе провејавају и које треба утврђивати, и оне недобре, те по томе погрешне и штетне, које ваља искорењивати,” каже њен аутор у свом „У уводу”. Ово несумњиво драгоцено дело о деци у нашој патријархалној култури, пре свега по огромној прикупљеној грађи, има бројне недостатке. У њој је грађа дата преобимно и често у сировом стању, без одговарајуће научне систематизације и без неопходних тумачења. *Народна педагогија*, такође, обилује и некритичним романтичарским хвалоспевима „народној мудрости” у области васпитања и бриге о деци.

Тихомир Р. Борбевеић се међу првима одазвао на позив Миодраговића из 1889. г. (упућен преко оновремених књижевних часописа и листова) да се систематски прикупи грађа за народну педагогију у Срба. Борбевеић је још 1897. године објавио свој први прилог „Из народне педагогије” у часопису *Учитель*. У том чланку он каже да би било корисно сазнати и описати „све што се у нашем народу... ради од зачетка детињег па док то дете не буде човек” и позива читаоце да забележе све што је за ову тему релевантно, „био то обичај или бајање, веровање или метод за васпитање

деце, једном речју: све што би могло ићи у прилог разумевању народног поимања и схватања улоге дечјег одгајивања и васпитања". За овај подухват који је иницирао педагог и етнолог-аматер Јован Миодраговић, било је од пресудне важности што му се прикључио један стручан, образован, енергичан и марљив етнолог, какав је био Тихомир Борђевић.

Потоње планско и дуготрајно сакупљање и тумачење богате етнолошке грађе о обичајима везаним за одрастање детета у нашој култури довело је до настанка једног од значајних дела Тихомира Борђевића и наше етнологије а то је *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*. За разлику од аматерског и педагошког Миодраговићевог дела, Борђевићева књига је озбиљна стручна етнолошко-антрополошка студија о деци у српској култури.

Борђевић је вредно прикупио и систематизовао импозантну грађу о детету и детињству из свих крајева у којима живе Срби. Посебно су вредна и значајна поглавља у којима овај наш етнолог описује и тумачи обичаје, веровања и магијске обреде за подстицање плодности (лекови, запајање, купање, магијске радње, посећивање цркава и манастира итд), затим обичаја и обреда за олакшавање порођаја, као и оних бројних обреда и веровања везаних за тек рођено дете. Изузетно су оригинална и у великој мери солидно теоријски утемељена Борђевићева разматрања о порођајним демонима, уроцима и кувади.

И ово пионирско етнолошко дело о деци, из данашње перспективе гледано, разумљиво, није без замерки. Пре свега, оно није увек довољно систематично, односно каткад грађа није логично и психолошки оправдано, у складу са ступњевима психофизичког развоја детета, уређена. Тако, на пример, Борђевић пише прво о обичајима и магијским поступцима везаним за ходање и говор детета, а тек *потом* о породиљи, о првом купању детета уроцима, храњењу итд, да би се тек онда вратио на обреде за одржавање деце, који се врше пре или после детињег рођења! О задојавању пише у једном од каснијих поглавља у односу на одељак о ницању и мењању зуба итд. Најзад, потпуно је нејасно откуда у књизи о деци, опис појаве познате као „домазетство“ (коме је посвећено последње поглавље у књизи). Дакле, уместо очекиваног завршног поглавља које би предствљало сажимање, уопштавање и теоријску елаборацију претходно изнетих обичаја и обрада у току животних циклуса, наилазимо на претходно споменуто поглавље које излази изван домена ове књиге.

Упркос овим и другим могућним замеркама (није у довољној мери аналитичка и теоријски фундирана), нарочито за своје доба, књига *Деца* представља крупан напредак у области етнопсихологије детињства

(која се тек данас убрзано развија у Совјетском Савезу, Сједињеним Државама, Француској итд).

Ново издање Борђевићеве књиге *Деца* снабдевно је предговором Николе Пантелића „Тихомир Борђевић и његово дело“ који је више посвећен уопште Тихомиру Борђевићу као етнологу и његовом месту у нашој науци о народу него посебно овој књизи. У свом предговору Пантелић с правом констатује да су дела Тихомира Борђевића „неизбежна литература приликом изучавања готово свих етнолошких, фолклористичких, културно-историјских и других проблема у вези са српским народом, јужнословенским и балканским народима“. Остаје, међутим, да се тек будућим, новим студијама, осветли специфични пионирски, многоструки и не мали допринос Борђевића антропологији детета и детињства.

Жарко Требјешанин

САДРЖАЈ

- 3 ГОДИШЊИЦЕ**
3 Ненад Љубинковић: И расеја се . . .
србски народ
- 11 НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ**
11 Народне лирске песме из Врутока на
извору Вардара (Јован Ф. Трифуноски)
15 Приповетке из ужичког краја (Ратко
Љ. Милојевић)
22 Врањанци у причи и шали (Момчило
Златановић)
29 Два предања из Црне Горе (Милош
Вујичић)
31 Пословице и изреке из хомољског краја
(Томислав Ж. Вујичић)
33 Неке речи и изрази у ужичком крају
(Мирослав Марковић)
- 37 НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ**
37 Олалије и клоцање (Голуб Радовановић)
40 Једунија, дудунија . . . душман (Благоје
В. Марковић)
42 Не ваља се . . . (Исак Калпачина и
Љубомир Боровић)
53 Вучарење у Лици (Дмитар Ђушић)
- 55 СВЕДОЧЕЊА**
55 Како је Бока Будић ишао на онај свет
(Златимир Пантић)
- 67 РАСПРАВЕ**
67 Радојко Николић: Каменорезац
Љубисав Кукић

- 85 Дагмар Буркхарт: Текст-контекст —
аспекти српскохрватске тужбалице
- 103 Жарко Требјешанин: Семантика
мушко/женско у гатању о полу детета
- 109 ПЕСНИЧКА ОБЗОРЈА**
- 109 Пут кроз песму (Златимир Пантић,
Михаило Кнежевић, Љубиша Милетић,
Драгомир Маричић, Рүсомир Д. Арсић,
Радоје С. Драгүтиновић)
- 113 ПОВОДИ**
- 113 Никола као лично име (Трифун Павловић)
- 116 Порекло неких надимака у Драгүтинову
(Миливој Попов)
- 127 ОДЗИВИ**
- 127 Усмено народно стваралаштво у
сведочењима, сагледавањима, тумачењима,
VII (Ненад Љубинковић)
- 137 Слике из живота Муслимана (Љубинко
Раденковић)
- 139 Поновљено издање књиге Тихомира
Р. Борђевића (Жарко Требјешанин)

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Др Драгослав Антонијевић
Др Петар Влаховић (председник)
Гвозден Јованић
Радул Јовановић
Бошко Карановић
Др Велимир Михајловић
Добривоје Младеновић
Др Милош Немањић
Академик Миодраг Павловић
Арх. Божа Петровић
Мр Љубинко Раденковић

На насловној страни
„Петво“ Ивана Рабузина

Корице и опрема
Радоје М. Каведић

Часопис за културу и књижевност „Расковник“ превасходно објављује, подстиче и вреднује све облике народне културе и изворног стваралаштва, не само у сеоској већ и градској средини, у Србији, затим на целом српскохрватском језичком подручју, а појединим прилозима и ван тих оквира. „Расковник“ настоји да одслика појаве у народном животу, како савремене тако и прошле. Странице часописа су отворене за прилоге из народног живота и културе, за стваралаштво песника села и самоуких сликара, за истраживаче у подручју књижевности, језика, фолклора, митологије, етнологије, историје. . .

